

T.C.

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

**ARDAHAN İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISINA
İLİŞKİN SORUNLAR ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Çetin DEMİRCİ

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2019

T.C.

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

**ARDAHAN İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISINA
İLİŞKİN SORUNLAR ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Çetin DEMİRCİ

Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN

Ardahan, 2019

ÖZET

DEMİRCİ, Çetin. Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısına İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, 2019

Araştırmaya konu olan Ardahan ilinin sosyo-ekonomik yapısı ve bu yapıya ilişkin sorunların belirlenmesi ile ilgili çözüm önerilerini bölgenin geçmişin de de var olan geri kalmışlık sarmalı ile de ilişkilendirerek çözüm önerilerini sunmaktadır. Az gelişmişlik kısır döngüsünün süregelmesi, travmatik bir biçimde göçü tetiklemesi göçün artması yoksulluğun da artması sonucunu doğurmaktadır. Durumun bu biçimde seyretmesi ise bir çok sosyo-ekonomik soruna yol açmasının yanı sıra göçün artmasını ve bu artışın göç veren yerdeki kentleşme koşullarını da olumsuz hale getirmektedir .

Ardahan ilinin sosyo-ekonomik yapısının değerlendirilmesini ve bununla birlikte var olan sosyo- ekonomik yapının bir bütün olarak irdelenmesini amaçlayan bu çalışma ile ilin gelişme sürecinde karşılaşması olası potansiyel sorunları da ortaya koymaya ve ülke geneli ile karşılaştırmaktadır.

Var olan sorunlar ve bu sorunların çözüm önerileri ayrıntılı olarak tartışılmakta ayrıca ek olarak ta sektörel yapı incelenerek ilin ekonomik potansiyelleri ve yeni yatırım fırsatları hakkında girişimciler bilgilendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ardahan, Sosyo-Ekonomik Yapı, Kalkınma

ABSTRACT

DEMİRÇİ, Çetin. Problems Concerning The Socio-Economic Structure of Ardahan Province and Solution Suggestions, Master's Thesis, Ardahan, 2019

The socio-economic structure of the province of Ardahan, which is the subject of the research, and the solution proposals related to the determination of the problems related to this structure and the relationship of the region with the backward spiral of the past and present the solution proposals. This situation leads to many socio-economic problems as well as the increase in migration and the increase in urbanization conditions at the place of migration. In this study, which aims to evaluate the socio-economic structure of Ardahan and to examine the existing socio-economic structure as a whole, this study compares the potential problems that the province may face in the development process and compares it with the country in general. Existing problems and solution proposals for these problems are discussed in detail. In addition, these factoral structure is examined and entrepreneurs are informed about the economic potentials and new investment opportunities of the province.

Key Words: Ardahan, Socio-Economic Structure, Development

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	12
BİRİNCİ BÖLÜM	15
KENT KAVRAMI VE KENTLEŞME SÜRECİ	15
1.1. KENT KAVRAMI.....	15
1.2. KENTLEŞME SÜRECİ	17
1.3. ÇAĞDAŞ KENTLEŞMENİN ÖZELLİKLERİ	20
1.4. KENTLEŞME SÜRECİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	21
1.4.1 Coğrafi/Ekolojik Faktörler.....	21
1.4.2 Ekonomik Faktörler	22
1.4.3 Sosyo-Kültürel Faktörler	25
1.4.4 Göçler	27
İKİNCİ BÖLÜM	31
TÜRKİYE’DE KENTLEŞME SÜRECİ VE GÖÇLER	31
2.1. TÜRKİYE’DE KENTLEŞME SÜRECİ.....	31
2.2.1. Düşük Kentleşme Dönemi (1923-1950).....	32
2.1.2. Kırsal Çözülme Kaynaklı Kentleşme Dönemi (1950-1960).....	34
2.1.3. Kentsel Gelişme Dönemi (1960-1980).....	35
2.1.4. Kentsel Dönüşüm Dönemi (1980 ve Sonrası)	38
2.2. TÜRKİYE’DE KENTLEŞME SÜRECİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	39
2.2.1 İç Göçler.....	39
2.2.2 Yükseköğretim Kurumlarının Yaygınlaşması	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	43
ARDAHAN’IN KENT ÖZELLİKLERİ, SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE SORUNLARI	43
3.1. GENEL ÖZELLİKLER	43
3.1.1. Tarihçe	43
3.1.2. Coğrafi Özellikler	44
3.1.3. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)	46
3.2. ARDAHAN’IN SOSYAL YAPISI.....	46
3.2.1. Sosyal Yapının Göstergeleri	46

3.2.2. İstihdam Ve İşsizlik	52
3.2.3. Göç Miktarları ve Oranları	57
3.2.4. Eğitim-Öğretim	59
3.2.5. Sağlık.....	64
3.3. ARDAHAN'IN EKONOMİK YAPISI	65
3.3.1. Kişi Başı Gelir	66
3.3.2. GSYİH Payı	66
3.3.3. Kamu Yatırımlarındaki Payı.....	67
3.3.4. DışTicaret.....	68
3.3.5. Sosyo-Ekonomik Göstergeler	70
3.4. ARDAHAN'IN SEKTÖREL ANALİZİ.....	73
3.4.1. Tarım Sektörünün Yapısı.....	73
3.4.2. Hayvancılık Sektörünün Yapısı.....	75
3.4.3. Turizm Sektörünün Yapısı.....	80
3.5. ARDAHAN'IN SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	83
3.5.1. Ardahan'ın Sorunları.....	83
3.5.2. Çözüm Önerileri.....	93
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	97
KAYNAKÇA	101

KISALTMALAR DİZİNİ

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SEGE	: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
DKH	: Diğer Kamu Hizmetleri
TOBB	: Türkiye Odalar Borsalar Birliği
ha	: Hektar
da	: Dekar
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1. İl ve ilçe merkezleri ile belde ve köyler nüfusu, 2011-2016	47
Tablo 2. Ardahan İli Nüfus Yoğunlukları, 2007 - 2016	48
Tablo 3. Ardahan'ın Yıllık Nüfus Artış Hızı	49
Tablo 4. Yaş grubuna göre nüfus, 2016	50
Tablo 5. Cinsiyete göre nüfus dağılımı, 2007-2016	50
Tablo 6. Ardahan'ın Temel İşgücü Göstergeleri	53
Tablo 7. İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı 2014-2015	54
Tablo 8. Ardahan'da Çalışanların Sektöre ve Cinsiyetine Göre Dağılımı (2016)	54
Tablo 9. Ardahan'da İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları (2013)	55
Tablo 10. İldeki İşsizlerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2014-2016)	56
Tablo 11. İldeki İşsizlerin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı (2014-2016)	57
Tablo 12. Ardahan'ın 2008-2016 Dönemi Ayrıntılı Göç Miktarları	58
Tablo 13. Ardahan'ın 2008-2016 Dönemi En Çok Göç Verdiği İller	58
Tablo 14. Ardahan'da Okuma-Yazma bilmeyenlerin Sayısı ve Oranı (2000-2015)	59
Tablo 15. Ardahan ve İlçelerine Göre Eğitim Düzeyi (2016)	60
Tablo 16. 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı İstatistikleri	61
Tablo 17. Ardahan Üniversitesi Toplam Öğrenci Sayıları (2018)	62
Tablo 18. Önlisans, Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerinin Yüzde dağılımı %	62
Tablo 19. Birimlere ve Cinsiyete Göre Öğrenci Sayıları (2018)	63
Tablo 20. Öğrencilerin Uyruklara Göre Dağılımı (2018)	63
Tablo 21. Toplam Akademik Personel Sayısı 2018	64
Tablo 23. İl Bazında Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	66
Tablo 24. İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Cari Fiyatlarla 2009 Bazlı	66
Tablo 25. Ardahan İlindeki Kamu Yatırımlarının Dağılımı (bin TL)	68
Tablo 26. Ardahan'ın Dış Ticareti-2015 (1000 \$)	68

Tablo 27. Ardahan'ın Ürün Grubu Bazlı Dış Ticareti 2015	69
Tablo 28. Türkiye ile Gürcistan Arasındaki Dış Ticaret Verileri (Bin \$)	70
Tablo 29 Altıncı Kademe Gelişmiş İller	72
Tablo 30. Ardahan'ın Arazi Kullanım Durumu	73
Tablo 31 Arazinin Kullanım Durumu	74
Tablo 32. Ardahan ve Türkiye'deki Tahıl Hasat Alanları ve Üretim Miktarları	74
Tablo 34. Ardahan'da Yıllara göre Hayvan Sayısı ve Hayvansal Üretim (Büyükbaş)	76
Tablo 35. Yıllara göre Hayvan Sayısı ve Hayvansal Üretim (Küçükbaş)	77
Tablo 36. Tablo Süt Üretimi (ton)	77
Tablo 37. Küçükbaş Hayvanlardan elde edilen yün kıl tiftik miktarı (ton)	78
Tablo 38. Ardahan ve Türkiye'de Kümes Hayvanı Miktarları	79
Tablo 39. Ardahan ve Türkiye'de Arıcılık Verileri	79
Tablo 40. Ardahan ve Türkiye'de At Yetiştiriciliği Verileri	80
Tablo 41. Ardahan İlini Konaklama Verileri, (2011-2015)	82
Tablo 42. İlde Bulunan Konaklama Tesisleri Bilgileri, 2015	82
Tablo 43. Yaşanan problemler ve yaşandığı sektörler	83
Tablo 44. Sosyal Hizmetler ile ilgili GZFT analizi	90
Tablo 45. Tarım ile ilgili GZFT analizi	90
Tablo 46. Organik hayvancılık ile ilgili GZFT analizi	91
Tablo 47. Kırsal turizmle ilgili GZFT analizi	92
Tablo 48. Çözüm önerileri	94

ŞEKİLLER ve RESİMLER DİZİNİ

Şekil ve Resim Adı	Sayfa
Şekil 1 1927 Yılında Türkiye’de Kasaba ve Kentler ile Kentlileşme Düzeyi	33
Şekil 2. Türkiye İller Haritası	45
Şekil 3. Ardahan’ın Yıllara Göre Nüfusu	47
Şekil 4.Yıllara göre Türkiye,TRA2 veArdahan toplam yaş bağımlılık oranı(%),2008-2012,	51
Şekil 5. İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla payı, son 15 il, 2014	67
Şekil 6. Ardahan’ın Ülke Bazlı Dış Ticaret (%) 2015	69
Şekil 7. İşgücü Temininde Yaşanan Zorluk Nedenleri ve Oranları	84
Resim 1. Çıldır Gölü	81
Resim 2. Atatürk Silueti	81

GİRİŞ

Tarihsel süreçte insanlığın ilkelikten uygarlığa geçişi üretim biçimleri ve yaşam tarzlarındaki değişimle belirlenmektedir. Bir alt yapı unsuru olarak insanların ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin üretim tarzı, bir üst yapı unsuru olan yaşam tarzını da şekillendirmektedir. Kentleşme de bu süreçte barbarlıktan uygarlığa geçen insanlığın üretim tarzının tarımdan sanayileşmeye doğru geçişiyle bağlantılıdır.

Bir yerleşim biçimi ve yaşam tarzı göstergesi olarak kentler bir yandan demografik özellikler bakımından heterojen olan, çeşitli mal ve hizmetlerin üretiminde organik dayanışmayı gerçekleştirmiş, statü ve roller bakımından çeşitlenmiş, daha geniş bir alanda daha kalabalık gruplar halinde yaşayan insanların yeni etkileşim biçimlerini ürettikleri siyasi, idari ve coğrafi birimler olarak nitelendirilmektedir.

Kentleşme süreci ile yerleşiklik arasında yakın bir ilişki vardır. Yerleşiklik, kalıcı olarak belirli bir coğrafi alanda insan ihtiyaçlarını karşılayacak ekonomik ve sosyal yaşama dair tüm fiziki mekanların oluşturulması ve sosyo-politik ilişkilerin kurulması, maddi ve maddi olmayan değerlerin üretilmesi ve bunların gelecek kuşaklara bırakılması sonucunu doğurur. Kentler yerleşikliğe geçişle birlikte insanların dayanışma halinde olmak ve tehlikelerden korunmak için oluşturduğu mekanlar olurken, zamanla üretim tarzının değişmesiyle ortak yaşamın, işbölümünün, işbirliği ve dayanışmanın yeni biçimlerine dönüşürler.

Sanayileşme sürecinde tarımsal üretimin göreceli olarak öneminin azalması ve sanayi üretiminin öneminin artması modern kentleşmenin itici gücünü oluşturmaktadır. Bir yandan bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasıyla insan sağlığını etkileyen koşulların iyileştirilmesi, yeni ilaçların ve tedavi yöntemlerinin gelişmesi ölümleri azaltarak, insan ömrünü uzatarak nüfus artışını hızlandırırken, öte yandan insan emeğine dayalı tarımsal üretimde, teknolojinin kademeli olarak insan emeğini ikame etmesi, makinelerin ana üretim gücünü ve insanların da yardımcı üretim gücünü oluşturduğu büyük fabrikalarda insan emeğine ihtiyacın artması kırdan kente ve az gelişmiş ülkelere sanayileşmeye başlayan ülkelere göçleri artırarak büyük sanayi kentlerinin doğuşuna yol açmıştır.

Kentler oluşturdıkları ekonomik ve sosyo-kültürel fırsatlardan dolayı daha çok insanı çeken cazibe merkezleri olurlar. Nüfus artışı ve göçler bir yandan kentte mal ve hizmetlerin üretiminde ihtiyaç duyulan işgücüne katkı sağlarken, öte yandan artan nüfus konut, yol, kanalizasyon gibi alt yapı sorunlarının; hava ve su gibi kaynakların kirlenmesi ve azalması gibi temel yaşamsal sorunların; kalabalık ve heterojen nüfusun bir sonucu olarak anlaşmazlık, uyuşmazlık, hırsızlık gibi sosyal sorunların ortaya çıkmasına yol açar. Kentleşme, kent yönetimlerinin daha yaşanabilir alanlar oluşturmak için sayılan sorunları çözecek önlemler almasını ve ortak yaşama ilişkin hizmetleri sunmasını gerektirir.

İç ve dış göçler, göç alan yerleşimler açısından bir dizi kentleşme sorunlarına yol açarken, göç veren yerleşimler için yoksulluk kısır döngüsünü yaratmaktadır. Göç veren yerleşimler açısından iç ya da dış göç genç ve nitelikli insan gücünün kaybı ve ekonomik üretkenliğin azalması anlamına gelmektedir. Kayıpların artması da bu alanlardaki nüfusun kaybını sürekli hale getirmektedir. Göç veren yerleşimler yalnızca kır ya da köy değil, aynı zamanda küçük kentler ya da kasaba yerleşimleridir. Bu yerleşimlerden büyük metropol kentlere göçler ülke içinde nüfusun belirli alanlarda yoğunlaşması nedeniyle dengesiz bir kentleşme yaratmaktadır.

Türkiye kentleşme açısından Amerika ve Avrupa ülkelerindeki sanayileşmeye dayalı kentleşme modeline uygun bir kentleşme süreci izlememiştir. Sanayileşmenin bir sonucu olmayan, daha çok tarımdaki daralmanın bir sonucu olarak kente göçler çarpık kentleşme olgusuna yol açmaktadır. Çarpık kentleşme kentin kıyılarında gecekondualarda yaşayan ama kentle sosyo-kültürel açıdan bütünleşmemiş ya da kentli olamamış, köydeki yaşam tarzına benzer bir yaşam tarzını sürdüren çevre ile kentlileşmiş bir çekirdekten oluşmaktadır.

Göç alan kentlerdeki bu sorunların başka bir türü göç veren kentlerde yaşanmaktadır. Örneğin Türkiye’de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük metropollere küçük kentlerden göçler göç alan kentlerin alt yapı ve sosyo-kültürel sorunlarını ağırlaştırırken, göç veren kentlerin yoksulluk kısır döngüsüne düşmesine neden olmaktadır. Bu kısır döngünün kırılması ancak küçük kentlerin yeniden bir cazibe merkezleri haline gelmesine bağlıdır. Bu nedenle ekonomik kaynakların aktive

edilmesi, sosyo-kültürel yaşamın canlandırılması, büyük kentlere verilen göçlerin geri döndürülmesi küçük kent yönetimlerin en önemli sorunsallarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı uzun yıllar boyunca göç veren, nitelikli nüfusunu kaybeden ve var olan ekonomik üretim alanlarında işgücü bulma sıkıntısı yaşayan Ardahan'ın sosyo-ekonomik sorunlarını belirlemek ve bu sorunların çözülmesi için aktive edilebilecek ekonomik ve sosyal kaynakların belirlenerek çözümler önerilmesidir. Bu amaçla, birinci bölümde genel olarak kent ve kentleşme kavramları ile kentleşme sürecini etkileyen faktörler, ikinci bölümde Türkiye'de kentleşme süreci, etkileyen faktörler ve kentleşme sorunları, üçüncü bölümde de Ardahan'ın mevcut durumu, sorunlarına yer verilecektir. Son olarak bu sorunlara çözümler önerilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT KAVRAMI VE KENTLEŞME SÜRECİ

1.1. KENT KAVRAMI

Bir yerleşim alanı olarak kent fiziksel bir alan olmanın ötesinde bir anlam taşımaktadır. Dil açısından, Latin dillerindeki uygarlık (civilization) ve kent (city, civitas) ile Arapça uygarlık (medeniyet) ve kent (medine) benzerliği kent ve uygarlık arasında yakın bir ilişki olduğunu düşündürmektedir (Keleş, 2005: 10). Karmaşık ve çok boyutlu bir olgu olarak kentin tanımlanmasında iki yaklaşımdan söz edilebilir: Kültürel öğelere ağırlık verme ve sosyo-ekonomik bakış. Kültürel öğelere ağırlık verildiğinde kent ve uygarlık arasında yakın bir ilişkiden yola çıkılmaktadır. Bu açıdan kent uygarlık yaratıcı ve koruyucudur.

Sosyo-ekonomik açıdan ise kent çağının ve içinde yer aldığı toplumun ekonomik yapısının bir parçasıdır. Bu açıdan kent malların ve hizmetlerin üretimi ve değişimi için bir araçtır(Sözen ve Tanyeli, 1992:128). Uygarlık ve barbarlığın karşıt olduğu dikkate alındığında, kentlerin uygarlıkla ilişkisi çok sayıda farklı kimliğe sahip insanları barındırması ve farklılıkları bir ortak yaşam alanında uzlaştırmasıdır.

Ekonomik açıdan nüfusun büyük bir bölümünün tarım dışındaki alanlarda çalıştığı, sürekli değişen insan gereksinmelerini karşılamak için mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketim için uygun yer, araç ve yöntemlerin ortaya çıktığı yerler olarak tanımlanabilir(Keleş, 1996:75). Buna göre kent tarımsal ve tarımsal olmayan üretimin ve dağıtımın gerçekleştiği, ancak çok az kişinin tarımsal üretimle uğraştığı bir yerleşim birimidir(Niray, 2002: 2).

Sosyolojik açıdan ise kent sürekli temelde geniş bir alana yayılmış, birtakım farklı özellikleri ve faaliyetleri olan insanlar topluluğudur(Taneri, 1978:19). Sosyologlar köy ve kent arasında ayırım yaparak ve kenti köyün karşısında konumlandırarak tanımlamışlardır (Topal, 2004:278 içinde Bal, 1999:19). Aynı şekilde köy ve kent karşıtlığından hareket eden Sorokin ve Zimmerman bu iki yaşam biçimi arasında sekiz farklılık tanımlamışlardır: Meslek, çevre, genişlik, yoğunluk, türdeş olma-olmama,

toplumsal farklılaşma ve tabakalaşma, hareketlilik ve toplumsal ilişki sistemi (Topal, 2004: 278 içinde Ertürk, 1997: 49). Bu kriterler açısından kentler çok sayıda meslek ve bu mesleği icra eden insanların olduğu, geniş bir alana yayılmış, nüfus yoğunluğunun görece olarak daha fazla olduğu, farklılaşma düzeyi yüksek ve daha çok ikincil ilişkilerin olduğu yerlerdir.

MaxWeber, Emil Durkheim ve Karl Marx gibi tarım toplumunun endüstri toplumuna dönüşümüne tanıklık etmiş ve bu geçiş sürecini analiz etmiş olan sosyologlar kentin kavramlaştırılmasına da katkıda bulunmuşlardır. MaxWeber'e göre önemli olan kentin siyasal ve ekonomik örgütlenme biçimidir. Weber bir yerleşim yerinin kent olabilmesi için savunma amaçlı kalesi, pazarı, mahkemesi ya da özerk yasaları, kısmi bir ekonomisi ve özerkliği olması gerektiğini belirtir (Pustu, 2006: 130). Bu nitelikleri taşıyan kent siyasal bir birimdir. Durkheim'a göre işbölümündeki değişimin toplumsal yapı için çok büyük bir anlamı vardır. Modern bir toplumda insanlar görece sınırlı kapsamı olan görevleri yapmaları nedeniyle hayatta kalabilmek için başka insanlara gereksinme duyarlar. Örneğin ilkel bir toplumda avcılık ve toplayıcılıkta ya da tarım toplumunda tarım ve hayvancılıkla yaşamını sürdüren bir aile pratik olarak kendi kendine yeterlidir. Ancak modern bir toplumda aile market, fırıncı, kasap, araba tamircisi, öğretmen, polis memuru gibi farklı toplumsal işlevleri yerine getiren insanlara gereksinme duyar (Ritzer, 2014: 85). Bu yönüyle modern toplumda farklılaşma yüksektir ve bütünleşme ikincil ilişkiler ve kurumlar aracılığıyla sağlanır. Marx'a göre kent üretim araçlarının, ticaret mallarının, gereksinmelerin toplanmış olduğu, görece olarak yüksek zevklerin temsil edildiği yerler olarak tanımlanır.

Kentin nüfus, fiziki ve yönetsel sınırlar gibi ölçütlere göre tanımlandığına rastlanmaktadır. Buna göre belirli bir nüfus büyüklüğüne sahip olan yerler kent olarak tanımlanır. Ülkelerin yönetim yapısı belirli nüfus büyüklüklerine göre yönetsel ayrımlar yaparak kentsel ve kırsal yerleşimleri birbirinden ayırarak farklı yönetim biçimleri tanımlar. Wirth nüfus ve fiziki alanı da kapsayan daha geniş bir bakış açısından kente bir halk tabanına (nüfus), teknolojik ve ekolojik düzene sahip fiziksel bir yapı (binalar, yollar, alt yapı vb.); bir dizi kurumlardan oluşan bir toplumsal örgütlenme sistemi; bir düşünme ve yaşama tarzı-tavrı olarak bakmıştır (Topal, 2004: içinde Wirth, 2002: 77-105). Wirth'e göre kent büyük, yoğun ve heterojen bir yerleşim alanıdır. Benzer şekilde

Maunier'e göre kent nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler gibi heterojen grupları içine alan karmaşık bir yerleşme birimidir(Yörükhan, 2006: 47 içinde: Pustu, 2006: 130).

Bu sosyolojik tanımlamalara göre kentin üç temel özelliği olduğu görülmektedir: Nüfus yoğunluğu, yerleşmenin büyüklüğü ve heterojenlik. Kentli ise kentte yaşayan, kentin kendine özgü kültürünü benimsemiş olan, kıra özgü yaşam biçimlerinden farklı yaşam tarzı olan, geçimini tarım ve hayvancılık dışı faaliyetlerden kazanan kişidir(Ulusoy ve Vural, 2001).

Günümüzde kentler ülkeden ülkeye büyüklük ve sınıflandırma ölçütleri farklılık gösterebilse de, belirli bir nüfusun belirli bir fiziksel alanda sürekli olarak yaşadığı, ortak yaşamın gerektirdiği bir alt yapıya, kurumlara ve yönetsel birimlere sahip, toplumsal işbölümü ve uzmanlaşmanın bir gereği olarak yüksek derecede farklılaşmış, tarım dışındaki ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu büyük yerleşim birimleri olarak nitelendirilebilir.

1.2. KENTLEŞME SÜRECİ

Bir süreç olarak kentleşme yerleşik düzene geçilmesiyle başlamış ve kentler yerleşikliğin bir ürünü olarak kabul edilmişlerdir(Yılmaz ve Çitçi, 2011: 253). Bununla birlikte yerleşiklik yalnızca insanların belirli bir yerde sürekli ve kalıcı yaşam alanları oluşturmalarının ötesinde ekonomik bir anlam da taşımaktadır. Kentleşme süreci ekonomik koşullarla, temel olarak da üretim biçimi ile yakından ilgilidir(Niray, 2002: 3).

Tarihsel süreç içinde insanların yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan yiyecek, içecek, barınma ve tehlikelerden korunma gibi gereksinmelerini sağlamanın üç yolu vardır. Birincisi, avcılık ve toplayıcılık sadece doğada var olan kaynaklarla ihtiyaçların karşılandığı, dolayısıyla kaynaklar tükendiğinde ya da yaşama yönelik tehditler arttığında daha elverişli alanlar aramak için sürekli yer değiştirmeyi gerektiren bir yaşam biçimi sunar. Bu dönemde insanlar görece olarak daha küçük gruplar halinde yaşarlar.

İkincisi, yerleşiklik temel ihtiyaçların karşılanması için toprağın işlenmesine dayanır. Toprak taşınamayan bir üretim ögesi olarak belirli bir coğrafi alanda sürekli yaşamayı ve bu coğrafyaya uyum sağlamayı gerektirir. Toprağı işlemek, mallarını ve canlarını korumak için daha çok insana ihtiyaç duyulduğundan birinci evreye kıyasla daha kalabalık gruplar halinde yaşarlar. Tarıma dayalı bir üretim temel olarak kendi gereksinmelerine dayalı ve kendi kendine yeterlidir. Bunun birkaç nedeni vardır: Birincisi, üretimin teknolojiden çok insan emeğine dayanması nedeniyle kısıtlı olması; ikincisi, toplumsal farklılaşmanın düşük olması nedeniyle temel ihtiyaçların benzer olması, üçüncüsü takasa dayalı bir alışverişin kısıtlı olmasıdır. Tanilli'ye göre (1992) ortaçağın ilk dönemlerinde başta gelen ekonomik faaliyet tarımsal üretimdir. Ürünlerin değiş-tokuşu henüz önem kazanmamıştır ve tarım dışı gereksinmelere yönelik üretim de son derece zayıftır. 11. Yüzyıldan itibaren iki büyük olay bunu değiştirir. Birincisi kentlerin uyanışı, diğeri de Haçlı Seferleridir. Bu olaylar ekonomik faaliyet alanını coğrafi olarak genişletirken, aynı zamanda çeşitlendirmiştir. Köy ekonomisinden kent ekonomisine, tarıma dayalı ekonomiden küçük el sanatlarına dayalı ekonomiye geçilirken, artık kent sadece bir yaşam alanı olmaktan çıkıp ekonomik faaliyetin bir hücresi haline gelmiştir(Tanilli, 1992:49).

Üçüncüsü sanayileşme bir yandan tarım, hayvancılık, madenler gibi toprağa dayalı kaynakların kullanılarak yeni ürünler (yiyecek, içecek, giysi, barınma, ısınma, araç-gereç vb) üretilmesi bir yandan da üretim faktörlerinin, makinelerin ve yaşamı kolaylaştıracak teknolojilerin hem kaynakların hem de emek faktörünün kolayca erişilebileceği alanlarda üretilmesidir. Büyük fabrikalar çok sayıda işgücüne ihtiyaç duyduğu için nüfusun yoğun olduğu yerlerde kurulurlar ya da zamanla nüfusu çekerek kentlerin gelişmesine katkı sağlarlar.

Lewis ve Morgan kültürel evrimde ardıl aşamalara dikkat çekerek vahşi, barbar ve uygar derimlerine daha özel antropolojik bir anlam yüklemişlerdir. Elliott Smith ve Prery yiyecek toplama ve yiyecek üretme arasındaki zıtlık üzerinden vahşiliği avcılık, balıkçılık ve toplayıcılığa dayandırarak asalak ekonomi ile eşitlemişlerdir. Bunun karşısında barbarlığı tarım ve hayvancılığa dayandırarak üretken ekonomiye eşitlemişlerdir. Uygarlık aşaması ise tamamen yeni bir sosyo-ekonomik yapı olan kentlerle temsil edilir. Kentin temel özelliği kendi yiyeceklerini üretmeyen, çiftçi ya da

balıkçı olmayan, ancak üretken ekonominin çıktılarını tüketen idareci, memur, sanatçı ve tüccar gibi insanlardan oluşan bir topluluk olmasıdır(Childe, 1957; 2015).

Kentin ekonomik faaliyetin temel bir hücresi haline gelmesi tarıma dayalı üretimde insan emeğine duyulan ihtiyacın azalmasına yol açan gelişmelerle ilgilidir. Özellikle hayvansal gücün tarım üretiminde kullanılması sonucunda üretimdeki artış yiyecek fazlalığına ve nüfus artışına yol açmıştır. Maddi bolluk içindeki halk tarımsal uğraşları terk edip becerilerini çömlekçilik, dokumacılık, marangozluk, kuyumculuk ve duvarcılık gibi sanatlara yönlendirmiştir. Öte yandan idareci ve din adamları gibi insan grupları da bu süreçte ortaya çıkmıştır. Nüfusun artmasıyla birlikte, bu yerleşim yerlerinin kent olma özelliği kazandığı söylenebilir. Kırdan ekonomik olarak kopuşun kendi ortaya çıkardığı düşünülebilir.(Bookchin, 1999:45-46).

Kentleşme ani değil, kademeli bir süreçtir.Tarihsel olarak kendi kendine yeten, kendi yiyeceğini kendi üreten topluluklar ile büyük kentler arasında tarım ve hayvancılığın azalarak kademeli olarak zanaatkarlığın ve sanayi üretiminin kademeli olarak arttığı ve kentleşme düzeyine bağlı olarak ortak yaşama ilişkin kurumların da kademeli olarak oluştuğu birçok kentsel yerleşim birimi vardır.

Kentleşmenin yükselişi, kentlerin büyümesi ya da toplam nüfus içinde kentin payının artması üç olguyla belirlenmektedir(Buhaug ve Urdal, 2013:2): Doğal büyüme, kırdan kente göç ve kırdan kente doğru alanların yeniden sınıflandırılması. Doğum ve ölüm oranlarıyla ilgili olan doğal büyüme yaşam süresinin uzaması, refah düzeyindeki artışa bağlı olarak doğum oranlarının artması, sağlık alanındaki gelişmelere bağlı olarak ölüm oranlarının azalması kent nüfusunun artmasına katkı sağlayan önemli bir faktördür. Kırdan kente göç ise özellikle istihdam fırsatlarının yarattığı çekim etkisiyle kent nüfusunun artışına daha büyük katkı sağlamaktadır. Kent nüfusunun artışı tarihsel olarak gelişmeyle bağlantılıdır ve birçok hızlı ekonomik büyüme oranlarına sahip ülkelerde hızlı kentleşme yaşanmaktadır. Bununla birlikte kent nüfusunun artışı ekonomik büyümeden görece olarak daha fazladır.

1.3. ÇAĞDAŞ KENTLEŞMENİN ÖZELLİKLERİ

Çağdaş kentleşmenin beş özelliği vardır. Bu özellikler karşılıklı ilişkilidir ve bunları yönlendiren süreçler birlikte evrilirler. Tek tek bu özellikler geçmişte hızlı kentleşme dönemlerinden önemli ölçüde ayrılırken, birlikte kentleşmenin yeni bir dönemini temsil ederler(Seto vd.,2010: 170-177)

- Ölçekteki Değişiklikler: Hızlı kentleşmenin yeni döneminin en tanımlayıcı özelliklerinden birisi kent alanların büyümesidir. Kentsel alanların büyümesi ve genişlemesi nüfustaki artışla ilgilidir.
- Orandaki Değişiklikler: Hızlı kentleşme nüfus değişiminin yüksek oranda olmasına bağlıdır. Son yıllarda kent nüfusunun artması ve çevre alanların kent alanlarına çevrilmesiyle yüksek kentleşme düzeylerine erişilmiştir. Örneğin, dünya kentleşme düzeyleri ilk yüzyıldan 19. Yüzyılın ortalarına kadar düşüktür. 1950'lerden bu yana kentleşme oranı şaşırtıcı derecede artmıştır.
- Yerleşimdeki Değişiklikler: Tarihsel olarak kent yerleşimleri verimli tarım alanları ve su kaynakları yakınlarında gelişmiştir. Çağdaş kent yerleşimleri ise şimdi Dünyanın uzak köşelerindedir ve ekosistemin her tipini dönüştürmüştür. Küresel doğal kaynak arzı ve dağıtım zinciri kurak ve kaynak bakımından kısıtlı bölgelerde de büyük yerleşimlerin olmasını mümkün kılmaktadır.
- Formdaki Değişiklikler: Kent formu ya da kent morfolojisi kentleşmenin çevre üzerindeki etkisinin merkezinde yer alır. Kent formu bir yüzyıldan daha fazla süredir mekan kullanımı teorileri ve modelleri geliştiren kent planlama, ekonomi, coğrafya ve sosyoloji alanlarında incelenmiştir. 1960 yılından bu yana kent büyümesi ve morfoloji alanındaki çalışmalar sadece coğrafyacılar ve ekonomistler için değil, aynı zamanda doğa bilimcileri ve fizikçiler için de önemli bir ilgi alanı olmuştur. Yüzyıllardır kentler merkeze sıkıştırılmış, yoğun yaşam alanları olarak nitelendirilirken, günümüzde nüfus mert merkezlerinden daha uzak alanlara yayılmaktadır. Bu nedenle kent formu daha geniş, daha fazla toprak, su ve fosil yakıt kullanımı gerektiren bir forma dönüşmüştür.
- Kent Yaşamı ve Kent Fonksiyonundaki Değişiklikler: Kent alanları bölgesel gelişmeye hizmet eden ekonomik, sosyal, kültürel ve politik merkezlerdir.

Kentler kırsal ve yarı kentsel alanlarla, malların ve hizmetlerin değişim yoluyla dinamik bir şekilde etkileşirler. Böylece bölgesel yapıların istikrarlı olmasına yardım ederler. Kent içinde de ekonomik, sosyal ve kültürel süreçlerin dinamik etkileşimi kentin ölçek, oran ve coğrafi modellerinin ana belirleyicisidir. Örneğın kent ve kır arasında güçlü ekonomik ve sosyal bağın olması bazı aile üyelerinin kentte, bazılarının kırdı yaşadığı yarı kentleşme süreciyle ilgilidir. Öte yandan büyük kentlerde aile dinamiklerinin değişmekte olduğu da görülebilir. Bu da birkaç kuşağın birarada yaşadığı büyük evlerden iki kişilik evlerin artışında görülebilir.

1.4. KENTLEŞME SÜRECİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Belirli bir bölgede ya da coğrafi alanda nüfus yoğunluğunun artması ve çeşitlenmesi, o bölgedeki üretime temel oluşturacak kaynaklara ve imkanlara bağıdır. Başka deyişle jeolojik yapı ve yer şekilleri, iklim özellikleri, su ve toprak kaynakları, bitki örtüsü gibi doğal çevre faktörlerinin yeterli düzeyde varlığı kentlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi için önem taşır(Karadağ ve Koçman, 2007: 5). Öte yandan nüfusun yoğunlaşması doğum ve ölüm oranları arasındaki farka olduğu kadar, kentlerin cazibesine bağı olarak kırdan ya da küçük kentlerden büyük kentlere göçe de bağıdır.

Kentsel yerleşim olgusu ve kent yerleşiminin gelişim sürecinde etkili olan faktörler ikili bir mekanizma olarak işlemektedir. Bunlardan ilki doğal çevre bileşenlerinin oluşturduğu sistem ve ikincisi de tüm toplumsal ve kültürel faaliyetleri içeren insan/kültür çevre bileşenleridir. Kent yerleşimleri bu doğal ve kültürel çevre bileşenlerinin bir örtüşme alanıdır(Karadağ, 2009: 36). Kentleşme sürecini etkileyen faktörler bu iki bileşen çerçevesinde, coğrafi/ekolojik faktörler, ekonomik faktörler ve insan/kültür çevresini etkileyen göçler olarak ele alınacaktır.

1.4.1 Coğrafi/Ekolojik Faktörler

Kentin üzerine yerleştiği doğa parçası, doğal çevrenin unsurları tarafından oluşturulan bir işleyiş düzenine sahiptir. Doğal çevrenin jeolojik yapısı, jeomorfolojik özellikleri, iklim koşulları, su kaynakları, toprak ve bitki örtüsü o doğa parçasında yaşayan insanların ekonomik faaliyetlerini, yaşam tarzlarını ve bunların gelecekteki sürdürülebilirliğini etkiler(Koçman 1991: 102, Karadağ ve Koçman 2007 : 5 içinde:

Karadağ, 2009: 36). Doğal çevreyi oluşturan kaynakların elverişliliği ve yeterliliği nüfus artışını destekleyerek yerleşimin kente dönüşümünü belirler. Kentin büyümesine elverişli araziler, su ve diğer enerji kaynaklarının yeterliliği, yol ve kanalizasyon için arazinin uygunluğu ve kentsel yerleşimin sürdürülebilirliği açısından arazinin tektonik yapısı gibi faktörler önem taşımaktadır.

Kentleşme ve eko çevre arasında etkileşimci zorlayıcı bir ilişki vardır. Kentleşme bölgesel kaynak kısıtlılığını artırır ve eko çevresel tahribatı hızlandırır. Öte yandan kırılğan eko çevre de kentleşmeyi kısıtlar. Bu bakış açısı etkileşimci zorlayıcı teori olarak bilinir. Eko-çevre insanın yaşamını sürdürmesi ve kent gelişimi için önemli bir gerekliliktir. Bu nedenle kırılğan bir eko çevre kentleşmeyi önemli ölçüde kısıtlayacaktır. Aynı zamanda, kent gelişim ve kentleşme de kırılğan çevre zarar verecektir ve böylece eko çevre de kentleşmeyi ve kent gelişimini kısıtlayacaktır(Fang ve Wang, 2013:149).

Kentleşme insanın baskın faktör olduğu alanlar yaratır ve arazileri, su kaynaklarını ve biyo çeşitliliği dönüştürerek hem yerel hem de bölgesel çevresel değişikliklere yol açar. Kentlerin genişlemesi doğal ortam kaybı ile bitki ve hayvan türlerinin değişiminin en önemli yönlendiricilerden birisidir.

1.4.2 Ekonomik Faktörler

Kentleşme sürecini başlatan doğrudan ekonomik faaliyetin dönüşümüdür. 19. Yüzyılda İngiltere’de başlayan sanayileşme kentleşme sürecini hızlandırmıştır. Bugün dünya üzerindeki ülkelerin hemen hemen bir çoğunda artık kentlerde yaşayan insanların sayısı kırlarda yaşayanlara oranla artmaktadır (Niray, 2002: 7)

Sanayileşme ile başlayan kentleşme süreci literatürde dengeli kentleşme olarak adlandırılmaktadır. Dengeli kentleşme kentlerdeki istihdam olanaklarına bağlı olarak kentlerdeki nüfusun artmasıdır. Bu durumda kentte işgücü ihtiyacının artması ile nüfusun yer değiştirerek kentlerde yoğunlaşması söz konusudur. Dengeli kentleşme kentteki nüfusun kente özgü iş alanlarında iş bulabilmesini ifade eder. Dengesiz kentleşme ise sanayileşme olmaksızın kentin sadece nüfus olarak büyümesi yani demografik anlamda kentleşmesidir(Ulusoy ve Vural, 2001:8)

Kentleşme sürecinin hızlanması ve kent alanlarının genişlemesini etkileyen faktörlerden birisi kentin ekonomik gelişmişlik düzeyidir. Bu sadece kentte üretilen ekonomik değerlerle ilgili değildir, aynı zamanda başıboş sermayenin hareketi de etkili olan faktörlerden birisidir. Kentin coğrafi yapısı, sanayi tesislerinin kurulumuna elverişli arazilere ve uygun maliyetli ulaşım koşullarına, sanayi için gerekli hammadde kaynaklarına ve nitelikli/ucuz işgücü oluşturabilecek nüfusa sahip olması başıboş sermayenin hareketinde etkili olan faktörlerdendir.

Son yıllarda ulusal ve uluslararası sermayenin hareketi kent alanlarının genişlemesini birkaç şekilde etkilemektedir. Seto, vd.'ne göre (2010) bu etkilerden ilki arazi, altyapı ve insan kaynağı talebidir. Büyük ulusal ve çok uluslu firmalar –özellikle teknoloji ve bilimsel temele dayalı endüstriler kesintisiz elektrik ve su ile geniş bant internet ve güvenlik gibi üstün fiziksel altyapı ve belirli kolaylıklara sahip tesislere ihtiyaç duymaktadır. Yabancı sermayeyi çekerek ekonomik yapısını güçlendirmek isteyen ülkeler ve yabancı ve yerli sermaye yatırımlarını çekmek isteyen kent yönetimleri talep edilebilecek alt yapıyı oluşturmaktadırlar. İkincisi altyapı yatırımları ve istihdam fırsatlarının artması da nitelikli işgücünü çekerek kentin sosyo-ekonomik yapısını değiştirmektedir. Özellikle uluslararası sermayenin hareketi tüm dünyada kent alanlarında tüketimin manzarasını da değiştirmektedir. Daha eğitilmiş işgücü ve yüksek gelirler ithal mallara ve hizmetlere olan talebi artırmaktadır. Üçüncüsü, kent ve ülke dışı sermayenin yerel gelişmeye ve ekonomiye etkisi her zaman olumlu olmamaktadır. Kentte ve yarı kent alanlarda hızlı endüstriyel genişleme, bu endüstrilerde çalışacakların yerleşimi için alt yapısı yetersiz olan gecekonduların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Böylece çarpık ya da dengesiz kentleşmeye yol açmaktadır. Ayrıca hızlı kentleşme konut ve yaşam tarzında geleneksel yaşam tarzı ile çatışan değişiklikleri ortaya çıkarmaktadır. Dördüncüsü, yerli endüstrileri geliştirmek ve uluslararası şirketleri çekmek için büyük araziler üzerinde endüstriyel bölgelerin kurulması, firmaların belirli bir alanda uzmanlaşmak büyük ölçekli tesisler kurmaları verimli tarım alanlarının kaybına neden olmaktadır (Seto vd., 2010: 177-183).

Kentleşmenin olumsuz etkileri ekonomik açıdan da bir dizi maliyete yol açmaktadır. Örneğin, Kentleşmenin ekonomik maliyetine ilişkin dikkat çeken örnekler olarak Jakarta, Mexico City ve Bangkok verilebilir. Jakarta'da kirli suların arındırılması için

yılda Gayri Safi Milli Hasıla'nın %1'ini oluşturan 50 milyon dolar harcanmaktadır. Mexico City'de hava kirliliğinin neden olduğu solunum rahatsızlıklarının ekonomiye maliyeti 1,5 milyar dolardır. Bangkok'da ise trafik tıkanıklığı nedeni ile yılda 1 milyar dolardan fazla israf olmaktadır. ABD'de ise kalabalıklaşmanın maliyeti 35 ile 48 milyar dolar arasındadır ve bu da ülkenin Gayri Safi Milli Hasılasının %2'sine karşılık gelmektedir. Bunların yanı sıra işgücü kayıpları, verimlilik azalması, yaşam süresinin kısalması gibi olumsuz durumlar da ekonomik etkinliğin düşmesine yol açmaktadır (Ulusoy ve Vural, 2001: 12-13).

Ekonomik faktörler sosyal faktörlerle de yakından ilişkilidir. Bir kentin ekonomik ve toplumsal yapısı ile bu iki alanın arasındaki ilişkiler sosyo-ekonomik yapı olarak tanımlanır. Ekonomik kalkınmanın toplumun sosyal yapısına, örneğin nüfusa, nüfusun kompozisyonuna, niteliklerine ve yaşam tarzına etkisi sosyo-ekonomik gelişmişliği göstermektedir. Kalaycı'ya göre (2016) ekonomik kalkınma ekonominin gösterdiği belirtilere göre tanımlanabilen, kesin sınırları olmayan, ancak bazı değişkenlerin (Gayrisafi Milli Hasıla, Kişi Başına Düşen Gelir gibi.) belirli seviyelerde incelenmesiyle anlaşılabilen bir gelişmedir. Ekonomik kalkınma kişilerin yaşam standartlarının gelişmesi ile doğru orantılı olarak artar.

Bir yandan emek ve müteşebbis rolleriyle ülkedeki milli geliri ve kalkınmayı yaratan, öte yandan üretilen mal ve hizmeti tüketen ve refahı paylaşan bir unsurdur. Bu özelliği ile nüfus ve ekonomik gelişme ve kalkınma arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bazı sosyal bilimciler ekonomik gelişme ile nüfus artış hızı arasında olumlu, bazıları da olumsuz bir ilişki olduğunu ileri sürmektedirler (Erkal, 2004: 180). Nüfus ile ekonomik kalkınma ve gelişme arasındaki olumlu ilişki üretken ve nitelikli nüfus kesimi ile onların istihdam edilebileceği yatırım ve iş fırsatlarının birbiriyle dengeli olmasına bağlıdır. Dengesizlik ise üretken olmayan nüfusun (emekli yaşlılar ve çocuklar gibi) üretken nüfusa oranının yüksek olması ya da hızlı nüfus artışına karşılık yatırım ve iş fırsatlarının aynı oranda artmaması; gelirlerin düşmesi ve eğitim fırsatlarının azalması nedeniyle nüfusun niteliğinin düşmesi sonucunda ortaya çıkar. Bu durumda nüfus ile kalkınma ile ilişkisi olumsuzdur.

Kentlerin sosyo-ekonomik yapısı kırdan farklı olarak sanayi üretimi, ticaret ve hizmetler ve kent yaşamına özgü gereksinimleri karşılayacak hizmetleri sunan kurumların varlığı

ile üretim biçiminin şekillendirdiği sosyal ilişkiler ve yaşam tarzına bakarak nitelendirilir.

1.4.3 Sosyo-Kültürel Faktörler

Bir toplumun sosyo-kültürel yapısından söz edildiğinde nüfus, roller, sosyal etkileşim, sosyal sınıflar, sosyal ilişkiler ağı ve sosyal normlar gibi hususlar ele alınmaktadır (Yıldırım, 2014: 2-3)

Nüfus büyüklüğü toplumsal ilişkiler üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Az nüfuslu küçük yerleşim birimlerinde sosyal ilişkiler birincil yüz yüze ilişkilerdir. İnsanlar birbirlerini samimi olarak, yüz yüze tanır ve geleneklerin etkili olduğu bir sosyal kontrol mekanizması vardır. Nüfusun fazla olduğu yerleşim birimlerinde ise çoğunlukla ikincil ilişkiler söz konusudur. Artık tanıdıklığın sağladığı sosyal kontrol yerini yasalar, güvenlik birimleri ve mahkemeler gibi yeni sosyal kontrol mekanizmalarına bırakır. İnfomal grupların yerini formal örgütler alır. Bundan dolayı nüfus büyümesi, sosyal hayat üzerinde önemli etkilere sahiptir (Yıldırım, 2014: 3 içinde: İnan, 2003: 567).

Yerleşim yeri olarak kent köylerden farklı olarak nüfusunun yoğunluğu ve nüfusun heterojen olması ile nitelendirilir. Yaşanan yoğun göçlerle birlikte kentlerde yaşayan bireyler, birbirleriyle işlevsel bağlarını yitirmiş ve birbirinden yalıtılmış durumdadırlar(Sennett, 1996:176). Heterojenlik sadece din, dil, etnik kimlik gibi demografik özellikler bakımından değil, aynı zamanda eğitim ve meslek farklılıkları açısından da düşünülebilir. Kentler hem farklı demografik özellikleri olan hem de farklı iş ve mesleklerde uzmanlaşmış, akrabalık ve tanıdıklık bağının azalmasıyla birbirine yabancı olan insanların bir arada yaşadığı yerler olmuştur. Bu durum küçük kentlerde görece olarak daha az, büyük kentlerde ya da metropollerde ise fazladır.

Rollerin çeşitlenmesi ve köylerdeki mekanik dayanışmanın (ortak gereksinmelerin imce türü yardımlaşma, birlikte çalışma yoluyla karşılanması) yerini organik dayanışmanın (ortak gereksinmelerin birtakım işletmeler ve kurumlar tarafından ücret ya da vergi karşılığı sağlanması) alması sosyal etkileşimin niteliğini de değiştirmiştir. İlişkilerde tanıdıklığa dayanan güven yerini korkuya dayalı koruyucu önlemlere bırakmıştır. 21. yüzyıl kentinde içerideki düşman'a(tanınmayan ve bilinmeyen kişiler ve gruplar) ilişkin 'kentsel korkular' almıştır. Bu korkular kentin bütünlüğü ve

güvenliğinden çok, kentin içinde kişisel yaşam alanlarının yalıtılmışlığı ve güvenliğiyle ilgidir. Duvarlarla çevrilmiş ve kapısında güvenliği olan siteler, belli kişilerin girişine izin verilen kontrol altındaki kamusal mekânlar, kapılarda bekçiler ve elektronik olarak işleyen kapılar istenmeyen hemşerilere karşı alınmış önlemlerdir (Ertürk ve Tosun, 2009: 40 içinde: Baumann, 1999:57). Banliyölerde yaşayan orta ve üst gelir grupları, kentteki eşitsizliklerin artması ve kentsel dokunun artan ölçüde kırılabilirlik kazanmasıyla, sahip oldukları lüks yaşam biçimini korumak amacıyla güvenlik harcamalarını arttırmışlardır.

Kentte, merkezi iş alanları ile yeni gelişen konut mekânları korunma mekânları olarak önem kazanmıştır (Ertürk ve Tosun, 2009: 40; Ercan 1996:79). Kentsel elitin güvenlik ve kentsel sorunlar adına yerleştikleri bu mekanlarla birlikte toplumsal bölünme, mekansal bölünme şeklinde kendini göstermektedir (Ertürk ve Tosun: 2009: 40 içinde: Marcuse ve Kepmen 2000:4). Kentleşme süreci hızlandıkça ve kentler büyüdükçe belirtilen sorunların boyutları da büyümekte, kentsel yaşamın insana maliyetini artırmadadır. Örneğin, ani göçlerle birlikte artan nüfus kent yönetimleri için konut, altyapı, ulaşım, eğitim ve sağlık gereksinmelerinin karşılanmasına ilişkin problemleri öne çıkarırken, sosyal açıdan çarpık kentleşmenin yol açtığı gelir dağılımındaki dengesizlik, yoksulluk, işsizlik ve salgın hastalıklar gibi sorunlar güvenlik problemlerini öne çıkarmaktadır.

Bütün bu yapısal olumsuzlukların yanında bireylerin kente uyum sağlayamaması alt kültür gruplarının varlığı bu kültürlerle etkileşim içerisinde girmenin kolaylığı gibi daha küçük düzeyde, bireyler üzerinde olumsuz etki oluşturabilecek özellikler, kentleşme suç arasında bir ilişki kurmamıza olanak tanır. Yılmaz (2004), kentleşme konusunda çalışan pek çok uzmanın, kentleşme olgusu ile 'kentsel bütünleşme' ve 'kentsel uyum' un gerçekleşeceğini ifade ettiklerini, buna karşın son yıllarda yapılan araştırmaların toplumsal kesimler arasında farklılaşmalara ve ayrışmalara neden olabileceğini ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Bu durum kentleşmeyle birlikte toplumsal gerilimi vedolayısıyla suç olgusunu artırabilir (Göksulu, 2010: 214).

1.4.4 Göçler

Göç genel olarak çeşitli nedenlerle coğrafi nedenlerle nüfusun yer değiştirmesidir. Bu yer değiştirme dünya ölçeğinde, bir ülkeden diğerine olabildiği gibi, bir ülke içinde bir bölgeden başka bir bölgeye, bir kentten başka bir kente ve yaygın olarak da kırdan/köyden kente doğru olmaktadır

(Özer, 2004: 11; Sağlam,2006:34; TDK, 2011; Özdemir, 2012: 1). Göçler iç ve dış göçler olarak iki şekilde ele alınmaktadır. İç göç bir ülkenin kendi sınırları içinde belirli bir bölgeden başka bir bölgeye nüfus hareketi iken dış göçler bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan nüfus hareketidir.

İnsanların yaşam alanlarını terkederek başka yerlere yerleşmesinin çeşitli biçimleri vardır: Yerleşme amaçlı göçler, geçici göçler, her yıl düzenli aralıklarla olan mevsimlik göçler. Göçün süreli, eğitim amaçlı, sürenin sonunda geri dönülebilen, yer değiştirme hareketlerinin göç sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Bu nedenle göç denildiğinde uzun süreli ve kalıcı bir yer değiştirme kastedilmektedir. Göçe ilişkin diğer bir ayının da mesafe ile ilgilidir. Bazı göçler çok kısa mesafelerdeki yerlere yönelik iken, bazıları daha uzak bölgelere doğru gerçekleşmektedir. Örneğin aynı şehirdeki yer değiştirmeler göç olarak kabul edilebilir mi? Sadece fiziki mesafeyi değil de sosyal ve kültürel mesafeyi ölçü aldığımız takdirde göç sayılıp sayılmayacağı konusunda bir ölçü elde etmiş olabiliriz. Örneğin, şehirdeki bir gecekondu mahallesinden, sosyo ekonomik seviyesi daha yüksek bir semte kalıcı olarak taşınmak kültürel boyutu ile bir göç olarak ele alınabilir. Bu daha çok büyük şehirler veya metropoller için geçerli sayılabilir. (Sağlam, 2006: 34)

Petersen'a göre göçün dört değişik şekli bulunmaktadır:

İlkel göçler: İlkellik insanlığın ilk dönemleri ile ilişkilidir. Doğa karşısında zayıf ve korunmasız olan insanların doğal afetler nedeniyle göçleri ilkel göç olarak değerlendirilmektedir.

Zorlama ile yapılan göçler: Göçün bu türünde insanları yer değiştirmeye zorlayan şey daha çok sosyal yapıdır. Bu tür göçlerde belirli bir sosyal yapı içinde baskın olan taraf diğerini yer değiştirmeye zorlar. Zorlamanın iki derecesi vardır. Birinde göçe zorlanan grup göç sürecini kendi kontrolünde tutabilirken, diğerinde bu kontrol tamamen zorlayan

tarafın elindedir.

Serbest göçler:Bu göç türünde yer değiştirme kararı bireylere aittir. Serbest göçler daha çok bireysel arayışların bir sonucudur. Avrupa'dan Amerika kıtasına göçler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Kitlesel Göçler:Göçün bu türü serbest göçlerle ilişkilidir. Serbest göçte az sayıda öncü başka bir yere göç ederken, öncülerin sağladığı bilişim yoluyla çok sayıda insanın yer değiştirmesiyle göç kitlesel bir nitelik kazanır (Yalçın 2004: 14 -16; Sağlam, 2006: 35)

Görüldüğü gibi göçler nadiren insanların merak duygusu ve macera hevesiyle yer değiştirmesidir. Gerçekte göçlerin ekonomik, sosyal, politik, coğrafik birçok nedeni olabilir. Kişilerin bir ülkeden diğerine, bir bölgeden diğerine göçme sebepleri sayısız denecek kadar çok ve karmaşıktır. Geleneksel olarak ekonomik faktör temel etkileyici olmuştur. Örneğin, göçerlerin iş yerleşik hayata geçmeden önce göçerlerin daha bol kaynakları olan bölgelere hareketi iken, yerleşik hayata geçtikten sonra büyük ve verimli topraklara sahip olmayan ya da tarımla uğraşmaktan vazgeçen insanların sanayileşmenin yarattığı iş fırsatlarına doğru hareketi şeklindedir. Günümüzde de göçler sanayileşmiş ve ekonomik açıdan gelişmiş ülkelere ve belirli bir ülke içinde büyük kentlere doğru bir seyir izlemektedir. Her durumda göç daha elverişsiz koşulların olduğu coğrafi alanlardan daha elverişli koşulların olduğu coğrafi alanlara sürekli ve yerleşme amacıyla olan bir hareketi kapsar.

Göç olgusu literatürde üç yaklaşımla ele alınmaktadır: (1) İtici ve çekici güç yaklaşımı, (1) fayda-maliyet yaklaşımı ve (3) seçkincilik yaklaşımı (Çelik, 2005: 167).

Göçleri açıklamak için itme ve çekme etkisi olarak adlandırılan iki kavram vardır. Köyden ya da kırdan kente göçlerin nedenleri açıklanırken kentin çekiciliği ve kırın iticiliği ifadeleri kullanılmaktadır. Daha fazla iş fırsatları, daha yüksek gelir, daha iyi yaşam koşullarının varlığı çekme etkisi oluştururken, tersi itme etkisi oluşturmaktadır. Örneğin tarımda emeğe duyulan gereksinimin azalması, toprağın parçalanması, çatışmalar ve anlaşmazlıklar kırdan itme etkisi yaratırken, sanayileşmenin artışı, kentlerin daha iyi eğitim, sağlık ve ekonomik refah sağlayabilecek imkan ve fırsatlara sahip olması kentlere doğru bir çekme etkisi yaratır (Sağlam, 2006:36; Fichter 1994: 155 - 156).

Göç kararın alınmasına ve sürecin başlamasına yol açan itici/olumsuz, çekici olumlu, nötr ve engelleyici faktörler vardır. Bu faktörler yaşanan mekanla, göç edilecek mekanla ve bireysel özelliklerle ilgili olabilir. İtici faktörlerin en önemlileri fakir ülke ya da kentlerdeki ekonomik, sosyal ve politik durumdur. Örneğin az gelişmiş ülkeler ya da kentler ekonomik istikrarsızlıklar, düşük ücretler ve yüksek nüfus yoğunluğu nedeniyle iterken, gelişmiş bölgeler cazip iş fırsatları ve yüksek ücretler nedeniyle çekicilik kazanmaktadır (Er, 2015: 44) Yaşanan mekanla ilgili tüm faktörler olumsuz olduğunda ve göç edilecek mekanla ilgili tüm faktörler olumlu olduğunda göç kararı daha kolay verilebilir. Ancak bu faktörlerin her birinin her birey için aynı derecede itici ya da çekici olacağı söylenemez. Hem yaşanan hem de göç edilecek mekanla ilgili bazı faktörler çekici bazı faktörler itici, bazıları da nötr olabilir.

Fayda-maliyet yaklaşımı bireylerin göç etme kararının göçün fayda ve maliyetlerine bağlı olduğunu varsayar(Çelik, 2005: 168-170) . Bu yaklaşıma göre bireyler faydaların görece olarak daha yüksek olması halinde göç ederler. Başka deyişle, göçün kazancı neden olduğu maliyetlerden yüksek olduğunda göç gerçekleşecektir. Göçün parasal maliyetleri göç sırasında yapılan harcamalar, göç edilen mekanların yaşam maliyetleri, iş fırsatları hakkında bilgi edinme maliyetleri, göç ederken geçen zamanın fırsat maliyetidir. Parasal olmayan maliyetleri ise yeni iş öğrenme ve iş arama esnasında kaybedilen zamanın fırsat maliyeti, önceki kazançların kaybı ve göç nedeniyle aile ve arkadaşlar gibi sosyal çevrenin kaybıdır. Göçün kazancı ya da faydası aynı şekilde parasal ve parasal olmayan kazançlardır. Parasal kazançlar göç edilen mekanda elde edilen gelirin önceden yaşanan mekandaki gelirden daha yüksek olmasıdır. Bununla birlikte göçün sağladığı gelir farkı eğitim ve yaş gibi faktörlere göre farklılaşabilir. Eğitim düzeyinin yüksek olması hareket serbestliğini artırırken, yaş açısından gençler göçün maliyetlerine kıyasla daha uzun süre fayda sağlayabilme avantajına sahiptirler.Parasal olmayan kazançları ise göç edilen mekanın E-egitim, eğlence, kültürel faaliyetler ve yaşam kalitesi gibi sosyo-kültürel çekiciliği belirler(Çelik, 2005: 169).

Son olarak seçkincilik yaklaşımı eğitim, yaş ve cinsiyet olmak üzere üç faktörün göç ile ilişkisini açıklar(Çelik, 2005: 170-181) Buna göre (1) eğitim ile göç etme ihtimali arasında doğrusal bir ilişki olduğu ileri sürülür. Eğitim düzeyi yüksek; dışa açılma,

deneyim ve bilgi açısından “marjinal olanların” ve işgücü türü açısından beyaz yakalıların göç etme eğilimi diğerlerine göre daha yüksektir. (2) Yaş bakımından yapılan araştırmalarda, yaş ile göç eğilimi arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur. Yaş yükseldikçe göç etme eğilimi düşmektedir. (3) Cinsiyet bakımından ise, erkeklerin kadınlara göre daha fazla göç etme eğiliminde oldukları görülmüştür. Bu durum toplam istihdam içindeki payına bağlanabilir. Araştırmalar kadınların daha çok hizmet sektöründe yoğunlaştıklarını, sanayide ise tekstil sektöründe kadınların daha ağırlıklı olduklarını, bu nedenle de tekstil sektörünün yoğun olduğu mekanlara göçlerde kadınların çoğunlukta olduğunu göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİ VE GÖÇLER

2.1. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİ

Türkiye’de anayasal düzeyde kent adıyla herhangi bir kurumsallaşma öngörülmemekle birlikte, hangi yerleşim birimlerinin kent sayılacağı yasal düzenlemelerle belirlenmiştir ve kırsal alan/kentsel alan ayrımı nüfus ölçütü alınarak belirlenmiştir. Örneğin 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu’nun 1. Maddesinde kent, nüfus açısından “nüfusu 20.000’den yüksek olan yerler” olarak belirlenmiştir. Bu kanuna göre nüfusu 2000 den az olan yerler köy, 2000 ile 20.000 arasındaki yerler ise kasaba olarak nitelendirilmiştir. Ancak 1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye Kanunu’nda benzer şekilde nüfusa göre bir ayırım yapılmakla birlikte, nüfusu 2000 den fazla olan yerler belediye kapsamına gireceği için örtük olarak kent kapsamında değerlendirilmiştir. Öte yandan bir karmaşa da Devlet İstatistik Enstitüsünün yapmış olduğu sınıflandırmada görülmektedir. Buna göre sadece il ve ilçe statüsünde olan yerler kent olarak nitelendirilmekte, bunun dışındakiler ise nüfusu ne olursa olsun kent olarak kabul edilmemektedir (Topal 2004: 288). Bu yasal çerçeve belirsizlikler içermekle birlikte, kent kavramına ilişkin nüfusun heterojenliği ve ekonomik faaliyetin daha çok tarım dışındaki alanlarda yoğunlaşması gibi özellikler düşünüldüğünde, nüfusu 20.000 den fazla olan yerlerin kent olarak değerlendirilmesi daha akla yakın görünmektedir.

Kentleşme ve sanayileşme süreci arasında yakın bir ilişki olması nedeniyle, Türkiye’de de kentleşmeyi sanayileşme süreci ile ilişkilendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte, geç sanayileşen ve gelişme sürecinde olan ülkelerde kentleşme ile sanayileşme arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu söylemek zordur. (Karaman, 2003: 11 içinde: Kongar, 1982: 24).Türkiye’de kentleşme sürecini genel olarak ekonomik gelişme süreci ve özel olarak da geç sanayileşme süreciyle bağlantılı olarak incelemek gerekir. Buna göre kentleşme süreci 1950 öncesi ve sonrası (Işık, 2005:58), olarak ayrılabilir. Ancak bu ayırım ülkemizin 1980 yılından sonra başlayan ve 2000’lerde büyük bir hız kazanan serbest piyasa ekonomisine eklenme sürecinde

kentlerin hem ölçek hem de nitelik bakımından değişimini dikkate almadığı için, sonrasını da 1950-2000 ve 2000'den sonrası olarak ayırmak gerekir.

2.2.1. Düşük Kentleşme Dönemi (1923-1950)

Ülkemizde yerleşmelerin fiziki yapısı 18. Yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak değişme göstermiştir. Tanzimat döneminde değişim sadece fiziksel ya da yapı olarak değil, aynı zamanda tüm kent ölçeğinde yasalarla düzenlenerek yayılmıştır. İstanbul kentleşme hareketinin öncülüğünü yapmıştır (Ödekan, 2007: 525).

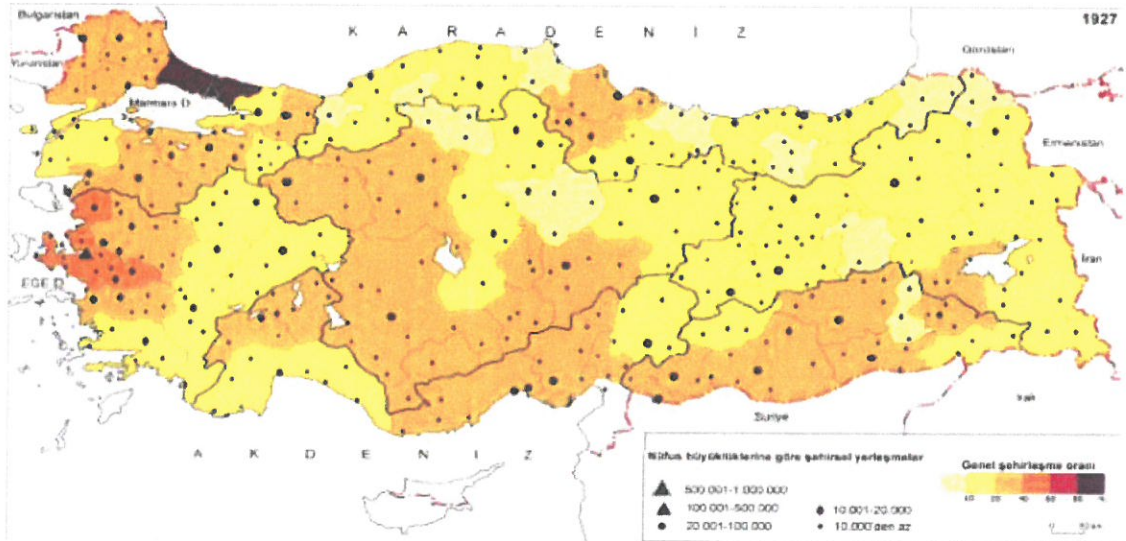
Cumhuriyet döneminde 1. Dünya Savaşından ve Kurtuluş Savaşından yeni çıkmış olması ve yeni kurulan devletin henüz yapılanma sürecinde olması nedeniyle kentleşme hızı çok yavaştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte sanayileşmede bir hareketlenme olmuş, ancak sanayileşme çok yavaş olduğu için kentleşmenin ivmesi de düşük kalmıştır (Yılmaz ve Çitçi, 2011:)

Cumhuriyet öncesinin simge kenti İstanbul iken, Cumhuriyetin simge kenti Ankara olmuştur. Bu dönemde Ankara'nın bayındırlık sorunu ele alınmış ve çağdaş anlayışa uygun yeni bir kent modeli denemesi yapılmıştır. 1924'te Ankara Şehremaneti Kanunu çıkartılmış, 1928'de ise Ankara Şehri İmar Müdürlüğü Teşkilatı kurulmuştur. Ankara'daki uygulamalar imar mevzuatı, örgütlenme, imar yolsuzluğu, arsa spekülasyonu gibi konularda sonraki çalışmalara model oluşturmuştur. 1929 yılında çıkarılan Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu, 1933 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kentleşme sürecinin yasal alt yapısını oluşturması bakımından önemlidir (Ödekan, 2007: 525).

Türkiye'de kentleşmenin ilk dönemini oluşturan 1923-1950 arası yıllara daha çok köye ilişkin politikalar damgasını vurmuştur. Bu dönemde köy sorunlarını yerinde çözme, köylüyü köyünde tutma politikaları Köy Enstitülerinin açılması, Halkevlerinin kurulması, yurt dışından zorunlu göçle gelenlerin kırsal alanlara yerleştirilmesi ile sonuçlanmıştır (Gürbüz ve Karabulut, 2008: 41). Bu dönemde 1929 devlet eliyle sanayileşme ve köyleri destekleyerek tarımsal üretim yoluyla kalkınma hedeflenmiştir.

Bu dönemde aynı zamanda ülkemize de yansıyan dünya ölçeğindeki olaylar yaşanmıştır. 1929 ekonomik bunalımı ve 1945 İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yoksulluk nedeniyle yoğunlaşan göçlerin yarattığı

kentleşme sorunlarıyla karşı karşıya kalınmıştır(Ödekan, 2007: 526). Sorunların temelinde Osmanlı'daki kent yönetimi anlayışının Cumhuriyet döneminde de sürmesi yatmaktadır. Cumhuriyet yönetimi Osmanlı'nın kamu yönetimi kurumlarını devralırken, aradaki en önemli farklılık yönetim organlarının gelişmesi, örgüt bakımından büyümesi ve yaygınlaşması olmuştur. Kentler ve kent yönetimleri bir siyasi organ olarak değil daha çok yönetsel birimler olarak görülerek yetki, görev ve örgüt yapısı bu anlayışa göre tasarlanmıştır. Kent yönetimleri merkezin yoğun denetimi altında, yetersiz parasal ve yönetsel yapıları ile beklenen gelişmeyi gösterememişlerdir (Ökmen, 2011: 152).

Şekil 1 1927 Yılında Türkiye'de Kasaba ve Kentler ile Kentleşme Düzeyi

Kaynak: YÜCEŞAHİN, M. M., BAYAR, R., & ÖZGÜR, E. M. (2004). Türkiye'de Şehirleşmenin Mekansal Dağılışı ve Değişimi (Spatial Distribution of Urbanization and Its Change in Turkey). *Coğrafi Bilimler Dergisi/Turkish Journal of Geographical Sciences*, 2(1), 23-39.

Yetersiz kentleşmenin en açık örneği Cumhuriyetin ilk yıllarını temsil eden 1927 yılındaki kent sayısında ve nüfusun kent, kasaba ve köy yerleşimlerine dağılımında görülebilir. Bu yılda kent yerleşimi kategorisinde 383 yerleşme vardır ve bunlardan 355'i kasaba yerleşmesidir. 1927 yılında kent yerleşimlerinin büyük bir kısmının kasabalardan, hatta küçük kasabalardan oluştuğunu söylemek yanlış olmaz. Bu kasabaların nüfus olarak biraz daha büyük olanları ülkenin özellikle batı kesimlerinde yer alırken, diğer bölgelerde 10.000'den az nüfuslu yerleşimlerin dağıldığı görülmektedir. Bu dönemde kentlerin, özellikle de büyük kentlerin sayısı çok azdır.

Nüfusu 100.000 binin üzerinde olan iki kent varken, nüfusu görece olarak yüksek olan toplam 28 kent bulunmaktadır. Her bölgede en az iki, en çok beş orta büyüklükte kent bulunmaktadır. 1927’de, kent olarak nitelendirilen yerleşimlerdeki nüfusun % 48,5’i kasabalarda, % 25,9’u orta büyüklükteki şehirlerde, nihayet % 25,6’sı da büyük şehirlerde toplanmış durumdadır (Bknz. Şekil 1; Yüceşahin, Bayar ve Özgür, 2004: 25).

2.1.2. Kırsal Çözülme Kaynaklı Kentleşme Dönemi (1950-1960)

1950’ye kadar fazla bir gelişme göstermeyen kentleşme hareketi 1950’li yıllardan sonra Türkiye’nin en ciddi meselerinden biri haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de demokrasi, insan hakları, refah devleti ilkeleri çerçevesinde çok partili siyasi döneme geçiş devletçi politikalara karşı liberal bir söylemi ortaya çıkarmıştır (Yılmaz ve Çitçi, 2011: 259 içinde: Niray, 2002: 12).

Bu dönem liberal söylem ekonomi politikalarında tarım sektörüne öncelik verme, sanayileşmede özel sektöre öncelik verme ve dış ilişkilerde liberalleşme olarak kendini gösterir. Çok partili siyasal sisteme geçiş ve demokrasinin geniş halk kitlelerinde belirli ölçüde karşılık bulması halkın hayat standardını yükseltme taleplerine yol açmıştır. Bu dönemde dış yardımlarla da desteklenen hızlı büyüme kamu yatırımlarını artırırken, özel girişimin de geliştirilmesini amaçlamaktadır (Kanca, 2012: 48 içinde: Kongar, 1998: 60). Ancak bu liberal söylem Osmanlı’dan bu yana devam eden güçlü merkezi idare ve merkezi kontrolün her alanda artırılması nedeniyle kent yönetimlerinde yerinden yönetime dayalı politikalara çok fazla yansımamıştır. Çok partili siyasi hayata geçiş kentleşme konusunda beklenen atılımların yapılmasını sağlamadığı gibi, tam tersine yerel yönetimlerin idari ve mali açıdan bağımlı hale getirilmesiyle zayıflamasına neden olmuştur (Ökmen, 2011: 155). Sonuçta gelir dağılımındaki dengesizliklerin artması bir dizi sosyo-politik sorunun kaynağını oluşturmuştur.

Kent yönetimlerinin siyasi konumuna ilişkin bu problemler nüfus artışı ve nüfusun hareketliliği ile birlikte daha da ağırlaşmıştır. Türkiye’de, 1945’li yıllara kadar durgun olan nüfus, 1945-50’li yıllardan itibaren hızlı bir artış göstermiştir. Türkiye’nin geleneksel toplumdan, “geçiş toplumu” özelliklerine doğru bir dönüşümünün 1950’lerde ortaya çıktığını söylenebilir. Hızlı nüfus artışı nüfusun köy ve kasabalardan kentlere doğru kaymasını da hızlandırmıştır (Karaman, 2003: 112). Ekonomik politikadaki değişim kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlere de yansımıştır. Ekonomideki

bu liberalleşme ülke içinde nüfusun hareketlenmesini sağlayarak kentleşmeyi hızlandırıcı etki yapmıştır

Hızlanan kentleşme süreci beraberinde kentleşmeye bağlı sorunları da ortaya çıkarmıştır. 1948 yılında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkeler Marshall yardımı almışlardır. Marshall yardımı uyarınca Türkiye, çok sayıda traktör, kara yolu yapım aracı almıştır. Bu ikisinin yaygın olarak kullanıma girmesi, kırsal yapının dönüşümünde ve kentleşmenin ivme kazanmasında hayati öneme sahip olmuştur. (Yazgı, 2005: 142). Traktör emek gücünü azaltırken, yolların yapılması ve ulaşımın kolaylaşması da göçü artırıcı rol oynamıştır.

Türkiye'de 1950 öncesindeki kentleşme hareketlerinin, mevcut kentlerdeki nüfusun kendi iç dinamikleri ile artmasından kaynaklandığı söylenebilir. 1950'ye kadar ülkenin toplam nüfusu ile kent nüfusunun artışı arasında dikkatte değer bir fark olmamıştır. Örneğin nüfus binde 21,7 lik hızla artarken, kent nüfusunun artışı binde 22,5 düzeyinde kalmıştır. Sadece Ankara, başkent olması nedeniyle yoğun göç alması, binde 61 nüfus artışı oranıyla diğerlerini üçe katlamıştır (Işık, 2005: 48). 1950'lerden sonra iç göçlerin artmasındaki temel etken tarımdaki ekonomik ve yapısal dönüşümler ile dış yardımların bir sonucu olarak traktör kullanımının artması olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde toplam nüfus 20.947.000'den 27.755.000'e çıkmış ve kent nüfusu %19'dan %23'e yükselirken, kır nüfusu %81'den %77'ye gerilemiştir. 1945'te 1.156 olan traktör sayısı, 1950'de 16.585, 1952'de 31.145 olmuştur (Yılmaz ve Çitçi, 2011: 259 içinde: Özer, 2004: 55). Görüldüğü gibi, nüfus artışı ve kırsalda makineleşme ile insan emeğine ihtiyacın azalması boşa çıkan nüfusun kentlere göçünü hızlandırmıştır.

2.1.3. Kentsel Gelişme Dönemi (1960-1980)

Ana çizgiler bakımından gelişme sürecini kademeli olarak liberalleşme sürecinin ana başlangıç dönemleri olarak 1950-1980 arası ve 1980 'den sonrası olarak almak gerekmele birlikte, Türkiye'de 1960 yılı önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. 27 Mayıs askeri müdahalesi sonucunda yürürlüğe giren 1961 Anayasası kentleşmenin izleyeceği yol açısından önemli değişiklikler içermiştir. Sosyal devlet ilkesi çerçevesinde refah devleti anlayışının getirilmesi devletin sunduğu hizmetleri artırmıştır. Örneğin, 1961 Anayasası'nın 49. Maddesinde, yoksul veya dar

gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut gereksinmelerini karşılamak için önlem alınacağı belirtilmiştir (Yılmaz ve Çitçi, 2011: 260 içinde: Soysal, 1969: 29).

1960'lı yıllardan itibaren hem nüfus artışı hem de nüfusun iç hareketliliğinin artmasıyla birlikte Türkiye'de kentleşmenin hızlandığını görülmektedir. Bu dönemde, bir yandan mevcut kentlerin nüfusu hızla artarken, diğer yandan da, çok sayıda yerleşim alanının kent statüsü kazandığı yıllar olmuştur. Görülmektedir. 1960'a kadarki dönemde kent yerleşmelerinin sayısı 66'dan 102'ye, 50 binden fazla nüfuslu kentlerin sayısı 5'ten ancak 11'e yükselirken, bu dönemde kent sayısı 147'ye, orta ve büyük kentlerin sayısı 27'ye çıkmıştır. 1960-1975 yılları arasındaysa kent sayısı 288'i bulurken, nüfusu 50 binin üstündeki kentler 65'e, 100 binden fazla nüfusa sahip kentlerin sayısı 36'ya ulaşmıştır (Yılmaz ve Çitçi, 2011: 262 içinde: Sencer, 1979: 73).

1960'da bütün bölgelerdeki kent sayısı, ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927'ye göre 1,4 ile 5,3 kat arasında artış göstermiştir. Ege ve Karadeniz, şehir sayısındaki artışın en fazla olduğu bölgelerdir. Yine bu dönemde Karadeniz ve Doğu Anadolu dışındaki bölgelerde, nüfusu 100.000'i aşan büyük ortaya çıkmıştır. Bu konuda en dikkat çekici bölge, Orta Anadolu'dur. Ankara'nın dışında Eskişehir, Konya ve Kayseri hem buldukları alanda bölgesel rolleri belirginleşmiş hem de ülke ölçeğinde önemli kentler olarak ortaya çıkmışlardır. 1960 yılında kent nüfusu 9 milyonu aşarken, bu nüfusun üçte biri kasabalarda, üçte ikisi degörel olarak büyük kentlerde yaşamaktadır. Bu tarihlere kent nüfusun % 36'sının(1927'de % 25 oranında) büyük kentlerde olması, kentleşme eğiliminin bu tip kentlere doğru geliştiğini göstermektedir (Yüceşahin, Bayar ve Özgür, 2004:29).

1960 yılında genel kentleşme düzeyi (kasabalaşma+kentleşme) bakımından Marmara Bölgesi ilk sırada yer alırken, Orta Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgeleri birbirine çok yakın oranlarla (% 33-34) ona eşlik etmektedir. Karadeniz, % 20'nin altındaki oranıyla en az şehirleşen bölge unvanını korumakta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri de ülke ortalamasının (% 33) altındaki değerleriyle düşük şehirleşme görülen bölgeler olarak görülmektedir. Bu devre ile ilgili olarak şu genel değerlendirmeler yapılabilir (Yüceşahin, Bayar ve Özgür, 2004:30):

- 1960'da 1927 yılına göre şehir sayısında üç kata yaklaşan oranda önemli bir sıçrama gerçekleşmiştir.
- 1960'da ülkede büyüklük sıralaması bakımından şehirseller yerleşmeler arasında hiyerarşik bir yapı oluşmaya başlamıştır.
- 1960'ın bir diğer olayı, İstanbul ile birlikte metropolleşme sürecinin ortaya çıkışıdır.
- 1960'da kasaba sayısı ve buralarda yaşayan nüfus artmakla birlikte, ülkede kasabalaşma düzeyi pek değişmemiştir. Bu tarihlerde, ülke çapında şehirleşme düzeyi neredeyse iki kat artarak % 22'ye ulaşmıştır. 33 yıllık sürede genel şehirleşme düzeyi ise % 33'e çıkmıştır.
- 1927-1960 arasında, Türkiye toplam nüfusu % 2,2, kasabalar nüfusu yıllık ortalama % 2; orta büyüklükteki şehirler % 3,6; büyük şehirler ise % 4,2'lük bir hızla artmıştır.
- Marmara Bölgesi'ne ek olarak, ülkenin batı ve orta bölgelerinde de şehirleşme canlanma göstermiştir.

1960-1980 arası döneme bakıldığında, dönemin ekonomik, politik ve sosyal ile bunların kentleşme sürecine yansımaları şöyledir (Işık, 2005: 52-53):

- 1960'ta 8.859.731 olan kentsel nüfus, binde 43,5'lik artışla 1970'te 13.691.101'e yükselmiştir. Bu artışa bağlı olarak kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki payı %31,9'dan % 38,5'e ulaşmıştır. 1950-1960 döneminde, binde 52,4 olan kentsel nüfus artışı, 1960-1970 döneminin ilk yarısında binde 39,7'ye gerilemiş, 1965-1970 döneminde ise binde 47,3'e çıkmıştır. Bu dönemde kentsel nüfus artışındaki gerileme bir yandan tarımdaki destekleyici politikalar sonucu kırsal alandaki gelirlerin artmasıyla kente göçün yavaşlaması, bir yandan da iç göçün yön değiştirerek dış göçe yönelmesine dayandırılabilir. destekleme alımlarının uygulanması ile gelir artışının yaşanması kentlere yönelik göçleri az olsa frenleyen bir etki yapmıştır (Işık, 2005: 52 içinde: Özoğuz, 1986).
- 1970-1980 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde kentleşme hızı en düşük düzeye inmiştir. 1950-1960 döneminde binde 52,4 ve 1960-1970 döneminde binde 43,5'lik bir artış gösteren kent nüfusu bu dönemde binde 36,1'e düşmüştür. 1980 yılında kent nüfusu 19.645.007'dir. Artış hızı yavaşlarken, mutlak kent nüfusu

artmaya devam etmiş ve buna bağlı olarak kent nüfusunun toplam nüfus içindeki payı %43,9'a ulaşmıştır. Kentleşme hızının gerilemesi ekonomik, sosyal ve siyasal koşullara bağlı olarak, kalkınma hızının düşmesi, yatırımların durma noktasına gelmesi ve ekonomik bunalımlar sonucunda tarım dışı sektörlerin işgücü talebinin azalmasıdır. Öte yandan kentlerdeki konut, altyapı ve kamu hizmetlerinin yetersizliği de yavaşlamanın nedenlerinden birisidir. 1960'lı yıllardan itibaren başlayan dış göçün devam etmesi ve yurt içinde nüfusu azaltma çabalarının da etkisi önemlidir.

2.1.4. Kentsel Dönüşüm Dönemi (1980 ve Sonrası)

Türkiye'de 1980 ve sonrası ekonomik açıdan 24 Ocak kararlarıyla serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin başladığı, özelleştirme yoluyla devletin ekonomik alandan üretici olarak çekilmeye başladığı, kamu yatırımlarının yerine özel sektör yatırımlarının artışının teşvik edildiği ve sosyal açıdan dışa açık bir tüketim toplumu olmaya doğru yönelindiği bir dönemdir. Bu ekonomik ve politik dönüşüm dönemi sosyal yaşamı da etkileyerek kentleşme sürecine yeni bir boyut getirmiştir.

Bu dönemde kentleşme açısından bu dönemde 3 önemli gelişme yaşanmıştır: (1) Topluk Konut İdaresinin kurulması, (2) İmar İskan Bakanlığı'nın kaldırılması ve (3) 1983-1984 yıllarında çıkarılan yasalarla belediyelerin kaynaklarının önemli derecede arttırılması, merkezi yönetim denetiminin bir ölçüde azaltılması ve imar planı yapımına ve onanmasına ilişkin yetkilerin belediyelere devredilmesidir. Ayrıca 3030 sayılı yasa ile belirli bir nüfusun üzerindeki kentler (İstanbul, Ankara ve İzmir gibi) "Büyükşehir" statüsü kazanmışlardır (Işık, 2005: Tekeli, 1998: 23). Mahalli İdareler üzerindeki merkezi denetimin azalması bu dönemin kentleşme hareketini şekillendiren en önemli özelliktir. Bir önceki dönemde kentsel hayatın belirlenmesinde merkezden alınan politikalar etkili olurken, bu dönemde kentsel hayat merkezi politikaları belirlemiştir.

Ekonomik faktörler açısından 1980 öncesinde kent çevresinde kurulan küçük ve büyük sanayi bölgelerinin kent merkezlerine etkisi, bu yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Kent merkezlerindeki üretim alanlarının boşaltılarak sanayi bölgelerine taşınması ulaşım ve konut alanlarında değişmelere neden olmuştur. Ulaşım alt yapısının yaygınlaşması, ulaşım araçlarının artışı, kentlerin çekirdek merkezlerinin kamu ve özel

hizmetlerin sunulduğu çalışma alanlarına dönüşmesi nedeniyle yüksek gelire sahip nüfusun kendin en dış halkasındaki alanlara yerleşmesinde artış olmuştur (Tekeli, 2009: 132).

Kentsel nüfus artış hızı incelendiğinde, 1980-1985 döneminde yönetsel yapıdaki değişimlerin de etkisiyle binde 62,6 olan kentsel nüfus artışı, 1985-1990 döneminde binde 43,1'e, 1990-2000 arasında da binde 26,8'e gerilemiştir. Kentsel nüfusun artış hızında görülen bu azalmaya rağmen, kent nüfusu 1990'larda 40 milyonu aşmış ve toplam nüfus içindeki payı % 65'e yükselmiştir. 1985 yılından itibaren, azalan kentsel nüfus artışı kadar; dikkati çeken diğer olgu ise kentleşmenin coğrafi boyutu ve dinamikleri ile ilgilidir. Yukarıda açıkladığımız ve 1980 yılına kadar ortaya çıkan kentleşme hareketleri, 1980 sonrasında da devam etmiştir. Başka bir anlatımla, artık geleneksel kentler diyebileceğimiz İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi kentlere yenileri eklenmiştir. Konuya kentlerin nüfus artış hızları açısından baktığımızda, son dönemde kentleşmenin Türkiye'de esas olarak üç alanda hızlandığı açıkça görülür. Bunlar, Doğu ve Güneydoğu, Akdeniz kıyıları ve Marmara Bölgesi'dir. Kentleşmenin coğrafi açıdan sahip olduğu bu farklılığın yanı sıra, bu üç bölgedeki kentleşmenin temel dinamikleri de çok farklıdır. Son dönemde Türkiye'de kentleşmeye damgasını vuran en önemli unsurların terör olayları, turizm ve sanayi olduğu gözlenmiştir (Işık, 2005: 65).

2.2. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİNİ ETKİLEYENFAKTÖRLER

2.2.1 İç Göçler

Türkiye'de göç, ekonomik nedenler başta olmak üzere, nüfus değişimleri (örneğin Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya gibi ülkelerdeki nüfusun dönüşü gibi), yerleşime ilişkin kanunlar sonucu oluşan nüfus hareketliliği nedeniyle gündemde olmuştur. Toplumsal değişim sürecine bağlı olarak, 1950'li yıllardan günümüze kadar değişen hızlarla devam etmiştir. Göç genelde kırsal yerleşim alanlarından kentlere, doğu bölgelerinden batı bölgelerine ve ekonomik nedeni baskın olan bir nüfus hareketi yaşanmıştır (Bülbül ve Köse, 2010: 77).

Türkiye'de göçler itici ve çekici faktörler açısından değerlendirilebilir. Literatürde toprak yetersizliği ve toprağın dengesiz dağılımı başlıca itici faktörler arasında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kentlerin çekicilik faktörleri etkili olmadan önce,

başlangıçta itici faktörlerin göçleri hızlandığı, daha sonra da kentlerin istihdam fırsatları ve sundukları imkanlar arttıkça çekici faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Türkiye’de de itici ve çekici güçler bakımından göçlerin analizinde, başlangıçta tarım alanındaki topraksızlık ve makineleşmenin yarattığı itici faktörlerin 1950’lerden itibaren etkili olduğu görülmüştür. Çelik (2006) Türkiye’de 1960-1965 dönemindeki göçleri itici güçler çerçevesinde inceler. Çalışmada itici güçlerin ilk ve en önemlisinin tarımdaki fazla istihdam olduğu ve bireylerin uzak yerlere değil, kademeli olarak yakın yerlerden başlayarak uzak yerlere doğru göç ettikleri varsayılmıştır. Örneğin, Tümer tekin (1970-1971) tarafından yapılan araştırmada aşamalı göç hipotezi İstanbul ölçeğinde test edilmiş ve kademeli göç hipotezi doğrulanmıştır (Çelik, 2006: 149-150).

Kademeli göç ise belirsizliği azaltmak ya da başlangıçta bilgi edinme ve uyum sağlama süresini ve maliyetlerini azaltmak için önceden göç etmiş olan akrabaların olduğu yerlere göç etme tercihinin bir sonucudur. Işık ve Pınarcı oğlu (2018) Nöbetleşe Yoksulluk adlı çalışmalarında kademeli göçün nedenlerini ve sonuçlarını İstanbul Sultanbeyli örneğinde ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada ilk göç edenlerin zamanla kentte tutunduktan sonra, daha sonra göç edenler üzerinden zenginleştikleri ve böylece yoksulluğun her kademedede göç edenlere devredildiğini belirtirler.

Kırsal iticilik faktörü olarak tarımda toprağın yetersizliği ve eşitsiz dağılımı ile ilgili verilere göre, kişi başına düşen arazi miktarı 1965 yılında 26,7 dekar iken, 2000 yılında 22 dekara düşmüştür. Toprak dağılımı açısından eşitsizliğin ise Gini katsayısına göre %57-61 arasında olduğu ve en fazla eşitsizliğin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olduğu görülmüştür. Öte yandan makineleşmenin etkileri de traktör sayısı ve sermaye emek oranındaki değişimle ölçülmüş ve zaman içinde sermayenin payının emeğe göre arttığı ortaya çıkmıştır. Munro (1974) tarımdaki makineleşmenin en fazla olduğu dönemde tarımsal alanlardaki artışın, artışın olduğu bölgeden göçü geciktirdiğini bulmuştur. Benzer şekilde R. Doh (1984), Türkiye’deki göçün tarımsal istihdamdaki yüksek oranlarla negatif; istihdam artışı ile pozitif bir şekilde ilişkili olduğunu belirtir. Doh, tarımsal istihdamdaki artışın göç alımına etkisine örnek olarak Çukurova’yı gösterir (Çelik, 2006: 152). Tarımdaki makineleşmenin işgücü ihtiyacını azaltması beklenmekle birlikte, makineleşme ile işlenen tarım alanlarının genişlemesinin istihdamı artırarak göçü engellediği söylenebilir.

Türkiye’de özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde terör olaylarının yol açtığı güvenlik sorunu da bölge dışına göçlerin önemli bir nedenidir. Bu bölgelerin can ve mal güvenliği bakımından iticiliği, büyük kentleri bir çekim merkezi haline getirmiştir. İstanbul, İzmir, Adana, Mersin ve Antalya gibi kentlerin nüfusunun önemli bir bölümünü bu tür göçmenler oluşturmaktadır. Söz konusu kentlerdeki göçmenler üzerinden yaptıkları bir araştırmada Özdağ (1995) güvenlik sorununun göçe etkisinin %10,5 olduğunu bulmuştur. Ancak 1980’li, 1990’lı ve 2000’li yıllarda güvenlik sorununun göçe etkisi değişkenlik göstermektedir. Özellikle terör olaylarındaki yoğunlaşmaya bağlı olarak bazı yıllarda çok düşük iken, bazı yıllarda birkaç kat yüksek bir orana yükselebilmektedir (Çelik, 2006: 159-160).

Çekici faktörler dikkate alındığında, yaşanan göçün yönü genellikle Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden, sanayileşmiş ve kişi başına gelir düzeyi yüksek batı bölgelerindeki illere doğrudur. Başlangıçta kırdan kente olan göç, günümüzde çoğunlukla kentten kente gerçekleşmektedir. Bununla birlikte son yıllarda kentten kıra göç eğiliminin arttığı hatta 1995-2000 döneminde kentten kıra göç eden nüfusun büyüklüğünün bir önceki döneme göre iki kat artış gösterdiği görülmektedir (Bülbül ve Köse, 2010: 78). Kentten kıra göçü geleneksel itici ve çekici faktörlerin dışında değerlendirmek gerekir. Kentten kıra göç ekonomik açıdan değil, Sosyo-kültürel açıdan doğal yaşam özlemi çerçevesinde düşünülmelidir.

2.2.2 Yükseköğretim Kurumlarının Yaygınlaşması

İnsanların eğitim amaçlı olarak geçici bir süre için bir kente yerleşmesi tam bir göç sayılmasa da, üniversitelerin kimlik olarak birkaç yılda bir değişse de aslında sayı olarak belirli bir nüfusu sürekli olarak çektikleri söylenebilir. Ülkemizde hemen her ilde bir üniversitenin olması, büyük kentlerde kamu ve özel birkaç üniversitenin bulunması, üniversitelerin kurulmalarından itibaren sürekli büyüme eğilimine olmaları, öğrencilerin farklı bölgelerden, kentlerden ya da kırsaldan gelmeleri nedeniyle özellikle görece olarak homojen küçük kentlerin nüfusunun heterojenleşmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Türkiye’de üniversitelerin sayısı son yıllarda artmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren vakıf üniversitelerinin sayısının artması ve her ile devlet üniversitesi kurulması ve en son olarak da büyük üniversitelerin bölünerek yeni üniversitelere dönüşmeleri bu sayının

katlanarak artmasına ve nihayetinde üniversite sayısının 206'ya ulaşmıştır. Bunlardan 129'u devlet üniversitesi ve 77'si vakıf üniversitesidir (Bknz. Yok.gov.tr/üniversitelerimiz).

2018 yılında üniversitelerdeki öğrenci sayısı 7,5 milyondur. Bu rakam Türkiye ölçeğinde çok büyük bir kentin nüfusuna eşittir. Küçük kentlerde dahi ortalama büyüklükteki bir üniversite neredeyse kent nüfusuna yaklaşan bir nüfusa sahip olabilmektedir.

Üniversitelerin zamanla büyümeleri, öğrenci ve öğretim elemanı sayılarının hızla yükselmesi kentlerin yalnızca nüfusunda değil, aynı zamanda ekonomik yapısında da bir canlanma yaratmaktadır. Yeni iş alanlarının ortaya çıkması (barınma, yemek, eğlence gibi ihtiyaçların karşılanması için yurtlar, lokantalar ve kafelerin kurulması vb), istihdamın dolaylı olarak artması, gerek kurumsal gerekse bireysel olarak harcamaların artmasının kentlerin ekonomik yapısına olumlu etkiler yapmaktadır. Örneğin, 1992'de kurulan bazı üniversitelerin, 2007 yılı bütçe harcamaları incelendiğinde, sadece kurumsal harcamaların bile büyük boyutlara ulaştığı gözlenmektedir (Işık, 2008: 161).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARDAHAN'IN KENT ÖZELLİKLERİ, SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE SORUNLARI

3.1. GENEL ÖZELLİKLER

3.1.1. Tarihçe

Ardahan tarihi çok eskilere dayanan bir yerleşimdir. Ardahan Kalesi çevresindeki M.Ö. 3500-2000 yılları arasına ilişkin araştırmalar Eski Tunç Çağına ait bir yerleşimin olduğunu göstermiştir (Çimen, 2014:101). Fetih kitabesi Ardahan hakkındaki bilinen en eski yazılı belgedir ve Çıldır Gölü'nün güney batısındaki Taşköprü Köyü Kayalığına Urartu Kralı II. Sardur (M.Ö. 753-735) tarafından kazdırılmıştır (Gündoğdu, 2000). Bölgedeki ilk Türk yerleşimi Kıpçaklar'ın ataları olarak bilinen Kimmerler'in M.Ö. 720 yılında yöreye gelmesiyle birlikte başlamıştır. 1118 yılından itibaren bölgeye yerleşen Kıpçaklara eski Kıpçak ve 1195 yılından itibaren yerleşenlere de yeni Kıpçak adı verilmiştir (Apalı, 2018: 116). Ardahan adının Hazar Türklerinin bir kolu olan Arda Türklerinin M.S. 628' de yöreyi ele geçirerek yerleşmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

Ardahan 1069 yılında Selçuklu Devletinin ve 1551'de de Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Ardahan Sancağı olarak adlandırılan bölge Kura Nehri'nin yukarı havzasındaki Ardahan, Göle, Hanak ve Çıldır'ı kapsıyordu. Sancak günümüzün İl ya da vilayet sözcüğüne karşılık gelmektedir(www.ardahan.bel.tr; www.ardahan.gov.tr erişim tarihi 14.10.2019).

1828-1855 yılları arasında Rus işgaline uğrayan Ardahan, 1878 Berlin Antlaşması ile savaş tazminatı karşılığında Ruslar'a bırakılmıştır. Kırk yıl süren Rus yönetimi altında çeşitli ayaklanmalar olmuş ve bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 1918

yılında imzalanan Brest-Litovsk Anlaşmasının yapılmasıyla Ardahan tekrar Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Böylece Ardahan'da 40 yıl süren Rus egemenliği sona ereren, altı ay sonra imzalanan (30 Ekim 1918) Mondros Ateşkes Anlaşması sonucu Osmanlı ordusunun çekilmesiyle bölge yeniden Ermeni ve Gürcülerin işgaline uğramıştır. İşgalin ardından Ardahan 5 Kasım 1918 yılında Kars'ta kurulan ve ilk Müdafaa-i Hukuk kuruluşu olan geçici Milli Şura hükümetine katılmıştır. Altı ay boyunca doğuda Ermeniler, kuzeyde Gürcülerle mücadele edilmiş; Milli Şura hükümeti tarafından Mondros Ateşkes anlaşmasında ileri sürülen koşullar kabul edilmemiş; 3-5 Ocak 1919'da toplanan I. Ardahan Kongresi ve 7-9 Ocak 1919'da toplanan II. Ardahan Kongresi kurtuluşa giden yolu açmıştır. Ardahan 23 Şubat 1921'de düşman işgalinden kurtarılmıştır (Apalı, 2018: 116; Kocaman, 2014: 282; www.ardahan.bel.tr; www.ardahan.gov.tr)

7 Temmuz 1921' de mutasarrıflık olan Ardahan 1926 yılında 877 sayılı kanunla Kars'a bağlı bir ilçe olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ardahan halkının isteği ve SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede meydana gelen gelişmeler dikkate alınarak ve Ardahan halkının talebi üzerine 27.05.1992 tarih ve 3806 sayılı kanunla yeniden İl statüsü verilmiştir(Kocaman, 2014: 282).

3.1.2. Coğrafi Özellikler

Ardahan Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey doğusundadır. Batısında Artvin, doğusunda ve kuzeyinde Gürcistan, güneyinde Kars, güneybatısında Erzurum bulunmaktadır. Gürcistan'ın Batum ve Ahıska kentlerine açılan boğazlara ve geçitlere sahip olması nedeniyle önemli bir sınır kapısıdır (Özcan, 2002:2).

Şekil 2. Türkiye İller Haritası

Kaynak: LAFSÖZLÜK. (2019). 21.10.2019 tarihindeki <https://www.lafsozluk.com/2012/01/ardahan-ilinin-turkiye-haritasindaki.html> adresinden alındı.

Ardahan coğrafi konumu itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğu bölümünde bulunmaktadır (Oral, 2010:9). Güneyinde Kars, güneybatısında Erzurum, batısında Artvin ve doğusunda da Gürcistan yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinin kuzey sınırında 1900 metre yükseklikteki beşbin km² bir alanda Çıldır, Damal, Göle, Hanak ve Posof olmak üzere beş ilçesi bulunmaktadır.

İlin tarımsal kapasitesini belirleyen iklim koşulları, su, arazi ve toprak yapısıdır. İklim koşulları kışların uzun, kar yağışlı ve soğukgeçtiği karasal iklimdir. Sıcaklık yazın 35 dereceye çıkarken kışın eksi 36 ya kadar düşer Yalnızca Posof ilçesi daha düşük bir rakımda (1500m) olduğu ve etrafı dağlarla çevrili olduğu için mikro klima özelliği göstermektedir. İlin tümünde arazi yüksekliği 1500 ile 2700 arasında değişmektedir. Ardahan'ın Çıldır ilçesinde biri Çıldır ve diğeri Gürcistan sınırında ve bir kısmı Gürcistan içinde kalan Aktaş Gölü olmak üzere iki gölü vardır. Akarsuları ise Ardahan'ın kent merkezinden geçen Kura nehri, Posof çayı ve Çıldır Karaçay'dır(Çimen, 2014: 101 içinde Ardahan İl Çevre Durum Raporu, 2009; Tutar, 2013: 3).

3.1.3. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)

Bölgelerin fiziksel, sosyal ve kültürel kaynaklarının akılcı bir biçimde değerlendirilmesi ve böylece bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılığının azaltılması AB uyum sürecinde önem kazanmıştır. Avrupa Birliği'nde üye ülkeler arasında bölgelerarası dengesizliği ortadan kaldırmak, geri kalmış bölgelerin fonlardan yararlanmaları için ortak bir zemin oluşturmak amacıyla bir bölgeleme sistemi oluşturulmuştur. Bu sistemde her bölgeye ait verilen karşılaştırılabilir nitelikte olması ve böylece bölgeler arası farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır (Kayalak ve Kiper, 2006: 45).

Bu çerçevede bölgesel istatistiklerin toplanması, kalite ve çeşidinin artırılması, Avrupa Birliği bölgesel istatistik sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması, bu verilerle bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılarak bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve AB bölgesel gelişme politikalarına uyum sağlanması amacıyla 2001 yılında DPT ve DİE tarafından bir çalışma başlatılmış ve hazırlanan İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) raporu Bakanlar Kurulu'nun 2002/4720 sayılı kararı ile Resmi Gazetede yayımlanmıştır (Şengül vd., 2013: 77). Bu sınıflandırma çerçevesinde Ardahan Ağrı, Iğdır ve Kars illeri ile birlikte TRA2 Düzeyi 2 Bölgesinde bulunmaktadır (Anonim, SEGE-2003).

3.2. ARDAHAN'IN SOSYAL YAPISI

3.2.1. Sosyal Yapının Göstergeleri

Bir yerleşim alanının kent niteliği taşıması ve kentin sosyal yapısı nüfusunun yoğunluğu ve çeşitliliğine bağlıdır. Sosyal yapının göstergeleri olarak nüfusun miktarı, nüfusun kent merkezi ve kırsal alandaki dağılımı, nüfusun demografik özellikleri (cinsiyet, eğitim vb.) gibi kriterlere bakılmaktadır.

Nüfus Miktarı ve Dağılımı:

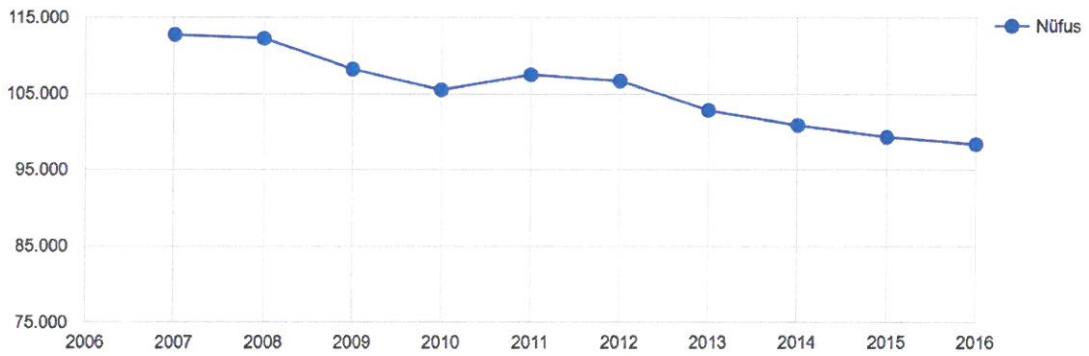
Ardahan'ın nüfusu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2013 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 102.782'dir. Nüfusun 36.214' ü şehirlerde yaşarken, 66.568'ü belde ve köylerde yaşamaktadır. Türkiye' de il ve ilçe merkezleri nüfusunun, toplam nüfus içindeki oranı %91,3 iken Ardahan'da bu oran %35,2 olmuştur. Köyde yaşayanların oranı da %64.8 olarak verilmiştir. Nüfus bakımından en büyük ilçeleri Merkez ve Göle'dir. Ardahan'daki ilçe sayısı 6, belediye sayısı 8 ve köy sayısı 228'dir.

Tablo 1. İl ve ilçe merkezleri ile belde ve köyler nüfusu, 2011-2016

	Yıllar	Nüfus			İl ve ilçe merkezi, belde ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki Nüfus oranı (%)	
		Toplam	İl ve ilçe merkezleri	Belde ve köyler	İl ve ilçe merkezleri	Belde ve köyler
Türkiye	2011	74 724 269	57 385 706	17 338 563	76,8	23,2
	2012	75 627 384	58 448 431	17 178 953	77,3	22,7
	2013	76 667 864	70 034 413	6 633 451	91,3	8,7
	2014	77.695 904	71 286 182	6 409 722	91,8	8,2
	2015	78 741 053	72.523.134	6 217 919	92,1	7,9
	2016	79 814 871	73 671 748	6 143 123	92,3	7,7
Ardahan	2011	107 455	37 424	70 031	34,8	65,2
	2012	106 643	37 522	69 121	35,2	64,8
	2013	102 782	36 214	66 568	35,2	64,8
	2014	100 809	36 601	64 208	36,3	63,7
	2015	99 265	36 582	62 683	36,9	63,1
	2016	98 335	38 181	60 154	38,8	61,2

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Şekil 3. Ardahan'ın Yıllara Göre Nüfusu

Kaynak: 21.10.2019 tarihinde <https://www.nufusu.com/il/ardahan-nufusu> adresinden alınmıştır.

Nüfus Yoğunluğu:

Nüfus yoğunluğu, bir kilometrekareye düşen nüfus miktarını göstermektedir(TÜİK, 2008). TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre, 2008 yılında Türkiye'nin nüfus yoğunluğu 93 iken, 2013 yılında 99,6'ya yükselmiştir. TRA2 Bölgesi'nde ise 2007 ve 2013 yıllarında değişmemiş ve 38 olarak gerçekleşmiştir.

Sadece Ardahan'da nüfus yoğunluğu 20'ye ve 2016 yılında bir puan daha azalarak 19'a inmiştir.

TRA2 Bölgesi yüzölçümü büyük olmasına rağmen nüfus yoğunluğunun oldukça az olduğu bir bölgedir. Nüfus yoğunluğunun az olması coğrafi yapının dağlık, hava koşullarının sert, ekonomik bakımdan geri kalmış, sosyal altyapının yetersiz olması ve bunların bir sonucu olarak göçün fazla olmasına bağlanabilir.

Tablo 2. Ardahan'ın 2007 – 2016 Yılları Arasındaki Nüfus Yoğunluğu

Yıllar	Nüfus Yoğunluğu / km ²
2007	22
2008	22
2009	21
2010	20
2011	21
2012	21
2013	20
2014	20
2015	19
2016	19

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Nüfus Artış Hızı:

Ardahan'da sanayileşmenin zayıflığı, tarıma dayalı ekonomik yapısı ve göçler nedeniyle son nüfus sayımında nüfus azalması olmuştur. İl genelinde gerçekleşen göçün önemli bir bölümünü genç ve üretken yaşlardaki bireyler oluşturmaktadır. Tablo 3 Türkiye genelinde nüfus artarken, Ardahan'da 2010-2011 yılları dışında sürekli bir azalma olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Ardahan'ın Yıllık Nüfus Artış Hızı

	Yıllar	Nüfus Artış Hızı (%)
Ardahan	2007 – 2008	- 4,3
	2008 – 2009	- 37,0
	2009 – 2010	- 25,4
	2010 – 2011	18,8
	2011 – 2012	- 7,6
	2012 – 2013	- 36,9
	2013 – 2014	- 19, 4
	2014 – 2015	-15,4
	2015 – 2016	-9,4
Türkiye	2007 – 2008	13,1
	2008 – 2009	14,5
	2009 – 2010	15,9
	2010 – 2011	13,5
	2011 – 2012	12,0
	2012 - 2013	13,7
	2013 – 2014	13,3
	2014 – 2015	13,4
	2015 – 2016	13,5

TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Nüfusun Cinsiyete ve Yaşa Göre Dağılımı:

Tablo 4 ve 5 2013 yılı TÜİK verilerine göre Ardahan'da yaşayan nüfusun yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılımını göstermektedir. Yaş gruplarına göre dağılım birbirine yakın olmakla birlikte, en yüksek oranın 20-24 yaş grubunda olduğu ve tüm yıllarda erkeklerin sayısının kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir. 20-24 yaş grubunun diğer yaş gruplarına oranla yüksekliği iş bulma ve aile kurma aşamasındaki bireylerin bu gereksinmelerinin karşılanmasında sorunlar yaşayabileceği anlamına gelmektedir.

Tablo 4. Yaş grubuna göre nüfus, 2016

Yıl	Yaş Grubu	Nüfus	Nüfus Yüzdesi
2016	0-4 Yaş	7.054	% 7,17
2016	5-9 Yaş	7.173	% 7,29
2016	10-14 Yaş	7.894	% 8,03
2016	15-19 Yaş	8.764	% 8,91
2016	20-24 Yaş	9.143	% 9,30
2016	25-29 Yaş	7.254	% 7,38
2016	30-34 Yaş	6.659	% 6,77
2016	35-39 Yaş	6.897	% 7,01
2016	40-44 Yaş	6.371	% 6,48
2016	45-49 Yaş	4.641	% 4,72
2016	50-54 Yaş	5.732	% 5,83
2016	55-59 Yaş	4.051	% 4,12
2016	60-64 Yaş	4.638	% 4,72
2016	65-69 Yaş	4.105	% 4,17
2016	70-74 Yaş	3.350	% 3,41
2016	75-79 Yaş	2.204	% 2,24
2016	80-84 Yaş	1.452	% 1,48
2016	85-89 Yaş	712	% 0,72
2016	90+ Yaş	241	% 0,25

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Tablo 5. Cinsiyete göre nüfus dağılımı, 2007-2016

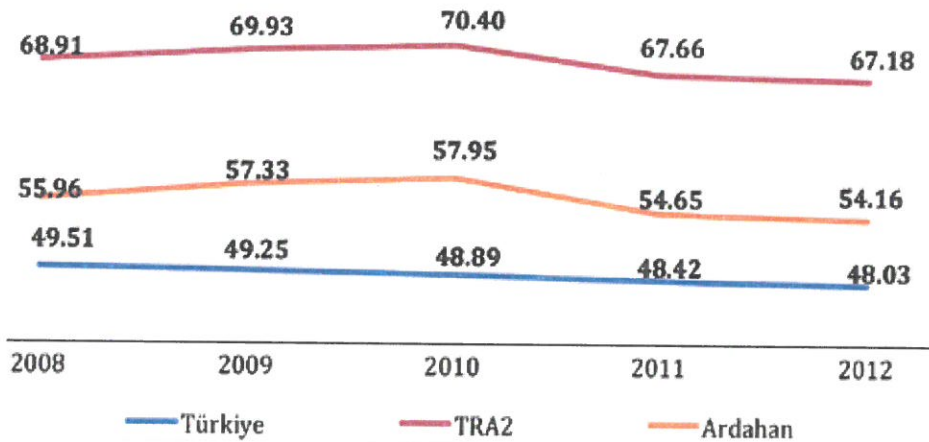
Yıl	Ardahan Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu
2016	98.335	50.884	47.451
2015	99.265	51.141	48.124
2014	100.809	51.939	48.870
2013	102.782	52.937	49.845
2012	106.643	55.824	50.819
2011	107.455	56.467	50.988
2010	105.454	54.023	51.431
2009	108.169	56.093	52.076
2008	112.242	58.673	53.569
2007	112.721	58.095	54.626

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Verilere göre, hem Türkiye’de hem de Ardahan’da genç ve çalışma çağındaki nüfusun sayısı yüksektir. Ayrıca Türkiye ve Ardahan açısından ortak olan bir diğer nokta ise erkek nüfusunun kadın nüfusuna göre 60 yaşına kadar daha fazla olduğu, 60 yaşından sonra ise kadın nüfusun daha yüksek olduğudur.

Yaş Bağımlılık Oranı:

Yaş bağımlılık oranı, belirli bir yaşa kadar çocuklar ile belirli bir yaştan daha büyük olan yaşlıların çalışma çağındaki yaş grubunda olan nüfusa oranıdır. Teorik olarak 0-14 yaş grubu ile 65 üzeri yaş grubu bağımlı nüfus olarak kabul edilir. Bağımlılık oranının yüksekliği 0-14 yaş arası gençler ve yaşlılar (65 yaş ve üzeri) gibi üretken olmayan bireylerin sayısının üretken olanlardan fazla olması anlamına gelir. Yaş bağımlılık oranı ekonomik bakımdan büyük bir öneme sahiptir. Çünkü üretken ve aktif olan nüfusun bakmakla yükümlü olduğu nüfus grubunu temsil eder. Ekonomik ve demografik bakımdan çalışan insanlara isabet eden çalışamayan insan sayısı, başka deyişle bağımlı nüfus ne kadar çok ise üretime katılan fertlerin yükleri de o kadar yüksek olacaktır. Bu yük gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmayı güçleştiren, gelir dağılımı düşüren en önemli etkenlerden birisidir (Erçin, 2000: 24).

Şekil 4. Yıllara göre Türkiye, TRA2 ve Ardahan toplam yaş bağımlılık oranı (%), 2008-2012, Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Şekil 4' deki grafik Türkiye, TRA2 bölgesi ve Ardahan'daki yaş bağımlılık oranlarını göstermektedir. Toplam yaş bağımlılık oranı Türkiye ortalaması 2012 yılında %48 iken Ardahan'da bu oran %54,16 ile Türkiye ortalamasından 6 puan yukarıda ve TRA2 ortalamasından 13 puan aşağıdadır. Ardahan'ın Türkiye ortalamasının üstünde olmasında, bölgedeki genç nüfusun yıllar itibariyle sürekli göç eğiliminde olması, il ve bölge genelindeki genç nüfusun yaşlı nüfusa göre çok az olması neden olarak gösterilebilir. Türkiye genelinde nüfusun yarısından fazlası çalışabilir iken Ardahan'da

nüfusun yaklaşık %45'i çalışabilir nüfustur. Hem TRA2 bölgesinde hem de Ardahan'da bağımlılık oranları 2012 yılı itibarıyla Türkiye oranına yaklaşmıştır.

Kentleşme

Kentleşme bir yerleşim yerindeki nüfusun kırsal ve kentsel alandaki yoğunlaşma düzeyine göre belirlenmektedir. Toplam nüfusun içindeki çoğunluğunun kentte toplanması kentleşme düzeyinin yüksekliğini göstermektedir. Buna göre, 2013 yılı itibarıyla Ardahan nüfusunun %35,2'sinin kent merkezinde yaşadığı, bir başka açıdan nüfusun yarısından fazlası kırsal kesimde yaşadığı görülmektedir. Kentleşme oranı açısından Türkiye sıralamasında Ardahan %35,2 ile 81 arasında 81. olarak son sırada yer almaktadır.

Kentleşme sanayileşme süreciyle de bağlantılıdır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi yapısının dağlık olması, bölgenin geçim kaynağının ağırlıklı olarak tarıma ve hayvancılığa dayanması, sanayileşmenin yetersiz oluşu bölgede kentleşme oranının Türkiye ortalaması altında kalmasının nedenleri olarak gösterilebilir.

3.2.2. İstihdam Ve İşsizlik

İstihdam ve İşsizlik Oranları

Ardahan ekonomisinin temelinde ise üç sektör (tarım, sanayi ve hizmet) bulunmaktadır. Ekonomik yönden aktif, çalışan nüfusun en önemli bir bölümü tarım ve hayvancılık alanında çalışmaktadır. Bununla birlikte, tarım ve hayvancılık, özellikle tarıma dayalı sanayinin gelişmesine temel oluştururken, sanayileşme de hizmetler sektörünün büyümesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle tarımsal üretim yalnızca çiftçiler için değil, aynı zamanda sanayiciler ve tüccarlar için de büyük önem taşımaktadır (Topçuoğlu, 2015:71).

Tablo 6'da Ardahan'ın Temel İşgücü Göstergeleri olarak Türkiye ve Ardahan'daki işgücüne katılım oranı, istihdam oranı ve işsizlik oranı yer almaktadır. Verilere göre, Ardahan'daki işgücüne katılım oranının Türkiye ortalamasının üzerinde yer aldığı görülmektedir. Kentteki halen mevcut olan istihdam alanlarının sınırlı olması ve nüfusun az olması işgücüne katılım oranının yüksek çıkmasına neden olan faktörler olarak gösterilebilir.

2008-2013 yılları arasındaki veriler Ardahan'daki istihdam oranının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu oranın yüksek olması istihdam alanlarının sınırlı olmasına, ekonominin tarıma ve hayvancılığa dayanmasına, ve kentin başka ülkelere, ülke içinde başka bölgelere ve illere çok göç vermesine bağlanabilir. İşsizlik oranları açısından da Ardahan'ın Türkiye ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir. İşsizlik oranlarının bu kadar az olmasına nedenleri arasında özel sektörün ilgisizliği, coğrafi şartların zorlayıcılığı ve önemli ticaret merkezlerine olan uzaklıktan kaynaklanan göçler, tarım ve hayvancılık sektörlerinin ağırlıklı olması ve bu sektörlerde daha çok aile üyelerinin çalışması ve resmi kayıtlara girmeyen işsizliklerin (ücretsiz aile işçiliği gibi) olması sayılabilir.

Tablo 6. Ardahan'ın Temel İşgücü Göstergeleri

İşgücüne Katılma Oranı (%)						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye	46,9	47,9	48,8	49,9	50,0	50,8
Ardahan	58,2	60,6	55,3	59,1	60,0	62,8
İstihdam Oranı (%)						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye	41,7	41,2	43,0	45,0	45,4	45,9
Ardahan	56,0	58,0	51,2	54,7	57,3	59,1
İşsizlik Oranı (%)						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye	11,0	14,0	11,9	9,8	9,2	9,7
Ardahan	3,7	4,2	7,5	7,4	4,4	5,8

Kaynak: TÜİK. (2013). *Hanehalkı İşgücü Araştırması Bölgesel Sonuçları: 2004-2013*. TÜİK, Ankara.

İstihdamın Sektörel Dağılımı

TRA2 Bölgesinde iktisadi faaliyetlerin istihdam açısından durumu incelendiğinde sıralamanın tarım-hayvancılık, hizmet ve sanayi şeklinde olduğu görülmektedir. TÜİK' in 2015 İşgücü istatistiği verilerine göre 2015 yılında TRA2 bölgesinde istihdam edilenlerin % 59,5'i tarım sektöründe, % 12,2'i sanayi sektöründe ve % 28,3'ü de hizmet sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe oranın bu kadar yüksek olması bölgenin bir tarım bölgesi olmasının bir sonucudur. Ardahan için buna tarıma dayalı büyükbaş hayvancılık diyebiliriz. Modern tarım uygulamalarına geçilmesi, tarımda makineleşme ile tarım istihdam oranları hızlı bir şekilde düşmektedir. Sanayi ve

özellikle hizmet sektörü istihdam oranları dünyada ve ülkemizde olduğu gibi bölgede de artmaktadır. Ancak tarımda istihdam kayıplarında olduğu kadar sanayi ve hizmet sektöründe istihdam yaratılmadığı için il dışına ekonomik nedenlerle göç olmaktadır.

Tablo 7. İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı 2016-2018

Bölge Kodu	Bölge Adı	Tarım (%)			Sanayi (%)			Hizmet (%)		
		2016	2017	2018	2016	2017	2018	2016	2017	2018
TR	Türkiye	19,5	19,4	18,4	26,8	26,5	26,7	53,7	54,1	54,9
TRA2	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	55,5	54,2	53,5	13,1	12,6	13,8	31,5	33,2	32,7

Kaynak: TÜİK. (2018). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Tablo 8. Ardahan'da Çalışanların Sektöre ve Cinsiyetine Göre Dağılımı (2016)

Sektörler	Toplam Kadın İstihdamında Sektörün Payı (%)	Toplam Erkek İstihdamında Sektörün Payı (%)	Sektörün Toplam İstihdam İçindeki Payı (%)
Toptan ve perakende ticaret	10,2	25,6	22,3
Eğitim	51,3	10,7	19,3
İnşaat	3,4	21,3	17,5
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	17,7	10,9	12,3
Diğer Hizmet Faaliyetleri	7,2	12,3	11,2
İmalat	1,5	10,0	8,2
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	4,5	4,8	4,8
Ulaştırma ve Depolama	3,0	3,9	3,7
Bilgi ve İletişim	1,2	0,5	0,7

Kaynak: İŞKUR. (2016). *İşkur 2016 İstatistik Yıllığı*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop> adresinden alındı.

İstihdam açısından bakıldığında Ardahan'da en fazla istihdam sağlayan sektörün toptan ve perakende ticaret olduğu görülmektedir. İldeki toplam istihdamın %22,3'ü, toplam erkek istihdamının da %25,6'sı gibi çok yüksek bir kısmı söz konusu sektörde istihdam edilmektedir. İstihdam yoğunluğundan da anlaşıldığı üzere ildeki ana ekonomik faaliyet ticaret üzerine yoğunlaşmıştır. Toptan ve perakende ticaretin ilin ekonomik yapısı incelendiğinde iç tüketimi karşılamak üzere ortaya çıktığı görülmektedir.

Toptan ve perakende ticaret sektörünü eğitim sektörü takip etmektedir. Eğitim sektöründe çalışanlarında daha ziyade devlet okullarında hizmet alım ile çalışan taşeron işçilerden oluştuğu görülmektedir. İnşaat sektörü, il ekonomisinde önemi artan diğer

sektörlerdir. Bununla birlikte Türkiye genelinde olduğu gibi inşaat sektörünün dış etkenlere karşı kırılgan olduğu ve dış ticaret faktörü hariç bırakılırsa imalat dahil birçok sektörü etkilediği değerlendirilmektedir.

Tablo 9. Ardahan'da İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları (2013)

	Toplam	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taşocaklığı	İmalat	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	İnşaat	
Türkiye	3.529.541	30.389	7.324	426.785	4.578	253.747	
Ardahan	3.252	16	4	220	2	135	
	Toptan ve Perakende Ticaret	Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	Ulaştırma ve depolama	Finans ve Sigorta Faaliyetleri	İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	Eğitim	
Türkiye	1.241.728	305.526	561.113	25.964	42.838	28.821	
Ardahan	1.163	368	1.010	8	24	11	
	Gayrimenkul Faaliyetleri	Bilgi ve İletişim	Su Temini ve İyileştirme Faaliyetleri	Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	Kültür, Sanat, Eğlence ve Spor	Diğer Hizmet Faaliyetleri
Türkiye	51.399	40.790	3.612	192.896	48.825	34.458	228.748
Ardahan	6	15	3	87	17	20	143

Kaynak: TÜİK. (2013). *Hanehalkı İşgücü Araştırması Bölgesel Sonuçları: 2004-2013*. TÜİK, Ankara.

Ardahan'da İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları Tablo 9' da verilmiştir. Tablodaki veriler incelendiğinde Ardahan'daki girişim sayılarının Türkiye ortalamasına göre çok düşük olduğunu söyleyebiliriz. Bu duruma sebep olan etmenler olarak; uygun yatırım ortamının olmaması ve yatırımcıların bölgeye teşvik edilmemesi, yetişmiş elemanların kendi pozisyonuna uygun bir iş bulamaması sebebiyle göç etmek zorunda kalması ve ildeki sosyo-ekonomik yapıyı tarım, hayvancılık ve ticaretin meydana getirdiği söylenebilir. 2013 yılında Türkiye'deki toplam girişimlerin sadece %0,09'u Ardahan'da bulunmaktadır. Yine verilere göre Ardahan'da en etkin olan girişim alanının "Toptan ve Perakende Ticaret" ile "Ulaştırma ve Depolama" faaliyetleri olduğu görülmektedir. Bu faaliyetlerin Türkiye genelinin oranları ise toptan ve perakende ticaret için %0,09'ken, ulaştırma ve depolama faaliyetlerinde %0,18'dir.

İşsizlik

En geniş anlamda işsizlik, halen çalışmayan, işsiz ancak aktif şekilde iş arayan kişileri içermektedir (Nickell, 1990: 391). Türkiye’de kullanılan işsizlik tanımının çerçevesi, TÜİK tarafından belirlenmiştir. TÜİK’e göre işsiz kavramı şu şekildedir:

“Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki kişiler olarak tanımlanmaktadır”(TÜİK, 2001: 23). Burada adı geçen referans dönemi her ayın Pazartesi günü ile başlayıp, pazar günü ile biten ilk haftası olarak tanımlanmıştır.

Ülkemizde işsizlik, nüfus da meydana gelen hızlı artış, köyden kente göç, sanayi ve hizmet sektörünün yeterince gelişmemiş olması, istihdam yaratıcı yatırımların ve istihdam politikalarının yetersiz olması gibi sebeplerden dolayı yapısal bir karaktere sahiptir (Çağan, 1999: 7).

Tablo 10. İldeki işsizlerin Yaşve Cinsiyete Göre Dağılımı (2014-2016)

Cinsiyet	Yaş Grupları								
	15 - 24	25 -29	30 - 34	35-39	40 - 44	45-49	50-54	55-59	60-64
2014									
Erkek	598	586	499	479	453	245	210	109	67
Kadın	384	317	273	250	182	115	96	39	18
2015									
Erkek	376	331	254	283	236	142	122	53	47
Kadın	275	204	183	180	133	74	81	34	21
2016									
Erkek	475	358	313	447	414	317	197	111	80
Kadın	380	285	328	334	273	173	125	64	45

Kaynak:İŞKUR. (2016). *İşkur 2016 İstatistik Yıllığı*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop> adresinden alındı.

Ardahan ilinde İş-Kur’a kayıtlı olan işsizlerin yaş ve cinsiyetlerine göre dağılımı yukarıdaki Tablo 10’da yer almaktadır. Tablodan anlaşılacağı üzere en fazla işsiz olduğu yaş grubu aralığı 15-24, 25-29 aralığıdır. İl genelinde İş-Kur’a kayıtlı olan işsizler arasında erkek işsizlerin sayısı kadın işsizlerin sayısının yaklaşık olarak iki katıdır. Burakamın oluşmasına neden olabilecek olgu; evdeki işbölümünden kaynaklanabilir. Bölge yapısı itibariyle kadınlar daha çok ev işleriyle uğraşırken,

erkekler dışarıda çalışmaktadır. İl genelinde işe yerleştirmelere bakıldığında, kamu kesiminin çok büyük bir istihdam alanı olduğu açıktır. Özel sektörün yetersizliği kamu yatırımlarına olan ihtiyacın yüksek olduğuna işaret etmektedir.

İlde İş-Kur'a kayıtlı işsizlerin eğitim durumlarına bakıldığında il genelindeki işsizlerin büyük kısmının ilköğretim ve orta öğretim mezunu olduğu görülmektedir. İl genelinde yüksek lisans mezunu olup işsiz kalan nüfus oldukça azdır. Ardahan'da 2016 yılı sonu itibarıyla kayıtlı işsiz sayısı 4769'ya ulaşmıştır. 2015 yılında burakam 3067 olarak gerçekleşirken, 2016 yılında 2015 yılına göre işsiz sayısında %55 oranında artış olmuştur.

Ardahan'da 2016 yılında 25-39 yaş arası toplam 2065 kayıtlı işsiz bulunurken, kayıtlı işsizlerin birçoğunun ilköğretim mezunu olduğu dikkati çekmektedir. Kayıtlı işsizlerin yaş grubuna göre dağılımında ise 25-39 yaş arasındaki aşırı yığılma dikkati çekmektedir. İş arayan kesimin büyük kısmının vasıflı olmaması istihdam üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.

Tablo 11. İldeki İşsizlerin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı (2014-2016)

Yıllar	Okuma-Yazma Bilmeyenler	Okur-Yazar Olanlar	İlköğretim	Ortaöğretim	Önlisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
2014	70	35	3.051	1.245	311	245	3	-	4.960
2015	59	34	1.964	639	215	155	1	-	3.067
2016	126	62	3.212	934	219	208	8	-	4769

Kaynak: İŞKUR. (2016). *İşkur 2016 İstatistik Yıllığı*. 19.01.2018 tarihinde <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop> adresinden alındı.

3.2.3. Göç Miktarları ve Oranları

“Nüfusun; devamlı yaşam bölgelerini kişisel olarak, aileler ve gruplar halinde terk edip, geçici veya sürekli olarak yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi hareketine, göç denir.” (Güllülü vd.,2007: 77) Ardahan ilinin sosyal ve ekonomik yapısı dikkate alındığında il genelinden sürekli göç verildiği ortaya çıkmaktadır. Bunun en belirgin göstergesi, 2008-2016 yılları arası ADNKS sonuçlarına göre negatif büyüme sergilemesidir. Konuyla ilgili yapılan bilimsel bir saha araştırmasında ilde yaşanan göçün en önemli 3 temel sebebi “sağlık hizmetlerinin yetersizliği, iklim şartlarının zorluğu, eğitim hizmetlerinin yetersizliği” (Güllülü vd., 2007:77) gösterilebilir.

Tablo 12’de iki dönem karşılaştırılmaktadır. 2008 döneminde verilen göç miktarı 7447 iken 2016 döneminde ise 6880’ e düştüğü görülmektedir. Ardahan ilinin net göçhızına bakıldığında 2008 döneminde % -24,7 olan oranın, 2016 döneminde ise % -17,3olduğu görülmektedir.

Tablo 12. Ardahan’ın 2008-2016 Dönemi Ayrıntılı Göç Miktarları

Yıllar	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Göç Farkı	Net Göç Hızı
2008	4640	7447	-2807	-24,7
2009	3775	7033	-3258	-29,67
2010	4586	6857	-2271	-21,31
2011	4908	6673	-1765	-16,29
2012	4923	5986	-1063	-9,92
2013	5254	7633	-2379	-22,88
2014	5323	8033	-2710	-26,53
2015	5630	7802	-2172	-21,64
2016	5164	6880	-1716	-17,3

Kaynak: TÜİK (2016). ADNKS. 19.01.2018 tarihindeki <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/> adresinden alınmıştır.

Ardahan ilinin aldığı ve verdiği göç miktarları, net göç hızı ve net göç miktarı Tablo 12’de yer almaktadır. 2008-2016 dönemlerini kapsayan bu verilere göre Ardahan ilinde verilen göç miktarının alınan göç miktarından çok fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Ardahan’ın 2008-2016 Dönemi en çok göç verdiği iller

	İstanbul	Ankara	Kocaeli	Bursa
2008	3021	623	506	608
2009	3047	541	420	435
2010	2927	571	440	440
2011	2773	509	384	371
2012	2347	440	365	324
2013	2929	519	454	524
2014	3008	612	561	561
2015	2612	600	507	497
2016	2052	575	447	354

Kaynak: TÜİK (2016). ADNKS. 19.01.2018 tarihindeki <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/> adresinden alınmıştır.

Ardahan’ın verdiği göç miktarlarında en yüksek pay Tablo 13’te görüldüğü gibi genç nüfusun tercih ettiği 3021 kişi ile İstanbul’dur. En çok göç verilen iller arasında 623 kişi ile Ankara, 608 kişi ile Bursa, 506 kişi ile Kocaeli, 347 kişi ile İzmir yer almaktadır. Rakamlardan da anlaşılabileceği üzere göç eğilimindeki nüfus daha çok büyük şehirleri ve sanayinin büyük olduğu şehirleri tercih etmektedir.

3.2.4. Eğitim-Öğretim

Eğitim Hizmetleri

Eğitim nüfusun niteliğini ve değişme dinamiklerini belirleyen etkenlerden birisidir. nüfusun değişme dinamiklerini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Eğitim düzeyi nüfusun artış hızını, ortalama aile büyüklüğünü, yaşam tarzını ve yaşamdan beklentileri, sağlığın korunmasına dair bilinçliliği yapılacak iş ve faaliyetleri, insangücünün niteliği ve yaratıcılığı gibi birçok konuda etkilidir (Atauz, 2003:101). Eğitim düzeyi yükseldikçe belirtilen konulara ilişkin bilinçlilik ve beklentilerde bir artış olmaktadır. Ekonomik kalkınma gelir düzeyi ile ilişkili ise, sosyal kalkınma da eğitim düzeyi ile ilişkilidir.

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın ön koşulu olarak kabul edilen eğitim, bireylerin çocukluktan başlayarak yaşam boyu devam eden bir ihtiyacı hâline gelmiştir. Ekonomik ve toplumsal koşulların değişmesi, eğitimin önemini giderek artırmaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelere uyum sağlamak için eğitime talep artmış ve ülkeler bu ihtiyacı gidermek amacıyla çeşitli önlemler almak zorunda kalmıştır.

Tablo 14. Ardahan'da Okuma-Yazma bilmeyenlerin sayısı ve Oranı (2000-2015)

	Sayı	Yüzde
2000	18.178	15,4
2008	10.762	13,1
2009	9.984	12,6
2010	8.450	10,89
2011	7.440	9,27
2012	7.189	8,96
2013	6.904	8,9
2014	6.898	8,81
2015	6.507	8,56
2016	6.081	6,19
2017	5.677	5,84
2018	5.373	5,43

Kaynak: MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2018). *İllere Göre Okuma Yazma Bilmeyenler 2000 - 2015*. 19.01.2018 tarihindeki www.hayatboyuogrenme.gov.tr/.../okumayazma/.../ adresinden alındı.

Eğitim, gerek bir il için gerek de ülke için kalkınmada güçlü bir etken olmakla birlikte ekonomik gelişmenin sağlanabilmesinde önemli yer tutan bir faktördür. Tablo 14'te Türkiye ve Ardahan'daki okuma yazma bilenlerin/bilmeyenlerin sayısına ilişkin veriler yer almaktadır. Bu verilere göre, 2009 yılından 2013 yılına kadar geçen beş yıllık

süreçte Türkiye ve Ardahan'daki okuma yazma bilmeyenlerin sayısında sürekli bir azalma yaşanırken, bilenlerin sayısında ise düzenli bir artış olduğu görülmektedir. Son 5 yılda öğrenim durumu bilinmeyenlerin oranının gerilemiş olması, kayıtların her geçen yıl daha verimli tutulduğunun ve istatistikî göstergelere verilen önemin arttığına bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu veriler aynı zamanda, ekonomik açıdan çok fazla alternatifi olmayan yerleşim alanlarında bireylerin eğitime daha fazla önem vererek, kendilerine ekonomik açıdan bir çıkış yaratmaya çalıştıklarının da göstergesi olabilir.

Tablo 15. Ardahan ve İlçelerine Göre Eğitim Düzeyi (2016)

	Bitirilen Eğitim Düzeyi	Toplam	Erkek	Kadın
Ardahan	Toplam			
Merkez	Okuma Yazma Bilmeyen	1988	1648	340
	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	1398	551	847
	İlkokul ve İlköğretim Mezunu	10991	5449	5542
	Ortaokul Veya Dengi Okul Mezunu	3906	2201	1705
	Lise Veya Dengi Okul Mezunu	8015	4707	3308
	Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu	4596	2782	1814
	Yüksek Lisans ve Doktora Mezunu	374	253	121
	Bilinmeyen	323	137	186
	Toplam	31591	16420	15171
Çıldır	Okuma Yazma Bilmeyen	762	139	623
	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	500	194	306
	İlkokul ve İlköğretim Mezunu	3286	1699	1587
	Ortaokul Veya Dengi Okul Mezunu	1107	669	438
	Lise Veya Dengi Okul Mezunu	1118	827	291
	Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu	617	383	234
	Yüksek Lisans ve Doktora Mezunu	32	21	11
	Bilinmeyen	131	50	81
	Toplam	7553	3982	3571
Damal	Okuma Yazma Bilmeyen	479	62	417
	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	352	122	230
	İlkokul ve İlköğretim Mezunu	2225	1254	971
	Ortaokul Veya Dengi Okul Mezunu	617	354	263
	Lise Veya Dengi Okul Mezunu	402	297	105
	Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu	271	165	106
	Yüksek Lisans ve Doktora Mezunu	10	6	4
	Bilinmeyen	40	23	17
	Toplam	4396	2283	2113
Göle	Okuma Yazma Bilmeyen	1709	267	1442
	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	1139	437	702
	İlkokul ve İlköğretim Mezunu	8730	4457	4273
	Ortaokul Veya Dengi Okul Mezunu	3008	1848	1160
	Lise Veya Dengi Okul Mezunu	2984	2056	928
	Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu	1332	737	595
	Yüksek Lisans ve Doktora Mezunu	53	31	22
	Bilinmeyen	352	156	196
	Toplam	19307	9989	9318
Hanak	Okuma Yazma Bilmeyen	797	114	683
	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	512	195	317
	İlkokul ve İlköğretim Mezunu	3263	1671	1592
	Ortaokul Veya Dengi Okul Mezunu	1115	675	440
	Lise Veya Dengi Okul Mezunu	1064	746	318
	Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu	438	261	177
	Yüksek Lisans ve Doktora Mezunu	20	14	6
	Bilinmeyen	50	26	24

	Toplam	7259	3702	3557
Posof	Okuma Yazma Bilmeyen	338	68	270
	Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	320	113	207
	İlkokul ve İlköğretim Mezunu	2687	1216	1471
	Ortaokul Veya Dengi Okul Mezunu	666	398	268
	Lise Veya Dengi Okul Mezunu	956	699	257
	Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu	625	417	208
	Yüksek Lisans ve Doktora Mezunu	27	19	8
	Bilinmeyen	100	34	66
	Toplam	5719	2964	2755

Kaynak: TÜİK, (2017). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Hem Türkiye’de hem de Ardahan’da okuma yazma bilmeyenlerinin çoğunluğunun kadın nüfustan oluşması da dikkat çekici bir diğer noktadır. Bu gösterge Türkiye ve Ardahan için endişe vericidir. Tablo 15’te Ardahan’ın ilçelerindeki eğitim düzeyi ve cinsiyet durumu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu tabloda genel olarak eğitim düzeyi ilköğretim aşamasında yoğunlaşıp diğer düzeylerde azalan bir seyir izlerken kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı erkeklere göre daha yüksek, ilköğretim düzeyinde erkeklere yakın ve diğer düzeylerde ise erkeklerden daha düşüktür.

Tablodaki verilere göre okuma yazma bilmeyen nüfusun çoğunluğu Merkez, Göle, Çıldır ve Hanak’ta yer almaktadır. Buna karşın, yüksek lisans ve doktora gibi üst düzey eğitim alan nüfusun büyük kısmı da Merkez ve Göle de bulunmaktadır. Tablodaki veriler de en dikkat çekici olan ise Ardahan ve ilçelerinde yaşayan halkın büyük bir kısmının eğitim düzeyi ilkokul veya ilköğretim düzeyinde olmasıdır. Bu durum ilin eğitim seviyesinin düşük olduğunu gözler önüne sermektedir. Tablo 16’ da Ardahan İlindeki Eğitim Öğretim faaliyetlerine dair veriler yer almaktadır.

Tablo 16. 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı İstatistikleri

	Okul/Kurum	Derslik	Öğrenci	Öğretmen
ARDAHAN	172	1.283	20.013	1.414
	Derslik Başına Düşen Öğrenci			
	İlkokul + Ortaokul	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik	
	15	16	14	

Kaynak: Ardahan Milli Eğitim Müdürlüğü. (2018) 2017-2018 *Eğitim Öğretim Yılı İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki www.ardahan.meb.gov.tr adresinden alındı.

Yükseköğretim

Her ilde bir üniversite projesi kapsamında Ardahan'da 22 Mayıs 2008 tarih ve 5765 sayılı kanun ile Ardahan Üniversitesi kurulmuştur. Üniversiteler kentleşme sürecinin hızlandırıcı bir dinamiği olarak hem başka illerden geçici bir süreyle de olsa gelen öğrenciler nedeniyle nüfusun artmasına hem başka illerde üniversite eğitimi alma imkanına sahip olmayan nüfusun eğitim düzeyinin yükselmesine hem de kentin ekonomisini canlandırarak göçlerin azalmasına neden olmaktadır.

Ardahan Üniversitesi şehir merkezine 5 km uzaklıktaki YeniseyKampüsü'nde 6 fakülte, 3 yüksekokul, 6 meslek yüksekokulu, 2 enstitü ve 10 araştırma ve uygulama merkezi ile ilefaaliyet göstermektedir (www.ardahan.edu.tr erişim tarihi 14.10.2019). Ardahan'ın nüfusu ile kıyaslandığında beşbini aşkın öğrenci sayısı ile kentin nüfusuna önemli bir katkı sağladığı söylenebilir.

Tablo 17. Ardahan Üniversitesi Toplam Öğrenci Sayıları (2018)

	Birinci Öğretim			İkinci Öğretim			TOPLAM		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Önlisans	599	444	1043	205	36	241	804	480	1284
Lisans	1486	1253	2739	627	414	1041	2113	1667	3780
Tezli Yüksek Lisans	136	87	223	-	-	-	136	87	223
Doktora	18	22	40	-	-	-	18	22	40
TOPLAM	2239	1806	4045	832	450	1282	3071	2256	5327

Kaynak: Ardahan Üniversitesi. (2018) *Ardahan Üniversitesi İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://ubys.ardahan.edu.tr/BIP/BusinessIntelligence/Students/StudentsByUnits> adresinden alındı.

Tablo 17 incelendiğinde erkek öğrenci sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Öğrencilerin aldıkları eğitim türü Tablo 18 de verilmiştir. En fazla öğrencinin lisans programında olduğu, doktora programlarında henüz öğrenci sayısının az olduğu görülmektedir.

Tablo 18 Önlisans, Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerinin Yüzde dağılımı %

	Önlisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
2018 Yılı	24.10	70.96	4.19	0.75

Kaynak: Ardahan Üniversitesi. (2018) *Ardahan Üniversitesi İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://ubys.ardahan.edu.tr/BIP/BusinessIntelligence/Students/StudentsByUnits> adresinden alındı.

Tablo 19. Birimlere ve Cinsiyete Göre Öğrenci Sayıları (2018)

	Birinci Öğretim			İkinci Öğretim			TOPLAM		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Ardahan İns.Bil.ve Ed. Fakültesi	501	586	1087	325	239	564	826	825	1651
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	512	373	885	235	134	369	747	507	1254
Ardahan Meslek Yüksekokulu	38	19	57	27	5	32	65	24	89
Ardahan Sağlık Hizmetleri MY=	58	80	138	-	-	-	58	80	138
Mühendislik Fakültesi	80	22	102	-	-	-	80	22	102
Ardahan SBMYO	267	208	475	81	31	112	348	239	587
Ardahan TBMYO	65	40	105	95	-	95	160	40	200
Çıldır Meslek Yüksekokulu	59	17	76	2	-	2	61	17	78
Nihat Delibalta Göle MYO	68	35	103	-	-	-	68	35	103
Sosyal Bilimler Enstitüsü	154	109	263	-	-	-	154	109	263
BESYO	185	105	290	67	41	108	252	146	398
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik YO	58	25	83	-	-	-	58	25	83
Güzel Sanatlar Fakültesi	83	43	126	-	-	-	83	43	126
Posof Meslek Yüksekokulu	44	45	89	-	-	-	44	45	89
Sağlık Bilimleri Yüksekokulu	33	51	84	-	-	-	33	51	84
İlahiyat Fakültesi	34	48	82	-	-	-	34	48	82

Kaynak: Ardahan Üniversitesi. (2018) *Ardahan Üniversitesi İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://ubys.ardahan.edu.tr/BIP/BusinessIntelligence/Students/StudentsByUnits> adresinden alındı.

Öğrencilerin eğitim aldıkları yüksekokul, fakülte ve enstitülere göre dağılımı Tablo 19. da verilmiştir. Buna göre en fazla öğrencinin Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde olduğu görülmektedir.

Ardahan Üniversitesinde 277 yabancı uyruklu öğrenci bulunmaktadır. Uyuşma göre öğrenci dağılımı Tablo 3.20 de verilmiştir. Tablo incelendiğinde en fazla yabancı uyruklu öğrencinin Azerbaycan ve Türkmenistan'dan geldiği görülmektedir.

Tablo 20. Öğrencilerin Uyuşuklara Göre Dağılımı (2018)

ÜLKE ADI	ERKEK	KADIN	TOPLAM
Türkiye	2866	2184	5050
Ukrayna	2	4	6
Moldova	1	1	2
Gürcistan	1	3	4
Azerbaycan	92	13	105
Kazakistan	13	7	20
Türkmenistan	82	33	115
Özbekistan	-	2	2
Kırgızistan	7	7	14
Suriye	4	-	4
İran	3	1	4
Çin	-	1	1
GENEL TOPLAM	3071	2256	5327

Kaynak: Ardahan Üniversitesi.(2018) *Ardahan Üniversitesi İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://ubys.ardahan.edu.tr/BIP/BusinessIntelligence/Students/StudentsByUnits> adresinden alındı.

Ardahan Üniversitesi'nin akademik personel dağılımı Tablo 21 de verilmiştir. Profesör ve doçent sayılarının toplam personele göre çok az olduğu görülmektedir. En fazla personelin araştırma görevlisi kadrosunda olduğu görülmektedir.

Tablo 21. Toplam Akademik Personel Sayısı 2018

	2015			2016			2017			2018		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Profesör	10	-	10	13	-	13	9	-	9	9	-	9
Doçent	6	3	9	7	2	9	7	2	9	7	2	9
DrÖğr.Gör.	50	22	72	49	28	77	52	28	80	52	29	81
Öğr.Gör.	43	21	64	43	20	63	41	19	60	41	19	60
Arş.Gör.	37	19	56	35	23	58	33	21	54	34	21	55
Arş.Gör(ÖYP)	28	19	47	28	19	47	28	19	47	28	19	47
Uzman	3	-	3	2	-	2	2	-	2	2	-	2
Okutman	14	7	21	16	8	24	15	8	23	15	8	23
Öğretim El.	10	7	17	11	7	18	12	9	21	12	9	21
TOPLAM	202	99	301	220	112	332	210	110	320	200	107	307

Kaynak: Ardahan Üniversitesi. (2018) *Ardahan Üniversitesi İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://ubys.ardahan.edu.tr/BIP/BusinessIntelligence/Students/StudentsByUnits> adresinden alındı.

3.2.5. Sağlık

Bir ülkenin nüfusunun sağlıklı olması, ülkenin kalkınmışlık düzeyi kadar, gelecekteki sürdürülebilirliğine ilişkin de bir fikir verir. Kalkınmışlığı yalnızca kişi başına gelir ile ölçmek ve ifade etmek yetersiz bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Ortalama hayat süresi ve bebek ölüm hızı gibi sağlıkla ilgili temel kavramların da göz önüne alınması gerekir. Bu göstergeler göz önüne alındığında, Türkiye'nin gelişmiş ülkelerden hayli geride olduğu, hatta kişi başına gelir düzeyi Türkiye'ye yakın birçok ülkenin de gerisinde kaldığı görülür (Berber,1992: 80).

Türkiye'de sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların verimli olarak kullanıldığı söylenemez. Bunun sonucunda bölgeler arası dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de sağlık personelinin dağılımı konusunda büyük dengesizlikler vardır. Türkiye'deki hekimlerin yarıya yakın bir bölümü üç büyük kentte görev yapmaktadır.

Ardahan'da sağlık hizmetleri 183 yatak kapasiteli toplam 3 hastane, 1 ağız ve diş sağlığı merkezi, 5 toplum sağlığı merkezi, 14 aile sağlığı merkezi, 64 sağlık evi, 1 verem savaş dispanseri, 8 adet 112 istasyonu tarafından yürütülmektedir. 2016 yılı itibarıyla ilde çalışan sağlık personelinin dağılımı Tablo 22 de verilmiştir.

Tablo 22. Ardahan İli Toplam Sağlık Personeli 2016

	Toplam hekim	Uzman hekim	Pratisyen hekim	Asistan hekim	Diş Hekimi	Hemşire	Sağlık memuru	Ebe	Eczacı
Ardahan	122	46	76	0	19	174	228	77	19

Kaynak: SERKA. (2011). Önce Sağlık: TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı, Mevcut Durum ve Sorunlar. 21.10.2019 tarihindeki

<https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/285c03dc96a384a095aae0015539fe4b.pdf> adresinden alındı.

3.3. ARDAHAN'IN EKONOMİK YAPISI

Kentin ekonomik yapısının tarım ve hayvancılığa dayalı olması nedeniyle Türkiye içindeki gelişmiş kentlerle karşılaştırdığımızda az gelişmiş kategorisinde yer almaktadır. Buradan yola çıkarak bu kısımda, ilin ekonomik yapısının nasıl bir gelişme içerisinde olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bölgesel sosyo-ekonomik analizin ikinci basamağı, bölgenin ekonomik yapısının incelenmesidir. Bir analizin amacına ulaşabilmesi ve geleceğe yönelik tahminlerde yanılma payını en aza indirilebilmesi için sosyal yapı kadar ekonomik yapının da incelenmesi gerekir.

Bu bölümde, bölgenin ekonomik yapısının incelenmesinde klasik yöntem tercih edilmiştir. Yani, ekonomik yapıyı oluşturan tarım, sanayi ve hizmet sektörleri incelenecektir.

Nüfusunun yaklaşık%65'i köylerde yaşayan Ardahan'da tarım ve hayvancılık ile ticaret ağırlıklı bir sosyo-ekonomik yapı görülmektedir (Ardahan Valiliği, 2013:10). Varolan sanayi kuruluşları ise büyük ölçekli değil, daha çok küçük ölçekli üretim işletmeler şeklindedir.

Ardahan'ın ticari yapısı, doğu Anadolu bölgesinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olmasından dolayı büyük oranda süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri ile organik olarak üretilen bala dayalıdır. Büyükbaş hayvancılık, arıcılık ve kaşar peyniri üretimi Ardahan'ın temel geçim kaynağını oluşturmaktadır. İl genelinde bulunan şirketlerin sermayeleri düşük ve çoğunlukla şahıs şirketlerinden oluşmaktadır. Bu bölümde, veriler ışığında Ardahan ilinin Türkiye' deki yeri gösterilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Kişi Başı Gelir

İl bazında değerlendirmeler son olarak 2014 yılında yapıldığından dolayı değerlendirmede bu yıla kadar olan veriler kullanılacaktır. Tablo 23. 'e göre Ardahan ilinde 2014 yılı itibariyle kişi başına gelir 6360 \$' dır. Aynı dönemde Türkiye genelindeki kişi başı gelir 12112\$' dır. Türkiye'de bölgeler arasında büyük dengesizliklerin olduğunu bu değerlendirme göstermektedir. Görüldüğü gibi, Ardahan ilindeki kişi başına düşen gelir Türkiye ortalamasının yaklaşık yarısı düzeyinde seyretmektedir.

Tablo 23. İl Bazında Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

	Kişi Başına GSYH (TL)						Kişi Başına GSYH (\$)					
	2015	Sıra No	2016	Sıra No	2017	Sıra No	2015	Sıra No	2016	Sıra No	2017	Sıra No
Ardahan	17.703	64	19.765	57	23.292	56	6.524	64	6.537	57	6.384	56
Türkiye	29.899		32.904		38.680		11.019		10.883		10.602	

Kaynak: TÜİK, (2017). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

3.3.2. GSYİH Payı

2015-2017 yılları verilerine göre Ardahan ilinin Türkiye GSYİH' sı içindeki payı %0,1' dir. Bu sonucun oluşmasına sebep olabilecek faktörler arasında; ekonominin tarım ve hayvancılığa dayalı olması, yüksek girdi ve çıktı maliyetleri ile ağır hava şartlarından ötürü özel sektörün olmayışı gösterilebilir.

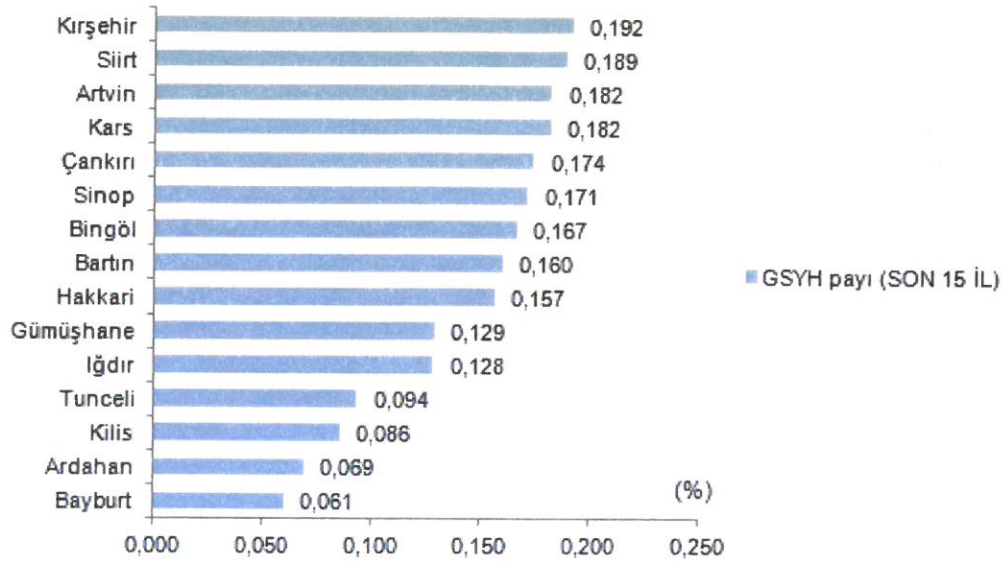
Tablo 24. İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Cari Fiyatlarla 2017 Bazlı

	Değer (Bin TL)			Pay (%)		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Ardahan	1.771.003	1.952.775	2.275.965	0,1	0,1	0,1
Türkiye	2.338.647.494	2.608.525.749	3.110.650.155	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK, (2017). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

İl bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla sıralamasında 2014 yılında Ardahan son 15 il arasında girmiştir. Şekil 4. de bu sıralama gösterilmiştir. Şekil incelendiğinde GSYİH sıralamasında Bayburt'un hemen üstünde yer almaktadır.

Şekil 5. İl Bazında Gayrisafi Yurtiçi Hasıla payı, son 15 il, 2014

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

3.3.3. Kamu Yatırımlarındaki Payı

Özel sektörün Doğu Anadolu Bölgesi'ne olan ilgisizliği bölgede kamu yatırımlarına olan ihtiyacı artırmaktadır. Bölgenin kamu yatırımlarına olan ihtiyaçlarını yeterli düzeyde karşılayamamasından dolayı Türkiye' de bölgeler arasındaki farklar gün geçtikçe artmaktadır. "Bölgeler arasındaki dengesizlikler sosyal, siyasal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmektedir"(Karabulut,2005). Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak, bölgede istidamı artırmak, göç olgusunu yavaşlatmak için bölge açısından kamu yatırımları büyük önem arz etmektedir.

Ardahan ili kamu yatırımlarında Türkiye genelinde en düşük yatırım alan iller arasında yer almaktadır. 2008 yılı toplam kamu yatırımlarındaki payı %0,1' dir. Yapılan kamu yatırımlarının en büyük bölümünü eğitim ve ulaştırma-haberleşme hizmetleri oluşturmaktadır. İl genelinde özel yatırımın fazla olmayışından dolayı kamu yatırımlarına duyulan ihtiyaç çok fazladır (Oral,2010). Tablo 3'de 2013 ve 2017 yılları karşılaştırıldığında , tarımda üç kat, ulaşırmada on kat, enerjide 20 kat, sağlıkta yaklaşık 5 kat kamu yatırımlarında artma olduğu görülmektedir.

Tablo 25. Ardahan İlindeki Kamu Yatırımlarının Dağılımı (bin TL)

Yıllar	Tarım	Enerji	Ulaştırma Haberleşme	Eğitim	Sağlık	DKH	İl Toplamı
2013	2 104	106	2 092	33 564	3 850	8367	50 400
2017	6 677	10 500	21 167	39 845	16 235	1 786	96 210

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Kamu Yatırımları*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il.html>, adresinden alındı.

3.3.4. Dış Ticaret

Ardahan ilinin dış ticaret içindeki payı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. İl genelinde müsteşarlık verilerine göre kayıtlı ihracat yapan firma sayısı 3, ithalat yapan firma sayısı ise 1' dir. Ülke içindeki dış ticaret payı ise oldukça düşüktür. Bu durum ilin iki adet sınır kapısı (Türkgözü ve Aktaş) olması durumuyla tezatlık oluşturmaktadır. (Oral,2010)

Ardahan, dış ticaret fazlası veren iller arasında yer almakla birlikte toplam dış ticaret hacmi olarak 80nci sıradadır. Toplam ticaret hacmi 1,2 milyon dolardır. TRA2 bölgesinde gerçekleştirilen ihracatın %0,5'i ve ithalatın % 0,13'ünü Ardahan gerçekleştirmekte olup, Ardahan'ın ihracatının %82'si de Gürcistan'a yapılmaktadır.

Tablo 26. Ardahan'ın Dış Ticareti-2018 (1000 \$)

	İhracat	İthalat	Toplam
Ardahan	1.315	0	1.315
TRA2	115.589	128.237	243.826
Türkiye	167.920.613	223.047.094	390.967.707

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Ardahan'ın ihracat yapısı incelendiğinde imalat sanayi ve madencilik ve taşocaklığı ürün gruplarından oluştuğu anlaşılmaktadır. İmalat sanayide alt ürün gruplarına bakıldığında çimento, kireç, alçı, tarım ve orman makineleri, sabun, deterjan, temizlik, kozmetik malzemeleri, madencilik ve taşocaklığı alt ürün grubunda ise tuz görülmektedir. İhraç edilen ürünleri hepsi Ardahan dışında üretilen mallardır.

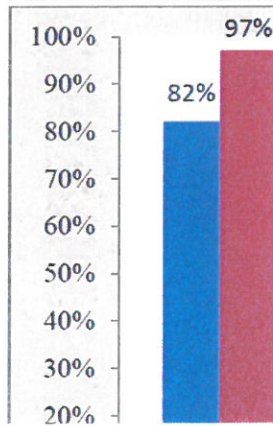
Tablo 27. Ardahan'ın Ürün Grubu Bazlı Dış Ticareti 2015

	İhracat (\$)	İthalat (\$)
Tuz	102.841	
Sabun, Deterjan, Kozmetik ürünleri	74.369	
Çimento, kireç, alçı	561.771	
Tarım ve Orman Makineleri	139.875	
Demir çelik ana sanayi	-	151.486
Diğer	175.395	4.351
Toplam	1.054.251	151.486

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

İlin en önemli dış ticaret ortağı Gürcistan'dır. Gürcistan'dan başka Azerbaycan, Libya ve İran gibi ülkelere de küçük miktarlarda ihracat gerçeklemiştir. Gürcistan ve Azerbaycan'a yapılan ihracat toplam ihracatın %89'unu oluşturmaktadır. İlin dış ticaret yapısı komşu ülkelerin taleplerine karşı oldukça duyarlıdır. İhraç ürünleri genellikle düşük teknoloji ve ikamesi kolay ürünlerdir. İlde toptan ve perakende ticaret faaliyetleri iç pazarlar sınırlıdır. Sınır ticareti kapsamında Gürcistan ile gümrüksüz ticaret yapabilmektedir fakat sunulan ürünler daha çok tarımsal ürünler olması ve bunların da Gürcistan tarafından talep edilmemesi nedeniyle ihracatı yapılamamaktadır. Bunun yanında ithalatına izin verilen ürün grupları için de Türkiye'de bol ve uygun fiyata bulunduğu dönemler ile örtüşmesi olarak açıklanabilmektedir.

Şekil 6. Ardahan'ın Ülke Bazlı Dış Ticaret (%) 2015

(Kaynak: SERKA. (2016). *Ardahan İli Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi*. 12.01.2018 tarihindeki <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/fd0746f81b65c3973130c8a39af63832.pdf> adresinden alındı.

“Türkiye, Gürcistan’ın en büyük dış ticaret ortağıdır. Türkiye ile Gürcistan arasında 1992 yılında 17,8 milyon Dolar olan toplam dış ticaret hacmi 2008 yılında 1 milyar 520 milyon Dolar seviyesine ulaşmıştır”(DEİK, 2009). Yıllar itibariyle Türkiye ile Gürcistan arasında gerçekleştirilen dış ticaret verileri Tablo 28’de yer almaktadır.

Tablo 28. Türkiye ile Gürcistan Arasındaki Dış Ticaret Verileri (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2017	1 091 957	196636	1288593	895321
2016	1 176 634	211680	1388314	964954
2015	1 108 740	223107	1331847	885633
2014	1 443 790	232596	1676386	911194
2013	1 245 917	201738	1447655	1044179
2012	1 253 309	180351	1433660	1072958

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Gürcistan ile yapılan dış ticaret sonucu ihraç edilen ürünlerin başında petrol ağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar gelmektedir. Gürcistan’dan ülkemize ithal edilen malların başında ise demir-çelik hurda gelmektedir.

“Yükselen ticaret hacmine ve buna ilaveten iki ülke arasında önemli tutardasınız ticareti bulunmasına rağmen iki ülke arasındaki ticaret imkânları bugüne kadar yeterince değerlendirilememiştir. Bunun başlıca nedeni iki ülkeyi birbirine bağlayan altyapıdaki eksiklikler, gelişmemiş bankacılık ilişkileri ve mevzuat boşluklarıdır. Bununla birlikte, alım gücünün düşük olması nedeniyle Gürcistan pazarında ucuz Türk tüketim mamullerine talep vardır. Öte yandan, yapılan kamuoyu araştırmaları, Türk mallarının Gürcistan’da çok olumlu bir imaja sahip olmadıklarını göstermektedir.”(DEİK, 2009).

3.3.5. Sosyo-Ekonomik Göstergeler

İllerin sosyo-ekonomik göstergelere göre sıralanmasında referans alınan SEGE-2003 çalışmasında kullanılan pek çok değişkene ilişkin veri üretilmemesi ya da bu verilerin önemini ve güncelliğini kaybetmesi nedeniyle SEGE-2011 çalışmasında farklı bir değişken seti kullanılarak il ve bölge sıralamaları oluşturulmuştur. Bilişim ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, fikri mülkiyet haklarının gelişmesi, çevre dostu ürünlerin ve çevreyi koruyucu hareketlerin önem kazanması, ulusal ve bölgesel gelişme kadar bireysel refahın da öne çıkması nedeniyle yeni SEGE çalışmasında gelişmenin bu

boyutlarının da analize dahil edildiği yeni bir değişken seti kullanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır(SEGE-2011).

Çalışmada kullanılan değişkenlerin teknik ve bilimsel bir yaklaşımla seçiminde şu nitelikler aranmıştır:

- İlin ülke içerisindeki ekonomik ağırlığı,
- Sosyal gelişmişlik seviyesi,
- Bireysel zenginlik ve refah düzeyi,
- İl ölçeğinde ekonomik ve sosyal gelişmişlik ile bireysel refah arasındaki denge,
- Veri sağlamada süreklilik.

2011 yılında illerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına göre yapılan değerlendirmeler sonucunda, illeri yüksek, orta ve düşük olmak üzere üç gelişmişlik derecesine ayırmak mümkündür. Orta gelişmişlik grubunda olan iller ise, dört alt kademeye ayrılmaktadır. Bu çerçevede, iller toplamda altı kademeli bir gelişmişlik dağılımı göstermektedir. Buna göre, birinci kademe gelişmiş 8 il, ikinci kademe gelişmiş 13 il, üçüncü kademe gelişmiş 12 il, dördüncü kademe gelişmiş 17 il, beşinci kademe gelişmiş 16 il ve altıncı kademe gelişmiş 15 il bulunmaktadır. Bu sıralamada Ardahan altıncı kademedeki 15 il arasındadır. Tablo 29. da bu sıralama verilmektedir.

Tablo 29 Altıncı Kademe Gelişmiş İller

İl Kodu	İller	SEGE 2011 Sırası	Endeks Değeri
TRC22	Diyarbakır	67	-1,0014
TRA22	Kars	68	-1,0923
TRA23	Iğdır	69	-1,1184
TRC32	Batman	70	-1,1203
TRA24	Ardahan	71	-1,1384
TRB13	Bingöl	72	-1,1920
TRC21	Şanlıurfa	73	-1,2801
TRC31	Mardin	74	-1,3591
TRB21	Van	75	-1,3783
TRC34	Siirt	77	-1,4166
TRC33	Şırnak	78	-1,4605
TRA21	Ağrı	79	-1,6366
TRB24	Hakkari	80	-1,6961
TRB22	Muş	81	-1,7329

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı. (2013). *İllerin Ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (Sege-2011)*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

Düzyey-2 İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasında TRA2 Bölgesi 26 bölge arasında 25. sıradadır. Bu bölgedeki iller açısından bir değerlendirme yapıldığında, Ardahan'ın Kars ve Iğdır'dan sonra 3. sırada yer aldığı görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı oldukça yüksektir. Başka deyişle, bu bölgede yaşayanların sosyo-ekonomik göstergeleri Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. 1996 ve 2003 Yılları Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamalarında Ardahan 72 ve 69. sırada bulunmaktadır (SEGE-2003).

3.4. ARDAHAN'IN SEKTÖREL ANALİZİ

Ardahan'ın tarım, hayvancılık ve turizm olmak üzere üç ana sektörü hem ana ekonomik faaliyet alanlarını oluşturmakta hem de geliştirilebilecek bir potansiyeli içinde barındırmaktadır. Bu kısımda bu sektörlerde Ardahan'ın mevcut durumu sergilenmektedir.

3.4.1. Tarım Sektörünün Yapısı

Ardahan ekonomisinde genel olarak tarım ve hayvancılık sektörü önemli bir rol oynamaktadır. Arazi yapısı ve iklim koşulları nedeniyle tarım ürünlerinin üretimi verim açısından son derece düşük olmakla birlikte, kalite bakımından oldukça iyi durumdadır. İlde kimyasal gübre ve bitki koruma ilaçlarının kullanımının son derece az olması nedeniyle tarım ve arı ürünlerinin hemen hemen tamamı doğal ürün niteliğindedir. Hayvancılığın çiftlik hayvancılığı yerine mera hayvancılığı olması nedeniyle tarım alanlarının doğal otlaklık olarak değerlendirilmesi söz konusudur. İldeki arazilerin %44'ünü meralar, %18'ini tarım arazileri, %12'sini çayırlar, %9'unu orman ve fundalıklar ve %17'sini de tarım dışı alanlar oluşturmaktadır.

Tablo 30. Ardahan İli Arazi Kullanım Durumu

Arazi Dağılımı	Yüzölçümü(1000 Ha)	YüzdilikDilim (%)
Tarıma elverişli alan	84,3	18
Çayır alanı (özel mülkiyet)	57,7	12
Mera alanı	205,0	44
Orman ve fundalık alan	44,1	9
Tarım dışı alan	82,3	17
TOPLAM	473,4	100

Kaynak: Ardahan Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2018). *Ardahan il Tarım Müdürlüğü İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www.ardahantarim.gov.tr> adresinden alındı.

Tablo 30'da Ardahan'da arazilerin kullanım durumu yıllara göre verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, yıllara göre il genelindeki meyve alanları ile, sebze bahçeleri 2012-2016 yılları arasında giderek azalmıştır. Aynı şekilde il genelinde ekilen ve nadasa bırakılan toprak miktarı da giderek azalmıştır. Bu tablo tarımsal üretimden genel olarak vazgeçilmekte olduğunun bir göstergesidir. Meyve bahçeleri dışında ekilen alanlar yıllara göre yarıdan daha aza inmiştir. Meyve ağaçlarının çok yıllık oluşu azalmanın miktarını düşüren bir etkidir.

Tablo 31Arazinin Kullanım Durumu

YIL	Toplam alan (hektar)	Ekilen tarla alanları (hektar)	Nadas alanı (hektar)	Sebze bahçeleri alanı (hektar)	Meyve alanı (hektar)
2012	72242	66510	5718	14	64
2013	58795	54220	4563	11	69
2014	32876	23715	9148	12	77
2015	31514	22541	8963	9	54
2016	28130	24099	4022	8	53

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*.19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Ardahan ilinin Türkiye genelindeki tahıl ürünleri içerisindeki payı 2012 yılında %0,09 olarak gerçekleşmiştir. Bu değer 2016 yılında % 0,07 'ye gerilemiştir. İlin sahip olduğu doğal kaynaklar ile kıyaslandığında bu oran oldukça düşüktür.

Tablo 32. Ardahan ve Türkiye'deki Tahıl Hasat Alanları ve Üretim Miktarları

YIL	ARDAHAN		TÜRKİYE	
	Üretim (ton)	Hasat alanı (hektar)	Üretim (ton)	Hasat alanı (hektar)
2012	30187	19842	33377430	11284074
2013	23994	18217	37489268	11513414
2014	19746	15065	32714157	11552292
2015	22577	17908	38637138	11681537
2016	24776	19921	35281164	11361896

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*.19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Ekonomisi tarıma ve hayvancılığa dayalı olan Ardahan ilinin Türkiye'deki tahıl ürünlerinin verimlilikleriyle karşılaştırılması Tablo 33. de yer almaktadır. Tablodan anlaşılacağı üzere, Ardahan ilinin tahıl ürünlerinin (buğday, mısır, arpa, çavdar, yulaf, tritikale) üretim verimliliği, Türkiye ortalamasının oldukça altında kalmaktadır.

Tablo 33. Tahıl Ürünleri Verimlilikleri (kg/ha)

Yıllar	Ardahan	Türkiye
2012	1.5	3.0
2013	1.3	3.3
2014	1.3	2.8
2015	1.3	3.3
2016	1.2	3.1

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

3.4.2. Hayvancılık Sektörünün Yapısı

Ardahan il ekonomisinin tarıma ve hayvancılığa dayalı olması il genelinde hayvancılığın önemini artırmaktadır. İl nüfusunun yaklaşık olarak %68'inin kırsal alanlarda yaşamakta olması bunun en belirgin göstergesidir. İl genelinde çayır ve mera alanlarının toplam yüzölçümü içindeki payının %59 olması, hayvancılıkla uğraşan kesimin en büyük maliyetlerinden olan yem sorununun il genelinde bulunan yem bitkilerinden elde edilebilir olması il genelinde hayvancılığı teşvik edebilir özelliktedir. İl genelinde hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olmasının ve il ekonomisinde etkin bir yerinin olmasının bir başka göstergesi, il genelinden her yıl 110.000-130.000 arasında hayvanın çeşitli sebeplerden dolayı il dışına çıkarılmasıdır. "Yine her yıl kurban döneminde besiye alınan yaklaşık 10.000-15.000 arası kurbanlık hayvan büyükşehirlere sevk edilmektedir."(Anonim, Ardahan İl Tarım Müdürlüğü)

İl genelinde 20.929 adet sığır (kültür), 39 adet manda, 253.982 adet sığır (melez), 28.669 adet sığır (yerli) büyükbaş hayvanı bulunmaktadır. İl genelinde bulunan 88.739 adet sağılan hayvanların, 5.706 âdeti sığır (kültür), 69.245'i sığır (melez), 13.776'sı sığır (yerli), 12'si mandadır. İl genelinde bulunan büyükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarı 212.931 ton'dur. İlde bulunan hayvanlar arasında en çok süt veren hayvan 192.846 ton ile %90.56' sını veren sığır (melez)'dir.

Tablo 34. Ardahanda Yıllara göre Hayvan Sayısı ve Hayvansal Üretim (Büyükbaş)

Hayvan Adı	Yıl	Yetişkin	Genç-Yavru	Toplam	Sağılan hayvan sayısı	Süt (Ton)
Sığır(Kültür)	2012	8745	1,963	10,708	4,271	15.694,60
	2013	10390	2,455	12,845	4,849	17.819,34
	2014	11571	2,74	14,311	5,356	19.682,12
	2015	12415	3,157	15,572	5,535	20.341,86
	2016	15981	4,948	20,929	5,706	20.969,26
Manda	2012	21	0	21	8	8,3
	2013	10	0	10	2	2,49
	2014	11	0	11	3	3,32
	2016	38	1	39	12	11,62
Sığır(Melez)	2012	212910	42,886	255,796	106,842	297.554,08
	2013	218419	47,15	265,569	106,823	297.502,61
	2014	194096	48,064	242,16	101,047	281.415,56
	2015	198498	53,047	251,545	114,187	318.010,91
	2016	174743	79,239	253,982	69,245	192.846,10
Sığır(Yerli)	2012	32015	16,698	48,713	16,275	21.238,51
	2013	36490	16,555	53,045	18,097	23.616,85
	2014	24530	7,106	31,636	13,257	17.300,65
	2015	22920	6,527	29,447	12,602	16.445,09
	2016	23205	5,464	28,669	13,776	17.978,20

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Tablo 34'te Ardahan ve Türkiye genelinde bulunan büyükbaş hayvanların yıllar itibariyle dağılımını göstermektedir. Son beş yılda kültür sığır sayısı iki katına çıkarken yerli sığır miktarı da ciddi miktarda azalmıştır. Melez sığırın diğerlerine oranla fazla seçilmesinin nedeni, süt verimliliğinin yüksek olması gösterilebilir. 2012 yılında ilde 21 olan manda sayısı da beş yılda 39' a yükselmiştir.

İl genelinde 69.084 adet koyun (yerli), 3.652 adet keçi (kıl), 166 adet tiftik keçisi küçükbaş hayvanı bulunmaktadır. İl genelinde bulunan 23.025 adet sağılan hayvanların, 21.234 adet koyun (yerli), 1.708 adet keçi (kıl)'dir. İl genelinde bulunan küçükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarı 1.825 ton'dur. Elde edilen sütün %90,73'ü koyun (yerli), %9,26'sı keçi (kıl)'den elde edilmektedir. Tablo 35 il genelinde bulunan küçükbaş hayvan miktarlarını göstermektedir.

Tablo 35. Yıllara göre Hayvan Sayısı ve Hayvansal Üretim (Küçükbaş)

Hayvan Adı	Yıl	Yetişkin	Genç-Yavru	Toplam	Sağılan hayvan sayısı	Süt (Ton)
Koyun (Yerli)	2012	31137	8,688	39,825	17,146	1.337,38
	2013	33813	8,56	42,373	18,868	1.471,70
	2014	36092	9,98	46,072	19,761	1.541,33
	2015	42339	7,782	50,121	23,272	1.815,19
	2016	49729	19,355	69,084	21,234	1.656,22
Keçi(Kıl)	2012	1757	706	2,463	889	88,031
	2013	1337	556	1,893	584	57,826
	2014	1204	571	1,775	530	52,48
	2015	1376	475	1,851	597	59,073
	2016	2973	679	3,652	1,708	169,112
Keçi(Tiftik)	2012	165	20	185	90	1,8
	2013	151	10	161	85	1,7
	2014	151	15	166	83	1,66

Kaynak: TÜİK, (2016). *TÜİK Verileri*.19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Tablo36’da il genelinde bulunan hayvanlardan elde edilen sütün miktarı Türkiye genelindeki miktarlarla karşılaştırılmıştır. Manda, koyun ve keçi sütünün miktarının Türkiye genelindeki payı oldukça düşüktür. İl genelinde en büyük paya sahip olan inek sütünün Türkiye’ de toplam inek sütü içindeki payı %1,38’dir. 2012 yılından 2016’ya doğru gidildikçe koyun ve keçi sütünün miktarı artarken, inek sütünün miktarında azalma görülmektedir.

Tablo 36. Tablo Süt Üretimi (ton)

YIL	Bölge Adı	İnek sütü	Manda sütü	Koyun sütü	Keçi sütü
2012	Türkiye	15977837	46989	1007007	369429
2013		16655009	51947	1101013	415743
2014		16998850	54803	1113937	463270
2015		16933520	62761	1177228	481174
2016		16786263	63085	1160413	479401
2012	Ardahan	334488	8	1340	90
2013		338939	2	1478	60
2014		318399	3	1541	54
2015		354798	-	1815	59
2016		231794	12	1656	169

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*.19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Küçükbaş hayvanlardan elde edilen yün, kıl ve tiftik miktarlarının son beş yılda il genelindeki miktarları Tablo 37’de verilmiştir. Koyun yünü miktarı son beş yılda artarken keçilere ait kıl ve tiftik miktarı azalmıştır. 2016 yılında koyundan elde edilen yün miktarı 85,042 ton miktarına ulaşmıştır.

Tablo 37. Küçükbaş Hayvanlardan elde edilen yün kıl tiftik miktarı (ton)

Hayvan Adı	Yıl	Kırkılan hayvan sayısı (baş)	Yün kıl tiftik (ton)
Koyun (Yerli)	2012	39,825	49,025
	2013	42,373	52,161
	2014	46,072	56,715
	2015	50,121	61,699
	2016	69,084	85,042
Keçi(Kıl)	2012	1,757	1,309
	2013	1,641	1,223
	2014	1,48	1,103
	2015	1,728	1,287
	2016	3,595	2,678
Keçi(Tiftik)	2012	165	0,199
	2013	161	0,195
	2014	166	0,201

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Ardahan ilinde kümes hayvancılığına bakıldığında, en büyük paya sahip olan kümes hayvanları yumurta tavuğu ve kazdır. İl genelinde 2016 yılı verilerine bakıldığında, yapılan kümes hayvancılığının% 55’i yumurta tavuğu ve %42’si kaz yetiştiriciliğidir. Türkiye’de yapılan yumurta tavuğu üretimindeki Ardahan’ın payı% 0.14, kaz üretimindeki payı ise %12,25’dir. Aşağıdaki tablo Ardahan ilinde 2012-2016 yılları arasındaki yapılan kümes hayvancılığını göstermektedir. Ardahan yöresinde kaz yetiştiriciliği, ticari bir faaliyet olmaktan çok hane halkının besin ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Nitekim ülkenin bu kesimlerinde kaz üretimi hemen hemen her evde bir kaç adet kaz besleme şeklinde yapılmakla beraber kaz yetiştiriciliğinin sosyo-ekonomik katkısına ilişkin bilimsel araştırmaya dayanan çok az sayıda çalışmaya rastlanmıştır (Demir, 2013:129-134).

Tablo38. Ardahan ve Türkiye'de Kumes Hayvanı Miktarları

Hayvan Adı	Yıl	Ardahan	Türkiye
Yumurta Tavuğu	2012	111,879	84.677.290
	2013	140,866	88.720.709
	2014	138,159	93.751.470
	2015	135,655	98.597.340
	2016	149,451	108.689.236
Hindi	2012	12,595	2.760.859
	2013	18,771	2.925.473
	2014	17,925	2.990.305
	2015	11,155	2.827.731
	2016	17,22	3.182.751
Kaz	2012	74,004	676,179
	2013	125,141	755,286
	2014	122,784	911,99
	2015	66,64	850,694
	2016	114,311	933,353
Ördek	2012	4,709	356,73
	2013	6,008	367,821
	2014	4,912	399,82
	2015	2,207	398,387
	2016	4,659	413,841

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*.19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Ardahan'ın ürettiği en önemli doğal ürünlerden birisi de baldır. İl genelinde Kafkas arısı balının üretimi yapılabilmektedir. Özellikle doğal bitki örtüsünün korunması, tarım ilaçlarının yaygın bir şekilde kullanıldığı endüstriyel tarımın olmaması doğal bal üretimini desteklemektedir. Organik ve doğal ürünlere talebin artması Ardahan balının stratejik önemini artırmaktadır.

Tablo 39. Ardahan ve Türkiye'de Arıcılık Verileri

	Yıl	Arıcılık yapan işletme sayısı(adet)	Toplam kovan	Bal üretimi (ton)	Balmumu üretimi (ton)
Ardahan	2012	211 (köy)*	41,006	147,4	7,7
	2013	770	47,525	172,8	4,2
	2014	685	46,39	203,3	4,2
	2015	661	41,245	191,5	0,4
	2016	669	39,939	200,7	0,4
Türkiye	2012	21,307 (köy)*	6.348.009	89.162	4.222
	2013	79,934	6.641.348	94.694	4.241
	2014	81,108	7.082.732	103.525	4.053
	2015	83,475	7.748.287	108.128	4.756
	2016	84,047	7.900.364	105.727	4.440

(* : Arıcılık yapan köy sayısı 2013 yılından itibaren "Arıcılık yapan işletme sayısı" olarak değiştirilmiştir.)

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*.19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

Tablo 39’ da Ardahan ilindeki arıcılık üretimini Türkiye verileri ile birlikte göstermektedir. Son 5 yılın verileri incelendiğinde Ardahan’ da bal üretiminin giderek artarak 200 ton seviyesine geldiği görülmektedir. 2016 yılında ilde bulunan toplam kovan sayısının Türkiye’de bulunan toplam kovan sayısı içindeki payı %0,51 olarak gerçekleşmiştir. Balmumu üretiminde 2012 yılında 7 ton seviyesindeki değer 2016 yılında 0.4 ton seviyesine gerilemiştir.

İl genelinde tek tırnaklı hayvanlardan at yetiştiriciliği yapılmaktadır. 2016 yılı verilerine göre il genelinde yetiştiriciliği yapılan at sayısı 7.904 baştır. Ardahan ilinin ülke genelindeki payı %6,58’dir. Bölge genelinde en fazla at ve katır yetiştiriciliği yapan il Kars’tır.

Tablo 40. Ardahan ve Türkiye’de At Yetiştiriciliği Verileri

Hayvan Adı	Yıl	Ardahan	Türkiye
At	2012	8,197	141,422
	2013	7,739	136,209
	2014	8,075	131,48
	2015	8,01	122,704
	2016	7,904	120,040

Kaynak: TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki

<https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.

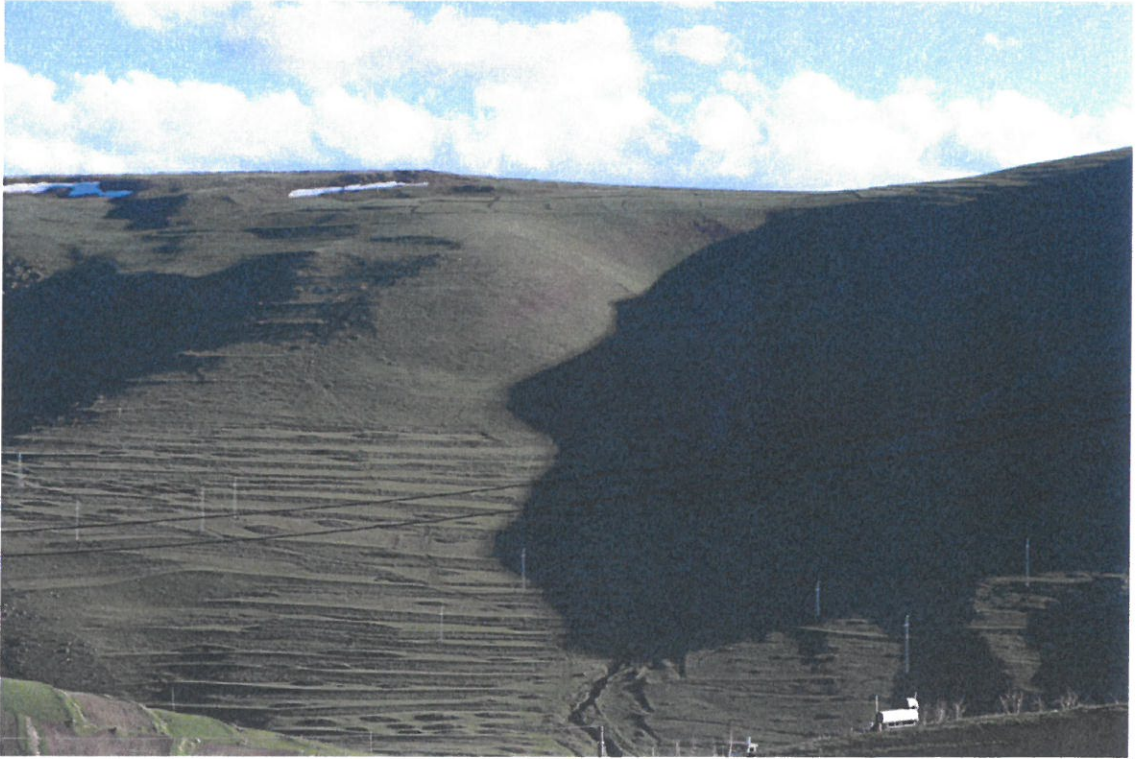
3.4.3. Turizm Sektörünün Yapısı

Ardahan ilindeki temel turistik faaliyet Türk vatandaşları açısından iş ziyaretleri ve kamu hizmetini veya askerlik hizmetini gören akrabaların ziyareti şeklinde gerçekleşirken, yurtdışından gelen misafirler ise özellikle sınır ticareti veya taşımacılık yapan kişilerden oluşmaktadır. Ardahan ilindeki turizm faaliyetleri çok düşük seviyelerde seyretmektedir. Ardahan başta doğal güzellikleri olmakla birlikte tarihi güzellikleri de ihtiva eden bir ildir. Çıldır Gölü, Aktaş Gölü, Yalnızçam Yaylası gibi doğal güzelliklerin yanı sıra Ardahan kalesi ve Şeytan Kalesi gibi tarihi yerler yerli ve yabancı turistlerin uğradığı yerler arasında yer almaktadır.

Resim 1.Çıldır Gölü (Anadolu Ajansı)

Atatürk silueti ise Damal Dağlarına yansıyan ve her yıl 15 Haziran-15 Temmuz tarihleri arasında Damal İlçemizin Yukarı Gündüş Köyü, Karadağ yamaçlarında oluşan bu olay bir doğa harikasıdır.

Resim 2. Atatürk Silueti (Anadolu Ajansı)

Ayrıca Ardahan için festivaller de önem arz etmektedir. Bu festivaller arasında,

- Atatürk'ün İzinde – Gölgesinde Damal şenlikleri
- Hoçvan Yayla Şenlikleri
- Merkez Bülbülhan Yayla Şenlikleri
- Aşık Şenlik Festivali
- Çıldır Göl Festivali bulunmaktadır.

2011-2015 yılları arasında ilin konaklama verileri Tablo 41'de verilmiştir. Tesislerin doluluk oranlarının giderek arttığı görülmektedir. Tablo 4.2'de 2015 yılına ait Ardahan ilinde bulunan konaklama tesislerinin bilgileri yer almaktadır. En fazla tesisin merkezde olduğu daha sonra sırasıyla Posof ve Göle'de olduğu görülmektedir.

Tablo 41. Ardahan İlini Konaklama Verileri, (2011-2015)

	Tesise Giriş Sayısı	Geceleme Sayısı	Ortalama Kalış Süresi	Doluluk Oranı (%)
2011	65.076	85.418	1,3	26,3
2012	84.053	104.808	1,2	37,3
2013	71.364	97.015	1,4	34,1
2014	61.334	84.445	1,4	30,8
2015	64.971	96.063	1,5	34,8

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). *Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri*.19.01.2018 tarihindeki <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr> adresinden alındı.

Tablo 42. İlde Bulunan Konaklama Tesisleri Bilgileri, 2015

	Merkez	Çıldır	Damal	Hanak	Göle	Posof
Belediye Belgeli	12	-	-	-	4	4
Yatak Kapasitesi	367	-	-	-	136	132
Turizm İşletme Belgeli	5	-	1	-	-	2
Yatak Kapasitesi	320	-	26	-	-	96

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). *Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri*.19.01.2018 tarihindeki <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr> adresinden alındı.

3.5. ARDAHAN'IN SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.5.1. Ardahan'ın Sorunları

Ardahan iline yatırım yapan kuruluşlarda gerçekleştirilen istatistiksel araştırma sonucunda Ardahan ilinin sorunları büyük oranda bölgesel kaynaklı sorunlardır. Bu sorunlar ve yaşandığı sektörler Tablo 5.1'de listelenmiştir (SERKA, 2016) .

Tablo 43. Yaşanan problemler ve yaşandığı sektörler

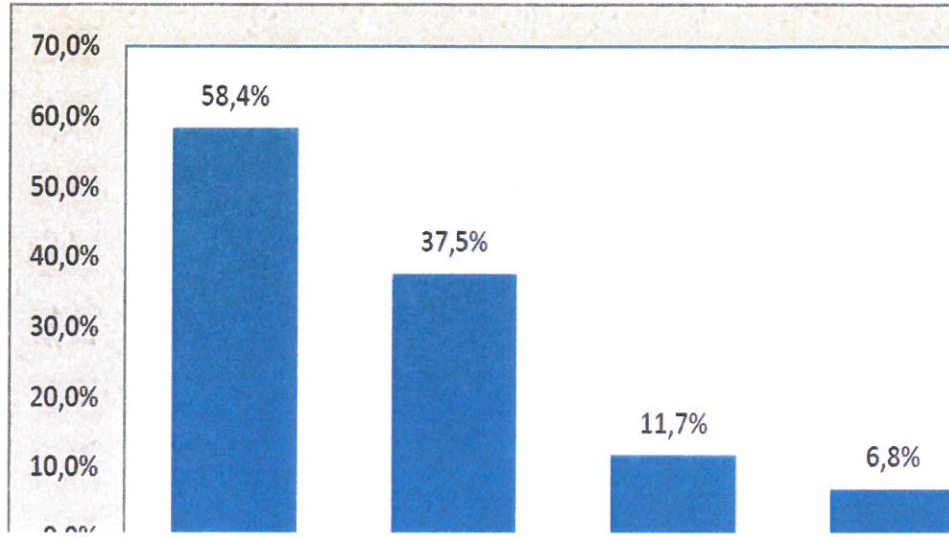
Problem Türleri	Sektörler
İş Gücü Problemleri	Sanayi ve Hizmet
Yüksek Ulaşım Maliyetleri	İmalat Sanayi
İdari Problemler	Tarım, Hizmet ve Sanayi
Alt Yapı Problemleri	Tarım, Hizmet ve Sanayi
Finansal Destek Bulmada Yaşanılan Problemler	Tarım, Hizmet ve Sanayi
Bölgenin Kötü Şöhreti ve Tanıtım Eksikliği	Hizmet ve Sanayi
İmalat Sektöründeki Problemler	Tarım ve Sanayi
Kümelenme Problemi	Hayvancılık

Kaynak: SERKA.(2016). *Ardahan İli Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi*. 12.01.2018 tarihindeki <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/fd0746f81b65c3973130c8a39af63832.pdf> adresinden alındı.

İş Gücü Problemleri

Ardahan' ait İşgücü Piyasası Araştırması (İPA) 2016 verilerine göre işletmelerin eleman temin etmede zorluk oranı Türkiye genelinde %27.2 iken Ardahan ilinde bu oran %38.4 olarak rapor edilmiştir. Eleman bulmak konusunda zorluk yaşayan meslek gruplarının başında %33.5lik oranla sanatkarlar gelmektedir. İkinci sırayı %30.2 ile hizmet sektörü, üçüncü sırayı ise %14.6 ile vasıfsız eleman çalıştıran meslek grupları alır. Ayrıca, %11.5 ile tesis ve makine operatörlerinin ardından %7 oranla profesyonel meslekler gelmektedir. İşletmelerin eleman bulmada yaşadıkları zorlukların nedenleri ise yüzdeleri ile birlikte Şekil 7'de verilmektedir.

Şekil 7: İşgücü Temininde Zorluk Çekme Nedenleri

Şekil 7. İşgücü temininde yaşanan zorluk nedenleri ve oranları

Kaynak: SERKA. (2016). *Ardahan İli Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi*. 12.01.2018 tarihindeki <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/fd0746f81b65c3973130c8a39af63832.pdf> adresinden alındı.

Şekil 7'ye göre eleman bulmada yaşanan zorluğun en büyük sebebi ilgili meslek grubuna iş başvurusunun yapılmamasıdır ki bu sonuç oldukça ilginçtir. Bu meslekler inşaat ustası, peynir imalat ustası, aşçı, süt toplama işçisi, akaryakıt satış elemanı, şoförlük gibi mesleklerdir. Bunun sebebi bu iş gruplarındaki düşük iş güvenliğine, çalışma şartlarının zorluğuna ve bu zorluğa karşın tatmin edici olmayan ücretlere atfedilebilir. Ayrıca konaklama, yiyecek hizmetleri, inşaat, ulaştırma ve depolama sektörlerindeki mevcut iş pozisyonları için gerekli vasa sahip bireylerin bulunamaması da sebep olarak gösterilebilir.

Her ne kadar bu iş grupları için eleman açığını kapatmak amacıyla il dışından yüksek maaşlarla vasıflı eleman getirilse de, bir süre sonra gelenler Ardahan ilinin iklim şartlarının zorluklarından ve sosyal imkanların ve sağlık altyapısının yetersizliğinden dolayı şehri terk etmektedirler. (SERKA, 2016)

Yüksek Ulaşım Maliyetleri

Ülkemizin kuzeydoğusunda sınır illerimizden birisi olan Ardahan ili İstanbul'a 1410 km uzaklıktadır. Ulaşım yöntemleri bakımından demiryolu ve hava alanı bulunmamaktadır. Demiryolu ulaşımında en yakın gar 90 km mesafedeki Kars'ta vardır. Deniz yolu ile

ulaşımda en yakın liman 180 km mesafedeki Karadeniz sahil şehri olan Artvin, Hopa limanıdır. Batıdaki şehirlerden Ardahan'a lojistik ulaşım hem kış şartlarında çok zorlayıcıdır hem de uzak mesafeden dolayı yüksek maliyetlidir. Bu sebeplerden dolayı şehirde üretim ancak hammaddesi Ardahan'da ya da yakın bölgelerde olan alanlarda yapılabilmektedir. Sınır şehri olması bakımından, komşu ülkelerden de uygun maliyetlerle hammaddesi sağlanan alanlarda da üretim yapılabilmektedir.

İdari Problemler

Ardahan'da tarım, hizmet ve sanayi sektöründe yatırım yapmak isteyenler için yer temini hususunda organize sanayi bölgesinde problem yaşanmazken, bu bölgenin dışında yer arayanlar için mekan problemi yaşanmaktadır. Bunun temel problemi ise yer temini için bürokratik işlemlerin uzun vakit almasıdır. İşletme sahiplerine yer tahsisinde Milli Emlak Müdürlüğü ile ilgili işlemler yaklaşık 2 yıl sürmektedir. Tarım sektörü için yatırımcılara verilen yatırım teşvik belgesinin süresinin 3 yıl olması ancak yer tahsisinde köylülerin şikayetleri sebebiyle mahkeme süreçlerinin uzun sürmesi sonucunda 3 yıllık sürenin aşılması ve yer tahsisi yapılamadığından yatırımcının bu talebinden vazgeçmesi en sık yaşanan problemdir. Devlet kurumlarına ait alanların yatırımcılara tahsisinde ise inisiyatif tamamen o kuruma aittir. Yine bürokratik işlemlerin yoğunluğu ve yüksek kiralama bedelleri sebebiyle bu seçenekte pek mümkün olamamaktadır.

Organize sanayi bölgelerinde yer tahsisinin daha kolay gerçekleşmesinin nedeni işlemlerin o ildeki kurumda yapılması ve tahsilde ücret ödenmemesidir. Ancak bu bölgenin dışındaki alanlarda yatırımcılara yer tahsisi edilmesinde yaşanan zorlukların başında bürokratik işlemler yüzünden sürecin çok yavaş ilerlemesidir. Bu gecikmeler, hem bürokratik işlemleri gerçekleştiren kurumlardaki memur ve yöneticilerin işlemleri gerektiği gibi ve vaktinde yerine getirmemelerinden hem de yatırımcıların bu süreci yeterli derecede takip etmemesinden kaynaklanmaktadır. (SERKA, 2016)

Alt Yapı Problemleri

Sanayi sektöründeki alt yapı eksiklikleri için organize sanayi bölgesi ve küçük sanayi sitesinde yaşanan problemlere bakılabilir.

Ardahan'da organize sanayi bölgesinin yapımı 2012 yılında tamamlanmış olmasına rağmen hala alt yapı problemleri yaşanmaktadır. Bu problemler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Organize sanayi bölgesinin il merkezine yaklaşık 7 km kadar uzaklıkta bulunması ve ulaşım yolunun bir kısmının stabilize bir kısmının da sathi kaplama olması ve yeterli genişlikte olmaması sebebiyle lojistik için tır ve kamyonların ulaşımına uygun olmaması
- Organize sanayi bölgesinin bulunduğu arazinin kayalık ve eğimli olması nedeniyle kot farkından dolayı işletmenin araziyi düzleştirmesi için yüksek maliyetler gerektirmesi
- Organize sanayi bölgesinde çevresel alan düzenlemeleri, sosyal tesis yapılmaması ve güvenlik önlemleri bulunmaması
- Kış mevsiminde aşırı soğuklardan dolayı su şebekesinin donmasından dolayı sıkıntı yaşanması
- Organize sanayi bölgesinde doğal gaz alt yapısı bulunmaması (2013/5726 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kapsamında BOTAS'tan doğalgaz ulaştırılması talep edilmesine rağmen İl Özel İdaresinin mali sıkıntılarından ve sanayi bölgesinde yeterli oranda talep bulunmamasından dolayı projelendirme çalışmaması yapılmamıştır.)

Ardahan'ın merkezinde bulunan Küçük Sanayi Sitesinde de organize sanayi bölgesindekilere benzer problemler yaşanmaktadır. Burada da çevresel alan düzenlemeleri, sosyal tesis ve güvenlik önlemleri konularında eksiklikler vardır. Ayrıca binaların çok eski olması da günümüz ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Alt yapı eksiklikleri nedeniyle mevsimsel yağışların yoğun olduğu durumlarda su baskını olayları yaşanabilmektedir. İlin iş hacmine göre küçük sanayi sitesindeki iş yeri kiralari da oldukça yüksektir. Yeni yatırımcılar için yeterli sayıda bina bulunmamaktadır. Arsa taleplerinde ise oldukça yüksek fiyatlar istenmektedir. Ayrıca işletmelerin üretim faaliyetleri için gerekli depolama alanlarında da yetersizlikler vardır. Bu nedenle iş yerleri kendi önlerindeki ortak alanları bu amaçla kullanmakta ancak bu da hem görüntü kirliliğine hem de kazalara sebebiyet verebilmektedir.

Tarım sektöründe yaşanan alt yapı problemlerinin başında hayvancılık yapan işletmelerin fiziki şartlarından dolayı yaşanan sıkıntılar gelmektedir. Yayla yollarının fiziki şartları, meraların plansız kullanımı, araziler konusunda bölünmeler ve veraset problemlerinin yaşanması gibi problemler de bunu takip etmektedir. İşletmelerin yetersiz fiziki şartları yanı hem hayvan hem de insan sağlığı için yeterli kalitede ortam sağlanmaması, Ardahanlıların ve özellikle de genç nüfusun bu mesleğe olan ilgisini azalmasına, bu yüzden artık tercih edilen bir meslek olmamasına, dolayısıyla üretim kaybına ve hayat standartlarında değişime sebep olmaktadır. Husus en daha refah bir yaşantı için özellikle hayvan barınaklarının ve insanların yaşam bölgelerinin birbirinden ayrı tutulması gerekir. Bilhassa yaz mevsiminde Iğdır ve Artvin gibi diğer illerden Ardahan'a izinli ya da izinsiz olarak getirilen küçükbaş hayvanların ve arı kolonilerinin meralarda plansız dağılması hem meraların yapısını bozmakta hem de gelen hayvanlardaki çeşitli hastalıkların yayılmasına sebep olmakta ve dolayısıyla yerel işletmelerin zarar görmesine neden olmaktadır. Ayrıca araziler bakımından yapılan son yasal düzenlemeler ve arazi sahibinin vefatı sonrasında mirasçılar arasında hala veraset işlemlerinin yapılmamış olması sözleşmeli çiftçilik yapmak isteyenler için de engel etmektedir. (SERKA, 2016)

Turizm sektörü bakımından turistik yer sayısının çok az olması ve buralarda da hizmet kalitesinin arzu edilen seviyede bulunmaması yaşanan başlıca problemlerdir. Ardahan'daki Yalnızçam Kayak Merkezinde alt yapı eksiklikleri büyük oranda tamamlanmış olmasına rağmen merkezde sadece bir tane otel bulunmaktadır ve kayak yapmak için tele-set iç hat sayısı yeterli sayıda ve özellikte değildir. Turistik bakımdan değer taşıyan Çıldır ve Aktaş göllerinde ise turizm alt yapısı bulunmadığından tesis de bulunmamaktadır. Buralarda projelendirme çalışmaları devam etmektedir.

Finansal Destek Bulmada Yaşanılan Problemler

Aslında finansal kaynak bulma problemi sadece Ardahan için değil Doğu ve Güneydoğu Bölgesindeki illerin çoğunda yaşanan bir problemdir. Çünkü finans kuruluşları bu bölgeleri riskli kategoride gördüklerinden dolayı bu bölgeler için talep edilen kredilerde faiz ve teminat oranları yüksek tutulmaktadır. Hizmet ve sanayi

sektöründeki yatırımcılar KOSGEB desteklerinin sağlanmasında içerik zenginleştirilmesi yapılarak cazibi yetinin artırılması ve bölgeler arası eşitlik sağlanması konularını dile getirmeleriyle birlikte KOSGEB'in Ardahan şubesinde yeterli sayıda uzman çalışmaması da tanıtım açısından sıkıntılar teşkil etmektedir.

Tarım sektörü bakımından destek sağlayan kuruluşlardan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Ajans ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın DAP, Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı vb. kuruluşlar Ardahan için oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak işletmelerin sermayelerinin yetersizliği, bürokratik işlemlerin aşılmasındaki önyargıları, ve mevcut işletmelerin Ardahan'dan gitme arzuları bu desteklerden yararlanmak konusunda handikap oluşturmaktadır. Bunun da ötesinde ilin az gelişmişliği ve kafi sayıda vasıflı eleman olmaması, bu desteklerin yeterli oranda tanıtımının yapılmaması ve destek süreçlerinde bürokratik işlemlerde olumlu yönde revizyona ihtiyaç duyulması da bunu etkileyen diğer faktörlerdir. (SERKA, 2016)

Bölgenin Kötü Şöhreti ve Tanıtım Eksikliği

Ardahan ilinin yoğun kış şartlarından dolayı olumsuz bir şöhreti vardır. Yılın ilk karının Ardahan'a yağdığı, yolların yoğun kar yağışı ve buzlanma sebebiyle ulaşımına kapandığı, ülke genelinde en düşük sıcaklığın ölçüldüğü gibi ulusal medya haberleri sebebiyle yatırımcılarda ve vatandaşlarda olumsuz bir algı meydana gelmektedir. Ne var ki, ilin olumlu bir imaj kazanması yönünde yapılan çalışmalar henüz bu sürecin ilk safhalarında. Çeşitli işbirlikleri ile tanıtımların artırılması gerekmektedir.

Bölgeye kötü şöhret getiren diğer bir husus ise terör olaylarıdır. Her ne kadar Ardahan ili hem kamu personeli hem de vatandaşları tarafından terör faaliyetlerine karşı gerekli tedbirler alınsa da, ülkemizin Doğu Anadolu Bölgesindeki bir il olması nedeniyle Batı bölgeleri tarafından güvenlik bakımından yine olumsuz bir algı vardır. Bu da yatırımcıların önyargılı olarak buraya yatırım yapmalarına engel teşkil etmektedir.

Diğer bir önyargı ise burada kalite standardının düşük olduğu yönündeki önyargıdır. Şehirde nitelikli eleman sayısının yetersizliği ve güvenlik korkusu sebebiyle dışardan nitelikli elemanın buraya getirilememesi nedeniyle özellikle turizm sektörü gibi hizmet sektöründe sıkıntılara yol açmaktadır.

Ayrıca Ardahan bir sınır şehri olması ve uluslararası ticareti kolaylıkla yapılabileceği halde ürünlerinin yeterli tanıtımının yapılmaması sebebiyle bu konuda da yeterli faaliyet bulunmamaktadır. Sınır ülkenin ihtiyaçlarının yeterli ölçüde bilinmemesi de bu alanlarda üretime geçilmesinin önüne engel oluşturmaktadır. (SERKA, 2016)

İmalat Sektöründeki Problemler

Ardahan'da genellikle katma değeri düşük ve ikamesi kolay ürünler imal edilmektedir. Bu ürünlerin başında süt ürünleri imalatı gelmektedir. Bunu dışında kereste, mobilya, PVC, hazır beton ve taş ocağı gibi işletmeler de mevcuttur. Ardahan'da üretilen ürünlerin ihracatında yer almamaktadır ve sadece ulusal pazarda bulunmaktadır. Oysa sınır şehri olan Ardahan'ın ihracatında kendi ürünlerinin yer alması, bunun yanında katma değeri yüksek ürünlerin de üretimini yapılması ilin kalkınmasında önem arz etmektedir.

Kümelenme Problemi

Kümelenme son yıllarda Yukarıda bahsedilen problemlerde iyileştirmeler yapılması için yaşanılacak gelişmeler esnasında kümelenme problemi yaşanabilir. Ardahan'ın ekonomik yapısına bakıldığında hâlihazırda kümelenme için şartlar oluşmasa da potansiyel vadeden alanlar büyükbaş hayvancılık, arı yetiştiriciliği ve süt ürünleri imalatıdır. Fakat bu sektörler gelişmesine karşın aralarındaki ilişki ve işbirliği fırsatları bireysel tutumlar sebebiyle sektöre uğramakta ve rekabet edebilirlik gücünü azaltmaktadır.

3.5.2. Ardahan İlinin GZFT Analizi

Bu bölümde Ardahan ilinde sosyal hizmetler, tarım, organik hayvancılık ve kırsal turizm üzerine yapılan güçlü ve zayıf yönlerin, fırsat ve tehditlerin yer aldığı GZFT analizine rapor edilen sonuçlar tablolar halinde (Tablo 44, 45, 46, 47)'de verilmiştir. Rapor edilen GZFT analizinin sonuçları da problemleri doğrulayıcı niteliktedir.

Tablo 44. Sosyal Hizmetler Hakkındaki GZFT analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Ardahan'ın ekonomik kalkınmada geri kamasına karşı okullaşma oranının yüksek olması	Ardahan'ın ekonomik yapısının zayıflığı
Değerler ve geleneksel dayanışmanın kuvvetli olması	İstihdam olanaklarının kısıtlı olması
Nüfusun azlığı sebebiyle tespit, hizmet ve koordinasyon koşullarının hızlı olması	Sosyal hizmetlere yönelik kuruluşların az olması
	Uzman personel sayısının azlığı
	Ağır kış ve fiziksel şartlar sebebiyle vatandaşın kurumlara ulaşma zorluğu
Fırsatlar	Tehditler
Valilik ve ilgili kurumların sosyal hizmetler konusundaki istikrarlı tutumu	İlde azımsanmayacak bir hızda gerçekleşen göç,
• İlimizde üniversitenin olması	İl genelinde sivil toplum kuruluşlarının sayısının az olmasının yanında, bu kuruluşların ekonomik açıdan iyi olmamaları
	GSYİH'nin düşük ve işsizlik oranının çok yüksek olması

Tablo 45. Tarım Hakkındaki GZFT analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Hayvancılık potansiyelinin yüksek oluşu ve yem bitkileri üretimi için elverişli tarım arazilerinin bulunması	Çok parçalı tarım arazilerinin sebep olduğu verim kaybı
İlin yurtdışına açılan sınır kapısında bulunması	Çiftçilerin eğitim düzeyinin düşük olması

İşgücü maliyetinin az olması	İşletmelerin öz sermaye yetersizliği
Büyükbaş hayvan sayısı fazla olması	Bitkisel üretimde verim düşüklüğü
İlde arıcılık faaliyeti yüksek seviyede olması	Hayvansal ürünlerin işlenebileceği büyük tesislerin yetersizliği
Organik tarım için uygun alt yapıya sahip olması	İklim ve fiziksel şartlar sebebiyle üretim ve ürün çeşitliliğinin az olması
Ülkemizin diğer yörelerinden bölge hayvanına olan talep	Büyük şehirlerden uzak olmasından dolayı pazarlama sorunu
Yem bitkilerinde yüksek verim	Yetiştirilen hayvan ırklarının verim düşüklüğü
Fırsatlar	Tehditler
Hayvan yetiştiriciliği için çok uygun alanların olması	Genç nüfus göçü
Organik gıda üretim imkanlarının olması	İthal hayvan sebebiyle meydana gelen zararlar
Doğal yapının aracılık yapmaya müsait olması	Meraların üretime dayalı tarım alanı olarak kullanılması,
Yem bitkileri üretimi için uygun altyapı	Arazilerin parçalanması
	Kullanımda olmayan arazilerin kiralanmaması
	Zararlılar ile mücadelenin yetersiz olması

Tablo 46. Organik Hayvancılık Hakkındaki GZFT analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Verimli otlak alanlarının olması	Organik hayvancılık konusunda yetiştiricilerin yeterli bilgiye sahip olmaması
İl genelinde büyük ölçekli endüstriyel olmadığından sanayi kaynaklı kirliliğin bulunmaması	Arazi şartlarında organik hayvancılık için fiziksel imkanların zayıflığı

Ucuz iş gücünün varlığı	Hayvancılığın çoğunlukla aile işletmeleri tarafından yapılıyor olması
Kirliliğin olmadığı Çıldır Gölü'nde organik alabalık üretme alt yapısının olması	İlin büyükşehirler gibi yüksek miktartlı tüketim yerlerinden uzaklığı
İlde ortak projelerin hazırlanabileceği üniversitenin varlığı	Kooperatifleşme düzeyinin istenen seviyede olmaması
Devlet tarafından organik hayvancılık için verilen destekler	İşletmecilerin profesyonel pazarlama tekniklerine yabancı olması
İlin Kafkas Irkı bal arısının gen merkezi olarak koruma altında bulunması	İşletmelerle ilgili bilgi bankasının yetersizliği
Tarımsal üretimde kimyasal gübre kullanımının çok az olması	İlin kış şartlarından dolayı üretimde meydana gelen zorluklar
İlde yaylacılık faaliyetinin çok olması	
Fırsatlar	Tehditler
Gen Merkezi'nin yaptığı çalışmalarla ilin organik arıcılık da ilerlemeye açık hale gelmesi	Maliyetlerin atmasıyla birlikte sektördeki işletme sayısında düşüş
Dünyada olduğu gibi ülkemizde de organik ürünlere talebin artması	Hayvan hastalıklarıyla yeterli mücadelenin olmaması
Bakü-Kars-Tiflis demiryolu hattı ile yeni bir pazarın açılması	Genç nüfusta göç engellenemediğinden hayvancılık faaliyetlerinde her geçen gün azalma
İki sınır kapısından dolayı dış ticarete gelişme potansiyeli	İl dışına satışı yapılan hayvan sayısında artış
Yetiştiricilere organik hayvancılık üzerine eğitimler verilmesi	Gen Merkezi konumundaki ile civar illerden kaçak Arı kovanlarının getirilmesi
Hayvansal ve bitkisel alanlarda ıslah çalışmalarının giderek artması	

Tablo 47. Kırsal Turizm Hakkındaki GZFT analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Flora vefauna yönünden zengin olması	Kırsal turizm hakkında tanıtım vereklamların yetersizliği
Trekking, kayak, dağcılık, rafting gibi farklı turizm faaliyetlerine uygun altyapıyı ve fiziksel koşulları barındırması	Yerel halkta kırsal turizm bilincinin istenen seviyede olmaması

Uluslararası Ramsar sözleşmesiyle tespit edilmiş üç ayrı sulak alanı bulunması	Coğrafi konumu sebebiyle Ulaşım zorluğunun olması
Geleneksel yaylacılığın yaygın olarak devam etmesi	Turizm seyahat acentelerinin azlığı
Hayvancılıkta kendine özgü ve geleneksel üretimin devam ediyor olması	Konaklama imkanlarının düşük olması
Birçok şenlik ve festivale ev sahipliği yapması	İlde havaalanının olmayışı
Yöresel el sanatları ve yöreye özgü kültürel etkinliklerin bulunması	Yeni projeler için finansman sorunları
Fırsatlar	Tehditler
Türkiye 2023 Turizm Stratejisinde ilin kış turizm koridoru kapsamının alınması	Kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği
Sanayinin zayıflığı ve nüfusun azlığı nedeniyle yörede doğal zenginliklerin bozulmaması	Ülke genelinde kırsal turizm kavramının tam oturmamış olması
Kırsal turizme olan ilginin her geçen gün artması	Genç nüfusun endüstrinin yoğun olduğu şehirlere göç etmesi
Serhat Kalkınma Ajansı'nın bu alandaki destekleri	Yöresel kültürün zamanla dejenere olması
Kırsal turizm üzerine AB hibe fonlarının bulunması	Yaylacılık faaliyetlerine katılımın giderek azalması
İlde Üniversitenin olması	Kaçak avcılığın önüne geçilemediğinden bazı hayvan türlerinin tehlikede olması
Ulaşım imkanlarının giderek iyileşmesi	Şehirleşme ile birlikte yöresel yapıları yerini modern binaların alması

3.5.2. Çözüm Önerileri

Ardahan ilinin 2023 hedeflerine ulaşmada sahip olduğu vizyon “Türkiye’de eşsiz tabii doğası ve kültürel değerleri ile ön plana çıkan, hayvancılıkta ulusal et ve süt ürünleri merkezi olmuş, nitelikli üretim ve hizmet anlayışı ile kuzeydoğu koridorunun en önemli ihracat merkezlerinden biri Ardahan” olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda Ardahan mevcut problemini çözmesi ve hedeflerine ulaşabilmesi için aşağıdaki tabloda (Tablo 5.9) verilen öneriler yapılmaktadır.

Tablo 48. Çözüm önerileri

	Öneri
1	İş Gücü Niteliğinde ve İstihdam Oranlarında Yeterli Derecede Artış Sağlanması
2	Alt Yapı Eksikliklerinin En Kısa Sürede Tamamlanması ve İyileştirilmesi
3	Katma Değeri Yüksek Ürünlerin İmalatı ve İhracatının Yapılması
4.	Kurum ve Sektörler Arası İşbirliklerinin Artırılması
5.	Hem Yurt İçi Hem de Yurt Dışında Ardahan'ı Cazibe Merkezi Yapabilecek Tanıtımların Yapılması

İş Gücü Niteliğinde ve İstihdam Oranlarında Yeterli Derecede Artış Sağlanması

İlgili sektörlerin eleman ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte eleman yetiştirilmesinin bu konuya çözüm getireceği öngörülmektedir. Böylece yerel halk için de istihdam sağlanmış olacaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için de insan kaynaklarının muntazam bir planlanmasının yapılmasını, iş gücü için öncelikli alanların belirlenmesini ve yerli halktan bu alanlarda gerekli ve yeterli düzeyde eleman yetiştirmek için gereken faaliyetlerin ilgili eğitim kurumları ile birlikte yürütülmesini sağlamak gereklidir. Eğitimini tamamlayanların da sektörlerde açık olan pozisyonlara yerleştirilmesi şehirdeki mevcut istihdam oranında artış sağlayacaktır.

Alt Yapı Eksikliklerinin En Kısa Sürede Tamamlanması ve İyileştirilmesi

Yeni işletmelere yer temininde kolaylıklar sağlayan organize sanayi bölgesi için bölgeye giden yolda lojistik faaliyetleri için tır ve kamyon geçişlerine yeterli genişlikte yolların bakımının yapılması ve sağlamlaştırılması, bölgeye bir an önce doğalgaz getirilmesi ve soğuk kış şartlarında su borularının donması önlemek için gerekli tedbirlerin alınması sonucunda yeni yatırımcılar işletmelerini organize sanayi bölgesinde kurmayı daha fazla tercih edeceklerdir. Çünkü aynı zamanda bölgede yer temin etmek şehir içinde yer temin etmeye göre daha az bürokratik işlem gerektirmekte ve işletme sahipleri için daha hesaplı olmaktadır. Bütün bu önerilerin gerçekleştirilmesi sonucunda yeni işletmeciler için organize sanayi bölgesinin cazibiyetinin artacağı öngörülmektedir. Küçük sanayi sitesinde hâlihazırda bulunan işletmeler için de burdaki alt yapı eksikliklerinin giderilmesi elzemdir. Bu amaçla kamu kurumlarınca imkan dahilinde giderilmesi mümkün olan eksiklikler giderildikten sonra ilave finansal destek arayışlarına girilmeli ve kalan eksiklikler de tamamlanmalıdır. Bu nedenle ilgili sektörlerdeki işletmelere ilgili proje destek türlerine ilişkin eğitimler verilerek gerekli desteği bu ajanslardan almaları sağlanabilir.

Ayrıca şehirlerarası ve şehir içi ulaşımında da belirlenen alt yapı eksikliklerinin tamamlanması gerekmektedir. Şehre ulaşımın kolaylaşması yatırımcıların faaliyetlerini gerçekleştirmelerini kolaylaştıracaktır.

Ardahan turizminin özellikle de kırsal turizmin daha cazip hale gelebilmesi için turistik doğal güzelliklerine yakın mesafelerde konaklamaya elverişli işletmelerin sayısında artış sağlayacak şekilde ilgili kamu kurumları ile işbirliği içinde gerekli alt yapı iyileştirmelerinin yapılması gereklidir. Ayrıca mevcut turistik merkezlerinde şartlarında iyileştirilmeler yapılmalıdır.

Katma Değeri Yüksek Ürünlerin İmalatı ve İhracatının Yapılması

Ardahan'a özgü ve katma değeri yüksek ürünlerin belirlenerek imalatının yapılması sonucunda Ardahan'ın hem ithalat hem de ihracatında artış olacağı öngörülmektedir. Ayrıca hem sınır ülkelerin ihtiyaçlarına uygun hem de Ardahan'da kolaylıkla imal edilebilecek ürünlerin de belirlenip imal edilmesi ihracatta arzu edilen seviyenin yakalanmasında yardımcı olabilecektir. Kafkas Arı balı yetiştiriciliği de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu konularda ilgili kamu kurumlarından proje desteği alınması hedeflenen yeni ürünlerin imalatını hızlandırabilir. Bunun için proje başvurularında bürokratik işlemlerin azaltılması yönünde ilgili kurumlarla iletişime geçilebilir. Ayrıca alınabilecek ulusal ve uluslararası proje destek türlerinin de ilgili meslek alanlarına detaylı şekilde tanıtımının mutlaka yapılması gereklidir.

Kurum ve Sektörler Arası İşbirliklerinin Arttırılması

2014-2018 yılları arasını kapsayan 10. Kalkınma Planı KOBİ'lerin hem kendi aralarında hem de büyük işletmeler, üniversiteler ve araştırma merkezleriyle işbirliği halinde daha organize faaliyet göstermelerinin ve kümelenmelerinin desteklenmesi öngörülmüştür (10.Kalkınma Planı, 2013: 122) .Bazı sektörlerdeki işletmelerin işbirliği içinde olmalarının, kümelenme faaliyetlerinin, ülke genelinde rekabet edilebilirliği arttıracağını düşünülmektedir. Özellikle kamu kurumları ile bürokratik zorlukların daha kolay aşılabilmesi için işbirliği protokolleri yapılabilir.

Yurt İçinde ve Yurt Dışında Ardahan'ı Cazibe Merkezi Yapabilecek Tanıtımların Yapılması

Ardahan'ın daha etkili bir şekilde tanıtılması için yapılması düşünölen faaliyetler şöyle sıralanmaktadır:

- Tarım, hayvancılık, turizm gibi öncelikli sektörler için yurt içi ve yurt dışında gerçekleştirilen fuarlara katılımının sağlanması,
- Ulusal medyada hem yazılı ve hem de görsel tanıtım kampanyalarının yapılması,
- Ardahan'ın marka değeri taşıyan özgün ürünlerinin coğrafi işaretinin alınması ,
- Yatırımcıları çekmek için Ardahan'ın yeni yatırımlar için avantajlı yönlerini gösteren tanıtım organizasyonlarının düzenlenmesi
- Yalnızçam Kayak Merkezinin kış turizmine açılması için gerekli tanıtımların yapılması,
- Ardahan'da kış turizmi ve kırsal turizm potansiyelinin ulusal ve uluslararası medyada tanıtımı için Türkçe ve yabancı dillerde broşür, web sitesi, katalog gibi tanıtım materyallerinin hazırlanması.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülkemizde bölgeler arasında ekonomik ve sosyal kriterler açısından büyük farklar bulunmakta ve yıllardır bu eşitsizlikleri giderme adına bir dizi projeler uygulanmaktadır. Bununla birlikte, uygulanan projelerin sorunları ortadan kaldırmada etkili olmadığı, problemlere yönelik çözüm önerilerinin ve eşitsizlikleri gidermek için uygulanacak teşviklerin farklı bir bakışla ele alınması gerektiği açıktır. Bu çalışmada güncel veriler ışığında Ardahan'ın kentleşme düzeyi ile sosyo-ekonomik yapısına ilişkin problemlerin nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, Ardahan'ın çok eski bir yerleşim yeri olmasına rağmen, coğrafi ve iklim özellikleri bakımından çok elverişli koşullara sahip olmaması nedeniyle sanayileşme sürecinde hızlı bir gelişme gösteremediği, dolayısıyla kentleşme düzeyinin çok düşük olduğu görülmektedir. Kentin tarım ve hayvancılık dışında güçlü bir üretim alanı olmadığı için nüfusunun kırsalda yoğun, buna karşılık kentte daha az olduğu, sanayileşme yetersiz olduğu için sanayileşmeye bağlı hizmet alanlarının da yetersiz olduğu düşünülmektedir. Verilerin ortaya koyduğu durumun ülkemizdeki az gelişmiş bölgelerin ve illerin özellikleriyle paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu nedenle, Ardahan'ın sosyo-ekonomik yönden az gelişmiş bir il olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Ardahan ilinin ekonomisinin temelinde, tarihinin her döneminde tarım ve tarımın alt dalı olan hayvancılık bulunmuştur. Ardahan'da tarım sektörü, kırsal kesim insanının çoğunun ana geçim kaynağıdır. Gelir ve istihdam açısından da çok önemli bir potansiyeli bulunan tarım sektörü gerek ülke gerek de Ardahan açısından büyük öneme sahiptir.

Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasında Ardahan, Altıncı Kademe Gelişmiş İller kategorisine girmiş ve Türkiye'deki iller arasında 71. sırada yerini almıştır. Sanayileşme göstergeleri bakımından da sonlarda bulunan Ardahan'da sanayileşmenin yetersizliğinin nedenleri yıllarca tarıma dayalı kapalı ekonominin sürdürülmesi, girişimci kültürünün yetersiz kalması, sermaye birikiminin yetersiz olması, elverişsiz iklim koşulları ve yeraltı kaynaklarının sınırlı olması olarak sayılabilir. Ancak, son zamanlarda özel sektör tarafından özellikle tarım sektöründe küçük çaplı sanayi işletmeleri açılmaya

başlamıştır. Az gelişmiş bölgelerde sanayileşmeye yönelik teşviklerin uygulanması hem yerli girişimciler hem de gelişmiş kentlerde yükselen maliyetleri düşürmek için işletmelerini teşvik edilen bölgelere taşınmayı düşünen girişimciler için kenti bir çekim merkezi haline getirerek sanayinin gelişimine katkı sağlayabilecektir.

Kentin ekonomik gelişmeyi tetikleyebilecek potansiyel kaynaklarını ve bu kaynaklara ilişkin fırsatları dikkate alarak analizler kentin desteklenmesi ve güçlendirilmesi gereken yönlerine işaret etmektedir. Buna göre ilin kalkınmasına katkıda bulunacağı düşünülerek iş gücü niteliğinde ve istihdam oranlarında yeterli derecede artış sağlanması, organik hayvancılık ve kırsal turizmde alt yapı eksikliklerinin en kısa sürede tamamlanması ve iyileştirilmesi, katma değeri yüksek ürünlerin imalatı ve ihracatının yapılması, kurum ve sektörler arası işbirliklerinin artırılması, hem yurt içi hem de yurt dışında Ardahan'ı cazibe merkezi yapabilecek tanıtımların yapılması önerileri sunulmuştur.

Kurulacak teşvik sistemi ve çok yönlü destekler ile ilde bulunan küçük ölçekteki hayvancılık tesisleri ekonomik işletmecilik açısından yeterli büyüklükteki tesislere dönüştürülmelidir. Yine bu destekler kapsamında, küçük ölçekli tarım işletmeleri de işletmecilik açısından yeterli büyüklükteki tesislere dönüştürülmelidir.

Tarımsal üretimde tahıl üretimi büyük miktarda alanların nadasa ayrılmasına ve atıl kalmasına neden olmaktadır. Tahıl üretimi yerine ilin toprak ve iklim özelliklerine uygun, katma değeri yüksek tarım ürünleri üretimine yönelme; mümkün olduğunca dönüşümlü üretim yoluyla toprakların aktif kullanımını artırma; tarımda geleneksel yöntemlerin yerine modern teknolojiye dayalı yöntemlere geçme; seracılık gibi iklim ve toprak koşullarını aşabilen üretim araçlarını yaygınlaştırma gibi yollarla mümkün olabilecek en yüksek verimlilikte tarım uygulamalarına geçilmelidir.

Tarımsal faaliyetlerini devam ettiren küçük işletmeciler için organik tarım bir fırsat oluşturabilir. Bunun yanında organik tarım ürünlerine dünyada artan talebe bağlı olarak organik tarım üreticilerinin gelirlerinde ciddi bir artışın sağlanması, Ardahan ilinin kalkınma düzeyinin artmasında etkili bir rol oynayabilir.

Ayrıca ve göz ardı edilmemesi gereken çok önemli bir alan ise turizm sektörüdür. Kırsal turizm, kırsal turizm ve yayla turizmi alt bileşenleriyle ilimizdeki potansiyel

önümüzdeki yıllarda çok iyi bir noktaya getirilebilecek durumdadır. Bunun için gerekli alt yapı yatırımları teşvik edilmeye devam edilmeli ve geliştirilmelidir.

Ardahan sınır ticareti için elverişli bir coğrafi konuma sahiptir. Çıldır ilçesinden Gürcistan'a açılan sınır kapısı hem karayolunu kullanan turistik geziler hem de Gürcistan üzerinden yakın ülkelere ticaretin artırılması için bir fırsat niteliğindedir. Dış ticaretin geliştirilmesi yakın civardaki ülkelerin taleplerinin sadece Ardahan'da üretilen ürünler yoluyla değil, aynı zamanda tüm ülke düzeyindeki ürünlerin bu ülkelere karayolundan ticaretine aracılık etmek açısından da değerlendirilmelidir. Dış ticaretin geliştirilmesi için yerel dinamikler ve Ardahan Üniversitesi ile işbirliği yapılmalı sınır ili olmanın avantajı somut projeler geliştirerek değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak Ardahan'ın sosyal ve ekonomik alanda ayağa kalkmasını sağlayacak öncelikli sektörün organik arı yetiştiriciliği dahil olmak üzere hayvancılık olduğu düşünülmektedir. Hayvancılığın tarımsal üretimle eşgüdümlü bir şekilde sürdürülmesi ve tarım ve hayvancılığa dayalı sanayinin desteklenerek yatırımlara hız kazandırılması gerekmektedir. Bunun yanında tarım ve hayvancılığın büyük oranda insan emeğine dayalı geleneksel yöntemlerle yapılması ve verimliliğin düşük olması köyden kente, doğudan batıya ve büyük kentlere doğru göçü hızlandıran en önemli nedendir. Sektörü canlandırmak göçü önleyecek modern yöntem ve tekniklerin uygulamaya geçmesine bağlıdır.

Ardahan'ın yukarıda sözü edilen sosyo – ekonomik gelişmişlik sıralamasındaki yerine bakmak yerine, mevcut potansiyeline ve değerlendirilebilir kaynaklarına bakarak gelir kaynaklarını artırma olanağına sahip olduğu görülebilir. Tarım ve hayvancılıktaki potansiyeli, iklimin doğurduğu doğal yapısı hayvancılık sektörünü gerekli kılmakta ancak bu potansiyel tarımla uğraşacak nüfusun yetersizliği nedeniyle istenilen düzeyde kadar değerlendirilememektedir. Tarımda olduğu kadar eğitim, sağlık, turizm gibi diğer alanlarda da potansiyelin kullanılabilmesi halinde, ilden yeni göç dalgalarının önüne geçilmiş olacak ve gelecek yıllarda Ardahan'ın bir çekim merkezi olmasına bir engel kalmayacaktır.

Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan teşvik sistemlerinin ilimizde ve benzeri illerde sonuç verememesinin belki de en önemli nedeni bölgesel teşvik sisteminin kendisidir.

Her ilin kendine özgü özellikleri, kaynakları ve potansiyeli dikkate alınarak her ille özgü teşvik sistemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasında etkili bir yol olabilir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, R., & YUSUFOĞLU, Ö. Ş. (2012). Türkiye’de yoksulluk olgusu ve toplumsal yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-117.
- ALBAYRAK, A. S., KALAYCI, Ş., & KARATAŞ, A. (2004). Türkiye’de coğrafi bölgelere göre illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin temel bileşenler analiziyle incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2).
- APALI, Y. (2015). Ekoturizmin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi ve Ardahan’ın ekoturizm potansiyeli. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 111-124.
- ARDAHAN BELEDİYESİ. (2018). *Ardahan Tarihi*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www.ardahan.bel.tr/sayfa/28/ardahan-tarihi.html> adresinden alındı.
- ARDAHAN İL TARIM VE ORMANCILIK MÜDÜRLÜĞÜ. (2018). *Ardahan il Tarım Müdürlüğü İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www.ardahantarim.gov.tr> adresinden alındı.
- ARDAHAN MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ. (2018) 2017-2018 *Eğitim Öğretim Yılı İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki www.ardahan.meb.gov.tr adresinden alındı.
- Ardahan Üniversitesi.(2018). *Ardahan Üniversitesi İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://ubys.ardahan.edu.tr/BIP/BusinessIntelligence/Students/StudentsByUnits> adresinden alındı.
- ATAÖV, A., & OSMAY, S. (2007). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Yöntemsel Bir Yaklaşım. *Metu Jfa*, 2, 57.
- ATAUZ, Akın. (2003). Eğitim-Nüfus ve Kalkınma. Türkiye ’nin Nüfus ve Kalkınma Yazını: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Türkiye Bilimler Akademisi Raporları*, Ankara.
- BAHAR, O., & BİNGÖL, F. K. (2010). Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam Ve İşgücü Piyasalarına Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 43-61.
- BAŞEL H. (2007). Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin Ve İç Göçün Nedenleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (53), 515-542.
- BAUMAN, Z. (1999). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- BERBER, M. (1992). Trabzon Alt Bölgesi’nin Sosyo-Ekonomik Analizi-Uygulamalı Bir Yaklaşım. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BOOKCHIN, M. (1999). *Toplumunu Yeniden Kurmak* (Çev. Kaya Şahin). Metis Yayınları. İstanbul.

- BUHAUG, H., & URDAL, H. (2013). An urbanization bomb? Population growth and social disorder in cities. *Global environmental change*, 23(1), 1-10.
- BÜLBÜL, Serpil & KÖSE, Ali. (2010) Türkiye'de bölgelerarası iç göç hareketlerinin çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile incelenmesi. *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 39.1.
- CHILDE, G. (1957). Civilization, cities and towns. *Antiquity*. 121:36-38.
- ÇAĞAN, Nami. (1999). *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türkiye 'de istihdam Sorunları Paneli*, İİBK, Yayın No: 303. Ankara.
- ÇAKIR, S. (2011). Türkiye'de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011(23), 209-222.
- ÇELİK, F. (2006). İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (27).
- ÇELİK, F. (2007). Türkiye'de iç göçler: 1980-2000. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 87-109.
- ÇİMEN, H. (2014). Ardahan'ın Turizm Potansiyeli. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(21), 100-108.
- DEMİR, K., & ÇABUK, S. (2010). Türkiye'de metropoliten kentlerin nüfus gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28), 193-215.
- DEMİR, P., & KIRMIZIBAYRAK, T. (2013). Kaz yetiştiriciliğinin sosyo-ekonomik önemi. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 60, 129-134.
- DENİZ, M. (2009). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- DENİZ, T. (2014). Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181(181), 175-204.
- DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU. (2009). *Gürcistan Ülke Bülteni*, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Ankara.
- ERÇİN, O. (2000). *Trabzon Alt Bölgesinde (TRAB) Göçe Neden Olan Faktörler*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ERKAL M. (2004). *Sosyoloji*. Der Yayınları, İstanbul.
- ERKAN, R. (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*. Bilim Adamı Yay., Ankara.
- ERKAN, R., & BAĞLI, M. (2005). Göç ve yoksulluk alanlarında kentle bütünleşme eğilimi: Diyarbakır örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1).

- FANG, C., & WANG, J. (2013). A theoretical analysis of interactive coercing effects between urbanization and eco-environment. *Chinese Geographical Science*, 23(2), 147-162.
- FICHTER, J. (1994). *Sosyoloji Nedir?*(Çev. Nilgün Çelebi). Attila Kitabevi, 2. Baskı, , Ankara.
- GÖÇER, K., & ÇIRACI, H. (2011). Türkiye'de kentlerin sosyal ve ekonomik göstergeleri arasındaki ilişki. *itüdergisi/a*, 2(1).
- GÜLLÜLÜ, U., & KARABULUT, K. (2007). *Ağrı alt bölgesi'ndeki göç eğilimi ve sosyo-ekonomik nedenleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları. Erzurum.
- GÜR, T. H., & URAL, E. (2004). Türkiye'de kentlere göçün nedenleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 23-38.
- GÜRBÜZ, M., & KARABULUT, M. (2008). Kırsal göçler ile sosyo-ekonomik özellikler arasındaki ilişkilerin analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (50), 37-60.
- GÜREŞÇİ, E. (2011). Türkiye'de kentten-köye göç olgusu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 77-86.
- GÜREŞÇİ, E. (2011). Türkiye'de köyden kente göç ve düşündürdükleri. *Hacettepe Üniversitesi Sosyoekonomi Dergisi*, 15, 125-135.
- HARVEY, D. (1996). Cities or urbanization?. *City*, 1(1-2), 38-61.
- İŞİK, Ş. (2005). Türkiye'de Kentleşme ve Kent Modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*. 14(1-2), 57-71.
- İŞİK, Ş. (2005). *Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerine Etkileri*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İŞİK, Ş. (2008). Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(3). 159-171.
- İŞİK, Ş. (2009). *Türkiye'de Eğitim Amaçlı Göçler*. Coğrafi Bilimler Dergisi, 7 (1), 27-37.
- İÇDUYGU, A., & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Donemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri. *Baydar, O.(ed.)*, 75, 249-268.
- İŞKUR. (2018). *İşkur 2016 İstatistik Yıllığı*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop> adresinden alındı.
- KALAYCI, Y. E. (2016). *Parametrik Ve Parametrik Olmayan Çoklu Karşılaştırma Yöntemlerinin İncelenmesi: Türkiye'de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Örneği*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KALKINMA BAKANLIĞI. (2013). *İllerin Ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (Sege-2011)*, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

- KALKINMA BAKANLIĞI. (2018). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (Sege-2003)*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/341/2003-05.pdf> adresinden alındı.
- KALKINMA BAKANLIĞI. (2018). *Kalkınma Bakanlığı Kamu Yatırımları*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il.html>, adresinden alındı.
- KALKINMA BAKANLIĞI. (2019). *10. Kalkınma Planı*. 16.10.2019 tarihindeki <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari> adresinden alındı.
- KANCA, O. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar/Socio-Economic Policies Applied in Turkey Between the Years of 1950-1960. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.
- KARABULUT, K. (1990). 1990 SONRASI GELİŞMELERLE KARS-ARDAHAN-İĞDIR ÜÇGENİ. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 133-150.
- KARADAĞ, A. (2009). KENTSEL EKOLOJİ: KENTSEL ÇEVRE ANALİZLERİNDE COĞRAFİ YAKLAŞIM. *Ege coğrafya dergisi*, 18(1-2), 31-47.
- KARADAĞ, A., & KOÇMAN, A. (2007). Coğrafi çevre bileşenlerinin kentsel gelişim süreci üzerine etkileri: Ödemiş (İzmir) örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 16(1-2), 3-16.
- KARAMAN, K. (2003). Türkiye'de şehirleşme olgusu ve gecekondü sorunu. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 108-117.
- KAYALAK, S., & KİPER, T. (2006). İstatistikî Bölge Birimleri Nomenklatörü'ne (Nuts) Göre Türkiye'de Bölgesel Farklılıklar. 16.10.2019 tarihinde www.tucaum.ankara.edu.tr2006 adresinden alınmıştır.
- KELEŞ, R. (2005). Kent ve kültür üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 29(246), 9-18.
- KIRZIOĞLU, M. YILMAZ, H. & YILMAZ, S. (1999). Ekolojik Temele Dayalı Kentleşme-Çevre Etkileşimi. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 1999. 30 (2), 187-191.
- KOCAMAN, S. (2014). Kars İlinin İdari Coğrafya Analizi. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 29, 271-292..
- KONGAR, E. (1998). *21. Yüzyılda Türkiye.*, Remzi Kitabevi, 11.Baskı. İstanbul.
- KURT, Ş. (2006). İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçları Ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (51), 357-379.
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI. (2018). *Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri*. 19.01.2018 tarihindeki <http://www.ktbayirimisletmeler.gov.tr> adresinden alındı.

- LAFSÖZLÜK. (2019). 21.10.2019 tarihindeki <https://www.lafsozluk.com/2012/01/ardahan-ilinin-turkiye-haritasindaki.html> adresinden alındı.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI. (2018). *İllere Göre Okuma Yazma Bilmeyenler 2000 - 2015*. 19.01.2018 tarihindeki www.hayatboyuogrenme.gov.tr/.../okumayazma/.../14031341_15105357_yatayweb adresinden alındı.
- NICKELL, S. (1990). Unemployment: A Survey, *The Economic Journal*, 100.
- NİRAY, N. (2002). Tarihsel Süreç içinde kentleşme olgusu ve Muğla örneği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 1-27.
- ORAL İ. O. (2010). *Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZCAN Y. & MÜFTÜOĞLU İ. (2002). *Tarım Master Planı*, Ardahan Tarım İl Müdürlüğü, Ardahan.
- ÖZDEMİR, H. (2012). Türkiye’de iç göçler üzerine genel bir değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*, 30(11), 1-18.
- ÖZDEMİR, M. (2008). *Türkiye’de İç Göç Olgusu, Nedenleri ve Çorlu Örneği*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZER, İ. (2003). Toplumsal Değişme/Gelişme. *Sosyolojiye Giriş*, 713-748.
- ÖZTÜRK, M. (2007). Türkiye’de İç Göçe Katılanların Kent Yaşamına Ve Kentsel Emek Piyasalarına Etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (52), 245-264.
- PUSTU, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Kent: “Antik Site’den Dünya Kentine. *Sayıştay Dergisi*. (60), 129-151.
- RİTZER, G. & STEPNIŠKY, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları* (Çev. Himmet HÜLÜR). De Ki, Ankara.
- SAĞLAM, S. (2006). Türkiye’de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (5), 33-44.
- SENNETT, R. (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü* (Çev. S. Durak – A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SERKA. (2013)., *Ardahan’ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*. 07.01.2018 tarihindeki <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/18caadc888adf1bf78065e87ce65f70a.pdf> adresinden alındı.
- SERKA. (2016). *Ardahan İli Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi*. 12.01.2018 tarihindeki <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/fd0746f81b65c3973130c8a39af63832.pdf> adresinden alındı.

- SERKA.(2016). *Ardahan İli Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi*. 19.01.2018 tarihindeki <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/ardahan-il-yatirim-destek-ve-tanitim-stratejisi.pdf> adresinden alındı.
- SERKA. (2011). Önce Sağlık: TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı, Mevcut Durum ve Sorunlar. 21.10.2019 tarihindeki <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/285c03dc96a384a095aae0015539fe4b.pdf> adresinden alındı.
- SERTER, G. (2013). Şikago Okulu Kent Kuramı: Kentsel Ekolojik Kuram. *Planlama*, 23(2), 67-76.
- SETO, K., C. RODRIGEZ, R-S. & FRAGKIAS, M. (2010). The New Geography of Contemporary Urbanization and the Environment. *Annu. Rev. Environ. Resour.*, (35), 167-194.
- SÖZEN, M. &-TANYELİ U. (1992). *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ŞEN, M. (2014). Türkiye'de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi. *Çalışma ve Toplum*, 40(1).
- ŞENGÜL, Ü., ESLEMIAN, S.& EREN, M. (2013). Economic activities of regions of level 2 according to statistical regional units classification (NUTS) in Turkey determining by using DEA and to bit model application. *Journal of Management Sciences*, 11(21), 75-99.
- TANERİ, E. (1978). *Şehircilik Konuları*. İ.D.M.M.A Mimarlık Bölümü Yayınları, İstanbul.
- TANİLLİ, S. (1992). *Uygarlık Tarihi*. Say Yayınları, İstanbul.
- TOPAL, K. (2004). Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 276-294.
- TOPÇUOĞLU, A. (2015). *Ardahan Ve Iğdır İllerinin Karşılaştırmalı Yapısal Analizi: Statik Girdi – Çıktı Modeli İle Bir Uygulama*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TUNCA, Z. (2001). *Makro İktisat*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- TUTAR, H., ELYILDIRIM, G., SEVER, M. F. & SARIŞEN, M. (2013). *Ardahan’ın Sosyo-Ekonomik Durumu Ve Uygun Yatırım Alanları*, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.
- TUZCU, A. & BADEMLİ, K. (2014). Göçün psikososyal boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2014, 6.1: 56-66.
- TÜİK. (2008). *Bölgesel Göstergeler TRA2*. TÜİK Yay., Ankara.
- TÜİK. (2013). *Hanehalkı İşgücü Araştırması Bölgesel Sonuçları: 2004-2013*. TÜİK, Ankara.

- TÜİK. (2016). *TÜİK Verileri*. 19.01.2018 tarihindeki <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf> adresinden alındı.
- ULUSOY, Ahmet, VURAL, Tarık. Kentleşmenin Sosyo-Ekonomik Etkileri. *Belediye Dergisi*, 7(12). 8-14.
- YAMAK, N. & YAMAK, R. (1999). Türkiye'de Gelir Dağılımı ve İç Göç. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1).
- YILDIRIM, A. Sosyo-Kültürel Yapı ve Suç Olgusu Arasındaki İlişki: Malatya İli Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (16), 1-7.
- YILMAZ, A., (2005). Türkiye'de İşsiz Nüfus. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1).
- YILMAZ, E. & ÇİFTÇİ, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı Ve Sosyo-Politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.
- YILMAZ, M. (2015). Türkiye'de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012). *Doğu Coğrafya Dergisi*, (33), 162-188.
- YILMAZ, N. (2004). Farklılaştırıcı ve ayrıştırıcı bir mekanizma olarak kentleşme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (48).
- YÖRÜKHAN, A. (2006). *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Temelleri*. Nobel Yayınları, Ankara.
- YÜCEŞAHİN, M. M., & ÖZGÜR, E. M. (2008). Türkiye kentlerinin kentleşme düzeylerinin demografik, ekonomik ve sosyal değişkenlerle belirlenmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 115-139.
- YÜCEŞAHİN, M. M., BAYAR, R., & ÖZGÜR, E. M. (2004). Türkiye'de Şehirleşmenin Mekansal Dağılımı ve Değişimi (Spatial Distribution of Urbanization and Its Change in Turkey). *Coğrafi Bilimler Dergisi/Turkish Journal of Geographical Sciences*, 2(1), 23-39.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Dr.Öğr. Üyesi Kutay ÜSTÜN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Çetin DEMİRCİ

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Çetin DEMİRCİ

KABUL VE ONAY

Çetin DEMİRCİ tarafından hazırlanan ‘‘ARDAHAN İLİ SOSYO-EKONOMİK YAPISINA İLİŞKİN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ‘’başlıklı bu çalışma 16.09.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AYDIN HALİSOĞLU (Başkan)

Dr .Öğr .Üyesi Kutay ÜSTÜN (Danışman)

Dr. Öğr.Üyesi Berivan VARGÜN

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr.Günay KARAAĞAÇ

Enstitü Müdürü

Dijital Makbuz

Bu makbuz ödevinizin Turnitin'e ulaştığını bildirmektedir. Gönderiminize dair bilgiler şöyledir:

Gönderinizin ilk sayfası aşağıda gönderilmektedir.

Gönderen:	Çetin Demirci
Ödev başlığı:	Ardahan
Gönderi Başlığı:	Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Yap...
Dosya adı:	Ardahan Ä°linin Sosyo-Ekonomik Ya...
Dosya boyutu:	1.99M
Sayfa sayısı:	85
Kelime sayısı:	21,302
Karakter sayısı:	141,134
Gönderim Tarihi:	16-Eki-2019 04:47PM (UTC+0300)
Gönderim Numarası:	1193999316

GİRİŞ

Tarhiç süreçte insanlığın ilköllükten uygarlığa geçiş sürecini biçimleri ve yaşam tarzlarındaki değişimle belirlemektedir. Bir aktarıcı olarak insanların ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri üretim tarzı, bir üst yapı unsuru olan yaşam tarzını da şekillendirmektedir. Kentleşme de bu süreçte barberlikten uygarlığa geçen insanlığın üretim tarzının sürmüden sanayi öncesi ve doğru geçişle bağlantılıdır.

Bu yerleşim biçimi ve yaşam tarzı göstergesi olarak kentler bir yandan demografik özellikler bakımından heterojen olan, çeşitli mal ve hizmetlerin üretiminde organik, dayanışmayı gerçekleştirmiş, statü ve roller bakımından çeşitlenmiş, daha geniş bir alanda daha kalabalık gruplar halinde yaşayan insanların yeni etkileşim biçimlerini ürettikleri sınırsız, idari ve coğrafi sınırlar olarak sınırlanmamaktadır.

Kentleşme süreci ile yerleşiklik arasında yakın bir ilişki vardır. Yerleşiklik, kalıcı olarak belirli bir coğrafi alanda insan ihtiyaçlarını karşılayacak ekonomik ve sosyal yapıya dair tüm fiziki mekânların oluşturulması ve sosyo-politik ilişkilerin kurulması, maddi ve manevi olmayan değerlerin üretilmesi ve bunların gelecek kuşaklara bırakılması sonucunu doğurur. Kentler yerleşikliğe geçişle birlikte insanların din sınırağında olmak ve tehlikelerden korunmak için oluşturduğu mekânlar olurken, zamanla üretim tarzının değişmesiyle orak yaşamın, işbölümünün, işbirliği ve dayanışmanın yeni biçimlerine dönüşümler.

Sanayi öncesi süreçte tarımsal üretimin gövde olarak önemini azaltması ve sanayi üretiminin önemini artırması modern kentleşmenin süreci güncellenmektedir. Bir yandan bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasıyla insan sağlığını etkileyen koşulların iyileştirilmesi, yeni işçilerin ve sosyal yönetiminin gelişmesi ölümünü azaltarak, insan ömrünü uzatarak nüfus artışına hızlandırmıştır. Öte yandan insan emeğine dayalı tarımsal üretimde, teknolojinin kademeli olarak insan emeğini ikame etmesi, makinelerin ana üretim gücünü ve insanların da yardımcı üretim gücünü oluşturduğu büyük fabrikalarda insan emeğine ihtiyacın artması kurdan kente ve az gelişmiş ülkelerden sanayileşmeye başlayan ülkelere göçleri artırarak büyük sanayi kentlerinin doğmasına yol açmıştır.

Kentler oluşturdukları ekonomik ve sosyo-kültürel fırsatlardan dolayı daha çok insanı çekici cazibe merkezleri olurlar. Nüfus artışı ve göçler bir yandan kente mal ve hizmetlerin üretiminde ihtiyaç duyulan işgücüne katkı sağlarken, öte yandan artan nüfus konut, yol,